પંજાબ, મુલતાન આદિ પ્રદેશોમાં, તેમની સુવિશદ વ્યાખ્યાન-શક્તિએ ચોર, ડાકુ અને વ્યસનીઓનાં પણ હૃદય પરિવર્તન કરાવી, તેઓને સન્માર્ગના પથિક—સાચા નાગરિક બનાવ્યાં છે.

પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં થોડાંક વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ 'લબ્ધિસુવાસ'ના નામે વાંચકો સમક્ષ રજુ થાય છે. આ વ્યાખ્યાનો વિ. સં. ૨૦૦૧ અને વિ. સં. ૨૦૦૨ના ચાતુર્માસાદિ નિવાસ દરમિયાન ભૂલેશ્વર-મુંબઈમાં આવેલા શેઠ મોતીશા લાલબાગ જૈન ઉપાશ્રયમાં આપવામાં આવ્યાં હતાં. રવિવાર વ્યવસાય-નિવૃત્તિનો દિવસ હોઈ રોજ લાભ ન લઈ શકનારા સેંકડો ભાગ્યવાનોને પણ લાભ મળે તે હેતુથી, પ્રત્યેક રવિવારે ભિન્નભિન્ન વિષયો ઉપર પૂ. આચાર્યદેવ પ્રવચન આપતા. આમાંના કેટલાંક પ્રવચનો સંગ્રહિત થઈ 'પ્રગતિની દિશા' એ નામે પ્રકાશિત થયેલાં. આ તેનું પુનર્મુદ્રણ મુનિશ્રી ગુણાકરવિજયજીની પ્રેરણાથી 'લબ્ધિસુવાસ'ના નવા નામે પ્રકટ થાય છે. મુનિશ્રી ગુણાકરવિજયજીએ સંગ્રહિત કરેલાં, પૂ. આચાર્ય-દેવનાં વ્યાખ્યાનોમાંથી તારવેલાં સુવાક્યોનો સંગ્રહ પણ આમાં સામેલ કરવામાં આવ્યો છે. પૂ. સદ્‌ગત ગુરુદેવની ભક્તિથી પ્રેરાઈને તેઓશ્રીના ઉપકારક સાહિત્યને પુનઃ સુલભ બનાવી આપવાનો મુનિશ્રીનો પ્રયત્ન ખરેખર અભિનંદનનો અધિકારી છે.

આનાં વાંચન-મનન દ્વારા વાંચકો, પોતાના જીવનને ઉચ્ચતમ બનાવવાનો ભગીરથ પુરુષાર્થ આચરી રહો !

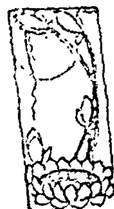
કરમચંદ જૈન પૌષધશાળા
વિલેપાર્લે, મુંબઈ-૫૬
વિ. સં. ૨૦૨૨ [illegible]
(પૂ. ગુરુદેવ-જન્મદિન)

—ગુણાકરવિજય

લાલબાગ જૈન ઉપાશ્રય, ભૂલેશ્વર : મુંબઇ
પોષ સુદ ૧૩ રવિવાર: વિ. સં. ૨૦૦૩

વાણી અને વર્તન

મુનિરાજ શ્રી વિક્રમવિજયજીની ભૂમિકા
[હાલ પં. શ્રી વિક્રમવિજયજી ગણિવર]

વિરલાઓના વાણી સ્વાતંત્ર્યને આભારી છે

અધિ+આત્મ જ્યારે અહીં અ+ધી+આત્મા, પ્રથમના પૃથક્કરણમાં ધિ (હ્રસ્વ) જ્યારે અહીં (દીર્ઘ) ધી સમજવો. અ અવ્યય છે જેનો અર્થ 'નહિ' એવો છે. 'ધી' નો અર્થ બુદ્ધિ. એ અધ્યાત્મ કેવું ? સમજી લ્યો, જ્યાં નથી બુદ્ધિ તેવું અને જેવું એ અધ્યાત્મ, તેવા એ અધ્યાત્મને ધારણ કરનારા અધ્યાત્મીઓ સમજવા. અહીં એવા અધ્યાત્મની વાત નથી પણ વાસ્તવિક અધ્યાત્મ જીવનની વાત છે આત્માને ક્રિયામાં રમમાણ કરવો તે છે અધ્યાત્મ. પોતાની જાતને ક્રિયામાં રમમાણ કરે, તેમાં ઓતપ્રોત થાય તે છે સાચો અધ્યાત્મી. ક્રિયા કહો કે વર્તન કહો, એકજ છે. વર્તન યાને ક્રિયા, ક્રિયા પ્રેરક છે વાણી. વાણી વર્તનની પ્રેરક છે, પોષક છે. પવિત્ર વર્તન પ્રાપ્ત કરાવવામાં વાણીજ સમર્થ છે; પણ વાણી કોની જોઇએ ? અધિકારીની. તેનીજ વાણી વર્તનને પ્રેરી શકે છે. આજની પરિસ્થિતિ વિચિત્ર છે. બોલાય છે ઘણું, તણાય છે ઘણું પણ વણાય છે કેટલું ? પરિણામ વિલક્ષણ શાથી ? કારણકે, અધિકાર મનાતો નથી, બધાયે ફાવે તેમ બોલવું એમ મનાય છે. બસ ! વાણીસ્વાતંત્ર્ય જોઇએ, એવો મેનિઓ ચાલ્યો છે. જૈનદર્શનમાં વાણી સ્વતંત્ર નથી, પરતંત્ર છે. વાણીસ્વાતંત્ર્યના સ્વામિ કેવલ શ્રી **કેવલજ્ઞાની** વીતરાગ તીર્થંકર દેવ છે. બીજાઓએ-આચાર્યાદિઓએ સ્વતંત્ર નથી કહેવાનું પણ પરમાત્માએ પ્રકાશેલું જ કહેવાનું છે એટલે અહીં વાણી સ્વાતંત્ર્યનું વિધાન નથી. વાણી વિલાસમાં માનનારાઓ બધાયે બોલવું એમ માનનારા છે અને તેથી તેઓ દરેક પોતપોતાને ફાવતું બોલે એ સ્પષ્ટ છે कुण्डे कुण्डे नव पयः तुण्डे तुण्डे नवा वाणी । આજના 'વાણીસ્વાતંત્ર્ય' નો અર્થ 'દરેકે ફાવતું બોલવું' એ છે, ત્યાં વિલક્ષણતા હોય એમાં નવાઈ શી !

વિચારો ! વાણીનો કેવો પ્રભાવ ?

વાણીનો અર્થ નય, અપેક્ષા એવો પણ છે. નયપૂર્વકની વાણી અધૂરી ક્યાંથી હોઇ શકે ? વાણી મહોર છાપવાળી જોઇએ. 'સર્વજ્ઞ-

તમને એટલું જ કહું છું કે પહેલા વાણીસ્વાતંત્ર્યના મેનિયાના વાતાવરણથી બચો. શ્રી જિનેશ્વરદેવની વાણીનું શ્રમણ કાયમ રાખો અને જે હેતુ માટે વાણી છે તે હેતુમાં કેટલે પહોંચ્યા અર્થાત્ વર્તનને ક્યાં સુધી આચરી શક્યા તે કાયમ તપાસો. સાંભળો છો તો રોજ, શ્રદ્ધા પણ છે પણ ખામી શેની છે? વર્તનની, તે દૂર કરો, વર્તનમાં આગળ વધો. વર્તન એવું જોઈએ કે જોનારને છાપ પડે. જોઈએ છે મોક્ષ, તે માટે મોક્ષ આપનારી વાણીનું શ્રવણ પ્રથમ જોઈએ, પછી તેવું વર્તન જોઈએ. બોલવું સહેલું છે પણ અમલમાં મૂકવું અતિ કઠીન છે. હું મારી જ વાત કરું, ચારિત્રપાલન માટે બોલું સારામાં સારું બોલી શકાય. ગ્રંથો વાંચ્યા હોય, જોયા હોય, વિચાર્યા હોય, અવગાહ્યા હોય અને આવા પૂજ્ય મહાત્માઓનાં ત્યાગી તથા જ્ઞાની વક્તાઓનાં વ્યાખ્યાનો, ભાષણો, પ્રવચનો સાંભળ્યાં હોય અને ગુરુકૃપાએ ક્ષયોપશમ હોય તો બોલી તો શકાય, એ મુશ્કેલ નથી પણ તેવું પાલન અતિ મુશ્કેલ છે. ત્યારે કોઈ તર્ક કરે કે તો પછી વર્તન હોય તો બસ, વાણીની શી જરૂર? એમ કહેનાર મૂર્ખ છે. વાણીના પ્રવાહ વિના વર્તનવ્યવહાર હોય જ ક્યાંથી? હા! વર્તનને નહિ ઈચ્છનાર, નહિ માનનારની વાણીની કિંમત નથી એ કબૂલ. પણ વર્તનને ઈચ્છે, વર્તનને માને, વર્તનવાળાનાં અનુમોદના, પ્રશંસા કરે તેની વાણી પણ મૂલ્યવાન છે, એનું વર્તન યદિ ઓછાસવાળું પણ હોય છતાંય ઓછાશને તે રૂપે સમજે, આગળ વધેલાની પ્રશંસા કરે તેવાની વાણીની કિંમત નથી એમ કહેતાં પહેલા કલેજા પર હાથ મૂકી પૂછી જુએ કે એવું ક્યા ભાવથી બોલાય છે?

વાણી વધે કે વર્તન?

વાણી પૂરી શ્રી તીર્થંકર દેવની છે અને વર્તન પૂર્ણ પણ એ દેવાધિદેવનું છે. તે સિવાયના આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ તમામની વાણીય અધૂરી છે, વર્તનેય અધૂરું છે, અને એમ હોય એ સ્વાભાવિક સ્પષ્ટ છે. વર્તનના વિશેષ વિનાની વાણીની કિંમત મહાન છે અને એ જ વાણીની

વિચારી લ્યો. દરદી વૈદ્ય કહે તેટલા દામ આપીને પણ તે દવા લે પણ કોઈ કંગાલ ગરીબને દયાથી એક રૂપિઓ આપવો હોય તો અપાય? છાતીએથી છૂટે? સાચું કહો છાતીએ હાથ દઈને. ધર્મની દવા બનતી નથી એટલે જ દેહના દર્દો વધે છે. દર્દો દૂર કરવાની સાચી દવા તો દયા, દાન, શીલ, તપ, ભાવના એ ઉચ્ચ કોટિની ક્રિયાઓ છે. સાચી માત્રાઓ તો આ છે પણ ખેદની વાત છે કે એ દવા ગમતી નથી, લેવાતી નથી. પ્રથમથી જ માનીને આ દવા લેવામાં આવે તો દર્દ થાય નહિ, પેલી દવાની જરૂર પડે નહિ. અહીં દવા વિના દામે મળે છે અને વ્યાધિ (દવા લેવાય તો) નક્કી ટળે છે

સભામાંથી : દેહદર્દમાં ય ક્વીનાઈનથી તાવ જાય છે ને!

એ વળી કોણે કહ્યું? ડોકટરને ય થાકીને મુદતીઓ તાવ કહેવો પડ્યો છે. ક્વીનાઈન ક્વીનાઈના ડોઝ કલાકે કલાકે ઠોકે જ જાય છતાં ય તાવ ન જાય, કાન બહેરા થાય અને મરી પણ જાય, એમ નથી થતું? નામીમાં નામી ડોકટરોની ટ્રીટ-મેન્ટ હોય છતાંય તાવ નથી ઉતરતો એ દેખીએ છીએ, એ ય હાથ ખંખેરે છે, 'અસાધ્ય' કહીને ઊભા રહે છે ને! રોગ થાય શાથી? કર્મથી. એ કર્મની સ્થિતિનો પરિપાક થયા વિના રોગને દૂર કરવાના ઉપાયનો કશોય અર્થ નથી.

વ્યવહાર ખરો પણ નિશ્ચયપૂર્વકનો :

પ્રથમ વિચારો કે, તાવ આવ્યો શાથી? બીજા બધાય તન્દુરસ્ત હોય અને અમુકને તાવ આવ્યો તે શાથી? પૂર્વનાં કર્મથી. આ છે સાચું નિદાન. પ્રથમના અધર્મના પરિણામે, અશુભ કર્મોદયે તાવ આવે છે. અધર્મની દવા (અધર્મ રૂપ વ્યાધિની દવા) ધર્મ છે. ધર્મ દવાથી કર્મ વ્યાધિ હણાય પછી પેલા વ્યાધિ જ ક્યાંથી? દવાથી ફરક જ ન પડે એમ કહેવાનો આશય

સાધારણનું વાપરે, તે મરીને ય જ્યાં જાય ત્યાં સાધારણ થાય. એને ઘર, પૈસો, બાયડી બધુંય સાધારણ મળે. જે પોતાની પેટી ન રાખે તેનાથી સુખની દશા પણ છેટી સમજી લેવી

वैद्यराज ! नमुस्तुभ्यं यमराजसहोदर !

વૈદ્યની માત્રાના રૂા. ૫૨૫-૩-૨ પાઈ તરત આપી દેવાય, દવા લેવાય જરા મટે, વળી વ્યાધિ ઉખળે, ફરી વૈદ્યરાજ પધારે, ફરી લુંટે એમ લૂંટાઈ લૂંટાઈ, શરીરે કૂટાઇ કૂટાઈ છેવટે મરવા લાગે, ત્યારે એના અંતરમાંથી શું નીકળે ?

> वैद्यराज ! नमस्तुभ्यं, यमराजसहोदर ।
> यमस्तु हरति प्राणान्. वैद्यः प्राणान् धनानि च ॥

યમરાજના સહોદર એવા હે વૈદ્યરાજ ! તને નમસ્કાર હો ! યમ તો એકલા પ્રાણને હરે છે. ત્યારે તુ તો પ્રાણ તથા ધન બન્નેય હરે છે. વૈદ્યરાજ બન્ને હરે છે, માટે એ યમરાજનો મોટો ભાઈ સમજવો. યમરાજને નાનો ભાઇ સમજવો કેમકે તે તો એકલા પ્રાણ જ હરે છે. કહેવાનો મુદ્દો એ છે કે, કર્મરોગ ટાળવા ધન્વંતરી વૈદ્યની ધર્મમાત્રા સેવન કરવામાં આવે તો આમાંનું કાંઇ ઉદયમાં આવે જ નહિ.

સાચું નિદાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું જ છે

આ તો થઈ વૈદ્ય ડાક્ટરોની વાત. નૈમિત્તિક આવે તો એ શું કહેશે ? શનિ નડે છે, રવિનો દોષ છે, જાપ કરાવો, અમુક પૈસા ખર્ચો તો રોગ જશે. ભુવો આવશે તો વધાવો, વચન, ઓકી બેઠી વગેરે વડે તેવો આડંબર કરી કહેશે, આને મેલડી વળગી છે, ભૂત વળગ્યું છે. તાત્પર્ય કે આલોકના વ્યવહારુ ઉપચારકોના અભિપ્રાયો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના છે.

'કર્મ નડે છે એવું તો માત્ર તત્ત્વવેત્તા મુનિઓ જ કહે છે. કર્મ ન હોય તો આમાંનો કોઈ ઉત્પાત જ ન હોય. ન હોય દર્દ, ન પડે જરૂર વૈદ્યની, ભુવાની કે જોશીની. દયા, દાન, શીલ આદિ એટલા જ માટે છે. દર્દની જડ ઉખેડનાર ઔષધ તો આ છે. દવા, વૈદ્ય આ બધું ક્યાં ? આ તમામ ધમાલ, જ્યાં પૂર્વકર્મની કમાલ છે ત્યાં છે.

નંદીષેણજીમાં વારાંગનાને ત્યાં ય વર્તન નથી એમ કોણ કહેશે?

આજે વાણીના પ્રવાહમાં એટલે વાણીવિલાસમાં ક્યાં કમીના છે ? કમીના છે વર્તનની. રોજેરોજ નવું નવું સાંભળવામાં આવે છે. નવા નવા વક્તાઓ ખૂબ બોલે છે, છતાં ય દુનિયાની રીતિનીતિ કેવી છે ? પ્રથમના પુરુષોની રીતિનીતિ ક્યાં ? અને આજની નીતિરીતિ ક્યાં ? છે કાંઈ મેળ ? કારણ, માત્ર વાણી છે, વર્તન નથી. જ્યાં વાણી તેવું વર્તન હોય ત્યાંની અસર અજબ ગજબની હોય છે. એક એક દેશનામાં માત્ર અમુક કલાકની દેશનામાં પાંચસેં પાંચસેંની સંખ્યામાં સંયમ સ્વીકારતા હતા. શાથી ? કહો, ત્યાં વાણી વર્તન એકરૂપ હતા. માત્ર વાણીથી અર્થ ન સરે.

સભામાંથી પ્રશ્ન—નંદિષેણ રોજ દશને પ્રતિબોધતા હતા ત્યાં વર્તન ક્યાં હતું ? માત્ર વાણી જ હતી. બાજુમાં તો વારાંગના ઊભી હોય, વારાંગનાના મહેલમાં, વિલાસો ભોગવતા રહીને તેઓ રોજ દશને પ્રતિબોધતા હતા, તો વર્તન સિવાય વાણી ફળતી હતી ને !

ત્યાં વર્તન નહોતું એમ કોણ કહેશે ? વર્તન બાહ્ય તથા આંતર, ઉભય પ્રકારે જોવાનું હોય. સંયમ લેતાં જ દેવતાએ ભોગાવળી કર્મયોગે આવું બનવાની ચેતવણી આપી હતી છતાંય સંયમ સ્વીકારાય એથી વિશિષ્ટ વર્તન બીજું કયું ? ભોગાવળી-કર્મોદયે પડ્યા, વારાંગનાને ત્યાં રહ્યા છતાં ય રોજ દશને પ્રતિ-

બોધવા, એ વર્તન નથી? સંયમનો કેવો અવિહડ રાગ! મન સંયમમાં, દેહ વારાંગનાને ત્યાં. વારાંગના બાજુમાં ઊભી હોય એ વાત ખરી પણ એમની પ્રતિજ્ઞા કઈ? રોજ દશને પ્રતિબોધ્યા પછી જ. સંયમ લેવા પરમાત્મા પાસે મોકલ્યા પછી જ બસ થાઉં (વિરમું), પછી ભોજન લઉં. આ તો પ્રતિજ્ઞા. દશ ન પ્રતિબોધાય ત્યાં સુધી રસવતી ઠંડી થતી હોય, વારાંગના વિનવતી હોય તોય 'બસ બસ!' કહી દે. આ સ્થિતિમાં વર્તન નથી દેખાતું? અહીં વર્તનની તો પરાકાષ્ઠા છે.

સભામાંથી : ઈતરમાં પણ જનકવિદેહી સંબંધમાં એવી સ્થિતિ હોવાનું કહેવાય છે કે, એક હાથ સ્તન પર, એક હાથ અગ્નિમાં. એટલે એ શક્ય તો છે?

હા! જનક એવા ઉચ્ચ કોટિના વૈરાગી હતા એમ વેદાન્તીઓ માને છે.

બાહ્યાંતર ચૌભંગી

મુદ્દો એ છે કે, બાહ્યથી તેમજ અંતરથી પણ વર્તન હોય. બેય પ્રકારે જોવું જોઈએ. બાહ્યથી તેમજ અંતરથી વર્તનને અંગે ચૌભંગી સમજવી જોઈએ. (૧) પ્રથમ ભાંગે, અંતરથી પણ વર્તન છે. તેમજ બહારથી પણ વર્તન છે. દેવાધિદેવ તીર્થંકર ભગવાન, કેવલજ્ઞાનીઓ પૂર્ણ છે, કૃતકૃત્ય થયા છે. એમની પછી શ્રી ગણધર ભગવંત, પૂર્વધરો, આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો તથા મુનિવરો આ તમામ, પ્રથમના ભાંગામાં સમાય છે. આ ભાંગો પ્રથમ, મહાન અને પૂજ્ય છે. (૨) બીજા ભાંગે, અંતરથી વર્તન છે પણ બહારથી નથી. તે ભાંગામાં શ્રી નંદિષેણજીનું દૃષ્ટાન્ત લાગુ થાય છે. (૩) ત્રીજા ભાંગે બહારથી વર્તન છે પણ અંદરથી નથી. અભવ્યાદિના દૃષ્ટાંતો ત્યાં ઘટે છે. (૪) ચોથા ભાંગે, બહારથીયે વર્તન નથી, અંદરથીયે વર્તન નથી. ધર્મશૂન્ય આખીય દુનિયા આ ભાંગે છે.

'આજે તમે!' 'ભલે ત્યારે આજે અમે!' એમ ક્યારે બને?

નંદિષેણજીનું સ્થાન બીજા ભાંગામાં છે. એમનું દશ્યમાન વર્તન ભિન્ન છે પોતે વારાંગનાને ત્યાં ફસ્યા, વસ્યા એ ખરૂં પણ ચારિત્રનો રાગ રોમરોમમાં કેવો અનુપમ કે, પ્રતિજ્ઞા લીધી કેવી? દશને પ્રતિબોધ ન કરું, ત્યાં સુધી ક્ષુધાનો સંક્ષોભ સહું, જમું નહિ, ભોગોને પણ પરિહરું. અહિં વર્તન ન દેખાય એ દૃષ્ટિને કુંઠિત માનવી પડે. એક દિવસ નવ તો પ્રતિબોધ્યા પણ દશમો માથાનો મળ્યો, સંભળાવી દીધું, 'બીજાને તો કહો છો; વાતો સુણીયાણી કરો છો પણ તમે પોતે તો રાંડને ત્યાં પડી રહ્યા છો એનું શું?' નંદીષેણજી ત્યાં પણ યુક્તિથી સમજાવવા લાગ્યા, પોતાનો ભોગાવળીનો ઉદય આગળ ધરવા લાગ્યા, દેવે આપેલી ચેતવણી છતાંય પોતે લીધેલું સંયમ પછી જે કાંઇ બન્યું તે કહી પેલાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવા પ્રયાસ કરવા લાગ્યા પણ પેલો એકનો બે ન થયો. તે દિવસે વારાંગના પણ થાકી. જ્યારે આવે ત્યારે નંદીષેણજી કહે, દશમો બોધ પામ્યા વિના શી રીતે આવું? પેલી કહે, રસોઇ ઠંડી થાય છે. નંદીષેણ કહે, દશમો બોધ પામે, સંયમ લેવા જાય તો જ ઉઠાય. નિયમ તે નિયમ, આ વર્તન નથી? વારાંગના બોલી, 'આજે દશમા તમે થાઓ.' 'ખેલ ખલાસ!' એ ભાગ્યવાન્ નંદિષેણજી ઊભા થયા, 'કબૂલ! આજે દશમા અમે!' થયા ઊભા, લીધું રજોહરણ, ગયા પ્રભુ પાસે અને ફેર સંયમ સ્વીકાર્યું.

વિરાધના પણ પ્રાંતે આરાધના

પહેલા ભાંગે વર્તનારા આત્માઓમાં વર્તન બહારથી તેમજ અંદરથી હોય તેઓ પૂજ્ય, તેમને 'ઇચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં જાવણિજ્જાએ નિસિહીઆએ મત્થએણ વંદામિ' કહી પગે લગાય, 'સ્વામી! શાતા છેજી' એમ ત્યાં પૂછાય. જ્યારે બીજા ભાંગે

વર્તનારા પાસે એમ ન થાય પણ તેના અંતર વર્તનની અનુમોદના થાય. આજનો વિષય વાણી અને વર્તનનો છે. બે ય મળે તો બેડો પાર. મૂક કેવળી બોલી શકતા નથી એટલે વાણી નથી. વાણીથી પરનો ઉદ્ધાર કરી શકતા નથી પણ વર્તનથી પોતાનો બેડો પાર કર્યો છે પૂરી વાણી શ્રી તીર્થંકર દેવની. એ યોજનગામિની પાંત્રીશ અતિશયવાળી વાણીની બલિહારી ! અમારી વાણી તો સાતે ય પહોંચતાં સ્ખલના પામે. એ અતિશયવાળી વાણી તો તેરમા ગુણસ્થાનકે હોય. વાણી પણ જબ્બર કામ કરે છે ધન્ય છે ખંધકજી મહાત્માને ! પાંચસો શિષ્યના ગુરુ. એમની કેવી જબ્બર વાણી ! સંસારીપણામાં પોતે રાજપુત્ર હતા. દીક્ષા લઇ મહાન્ જ્ઞાની તપસ્વી બન્યા છે. એક વખત તેઓ શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીને પૂછે છે:–' હે ભગવાન્ ! મારી સંસારી બહેન જ્યાં રહે છે તે પ્રદેશ તરફ વિહાર કરવાની, ત્યાંના પ્રદેશને સુધારવાની ભાવના છે, ત્યાં વિહાર કરું ? ' ભગવાને કહ્યું, ' जहा सुखम ' ફરી ખંધકજી પૂછે છે, ત્યાં જવાથી આરાધક થવાશે કે વિરાધક ? ' ભગવાને કહ્યું, ' તમારા પાંચસે ય શિષ્યો આરાધક થશે પણ તમે વિરાધક થશો ' તેમણે વિચાર કર્યો, ' મારું ગમે તે થાઓ ! પાંચસે આરાધક થતા હોય એથી ઉત્તમ બીજું શું ? ' પોતાની વિરાધનાનું જોખમ વહોરી, પોતાના નિમિત્તે પાંચસે આરાધક થશે, એવી પરમાર્થપરાયણ ભાવનાથી તેમણે પોતાની બહેનના પ્રદેશ તરફ વિહાર કર્યો. ત્યાં કહેવું પડે, भावि भवति नान्यथा તો ય એ ય સમજવું કે, એ વિરાધના પણ પ્રાંતે આરાધનારૂપ છે.

ખંધકજીનો વાંક શો ?

પરમાર્થ વિના બીજો નથી થતો. શૂલપાણી યક્ષની વાત જાણો છો ને ! પેલા બળદે નસો તોડી નાખી માલીકના પાંચસે ગાડાં

ખેંચી આપ્યાં ને! ખંધકજીને પણ થયું, પાંચસેં નો આરાધક થશે ને? ફરીને માત્રિ મવતિ નાન્યથા। યાદ રાખો પોતે તરાય અને બીજા ય તરે ત્યાં તો અહોભાગ્ય, પણ ભલે મારું ગમે તે થાય, પાંચસેં નો તરશે એ ભાવના એમના દિલમાં જાગી. જળાશયમાંથી પચાસને તારવા ઇચ્છનારો પોતે ડૂબવાનું જોખમ નથી વહોરતો? ખંધકજી પાંચસેં ય શિષ્યોને લઈને પોતાના બહેન બનેવી રહેતા હતા તે પ્રદેશ તરફ વિચર્યા કુંભગ્રામ નગરની સમીપે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં મંત્રી પાલક હતો. તે અતિ પાપી, દ્વેષમૂર્તિ તથા અભવ્ય હતો એણે આ મુનિની જડ ઉખેડવાનું-એનો નાશ કરવાનું નક્કી કર્યું. પણ મુનિ છ રાજના સબળા એટલે ખટપટ કરવી પડે, પ્રપંચ નાટક યોજવું પડે. તમે પૂછશો કે ખંધકજીનો વાંક શો? એ કે પ્રથમ સંસારી અવસ્થામાં એમણે ભર સભામાં ધર્મનુ પ્રતિપાદન કરી પાલકને પાછો પાડ્યો હતો, ગ્લાન મ્લાન બનાવ્યો હતો પાલકના હૃદયમાં એ ડંખ હતો, એનો બદલો લેવાની તક આવે એને મળી ધર્મીઓનો, ધર્મોપદેશકોનો વાંક ત્યાગનો ઉપદેશ દે છે એ જ છે એમ અધર્મીઓ કહે છે ને! કહે છે, 'ત્યાગનો ઉપદેશ દે જ કેમ? અનુભવથી જાણો છો કે, તેવાઓ ત્યાગીઓનાં શિર ફોડવા પણ તૈયાર થયા છે ને! પૂર્વાવસ્થામાં ભર સભામાં એક વખત પાલક નાસ્તિકતાનું સમર્થન કરતો હતો, કહેતો હતો, 'બસ! ખાવું, પીવું, એશ આરામ કરવો એ જ જિન્દગીનો સાર છે, આ ભવ મીઠા, પરભવ કોણે દીઠા,' વગેરે. એ વખતે ખંધકજીએ--રાજકુંવરે ભરસભામાં તેને મોંએ મારતાં કહ્યું હતું કે, 'હે પાલક! તારું નામ પાડતાં તારી ફોઈએ, ભાગ્યે, ફરી જે હોય તે ભૂલેલ છે તું પાલક નહીં પણ બાલક (અજ્ઞાન) છે, અથવા ખાળક (ખાળનાર), ટાળક (ટાળનાર) કે હાલક (હલાવનાર) છે. જો ધર્મકર્મ ન હોય, પાપ પાપ

ન હોય, આલોક પરલોક ન હોય તો એક ભીખારી અને એક ઉમરાવ શાથી ? એક રૂડો, રૂપાળોને બે આંખોવાળો, અને બીજો જન્મથી કાળો કુબડો અને કાણીયો શાથી ? ગર્ભમાં કયો ગુન્હો કર્યો હતો ? એક બુદ્ધિશાળી હોય છે અને એક બુદ્ધિમાં ઠુંઠો હોય છે તે શાથી ? જેવી કરણી તેવું પરિણામ થાય જ છે.' આ રીતે તેમણે ધર્મતત્ત્વની સ્થાપના કરી પાલકને ગ્લાન, મ્લાન, માનભ્રષ્ટ કર્યો હતો. આ એમનો વાંક !

કુદરત સામે બળવો !

સાર એ છે કે, ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવું તથા અધર્મનો નિષેધ કરવો એ પ્રત્યેક ધર્મીની ફરજ છે. બુદ્ધિથી, ધનથી, લાગવગથી, સત્તાથી જે રીતે બને તે રીતે એમ કરવું એ જ કર્ત્તવ્ય છે. રાજાની પણ એ ફરજ છે, શ્રીમંતવર્ગની પણ એ ફરજ છે, બુદ્ધિમાનની પણ એ ફરજ છે કે, દરેક પ્રકારે પ્રજાને ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ધર્મ, ન્યાય, નીતિના માર્ગે વાળવી, ટકાવવી. એક રાજા પોતે ઘણો ધર્મી હતો. સેવા, પૂજા, સામાયિકાદિ અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત રહેતો હતો, ન્યાયી હતો. આની અસર પ્રજામાં એ હતી કે મંત્રીથી માંડીને થાણદાર, ફોજદાર, જમાદાર, હાંડીચાટ સુધીના માણસો પણ પ્રભુસેવાદિ ધર્મક્રિયામાં મશગૂલ રહેતા હતા. વિચારો, બધા ધર્મધ્યાન કરે એ દેશ કેવો હોય ! એ ગામના એક નામદારને આ ખટકતું હતું સભામાં, રાજા પાસે તો બોલી ન શકે પણ બહાર લોકોને ભરમાવે કે, 'ચારિત્ર, બ્રહ્મચર્ય, તપ વગેરે તો કુદરત સામે બળવો છે.' જેમ આજ કાલના વીસનગરના કહેવાતા રાજરત્ન મહાસુખભાઇ ચુનીલાલે જણાવ્યું હતું કે, 'બ્રહ્મચર્ય એ કુદરત સામે બળવો છે.' રાજાને ખબર પડી કે, આ નામદાર ખબર લેવા જેવા છે. 'કુદરત સામે બળવો' એ સૂત્ર ઉચ્ચારનારને તેવો સાક્ષાત્કાર

કરાવવો એ જરૂરી છે. કારણ કે તે સિવાય આ ભાઈ સાહિબ વાણીવર્તનમાં એક બની ધર્મિષ્ઠ બની શકે નહીં.

'વાણી વર્તન' એ સૂત્રમાં વિલક્ષણ તર્ક :

यादि भद्रं न पश्यति. વાદી ગમે તેવો તર્ક કરે. 'વાણી વર્તન એક તો જેમ ધર્મિષ્ઠમાં હોય, મહાત્મામાં હોય, તેમ પાપીમાં પણ તેવા પ્રકારનું હોયને! ત્યારે શું એય સમુચિત?' વાદીનો આવો વિલક્ષણ તર્ક છે.

यथा चित्ते तथा वाचा, यथा वाचा तथा क्रिया ।
चित्ते वाचि क्रियायां च, साधूनामेकरूपता ॥

મન, વચન અને કાયામાં એકરૂપતા શુભરૂપે જેવી સજ્જનોમાં છે, એવી જ એકરૂપતા મન, વચન કાયામાં દુષ્ટોમાં રહેલી છે, ત્યાં તો ખાસ રહેલી છે.

આવા તર્કનું સમાધાન આવશ્યક છે. જે વસ્તુ જે સ્થાને લેવાતી હોય તે સ્થાને લેવાય. ભોજન વખતે સેંધવ લાવવાનું કહેવામાં આવે ત્યાં સેંધવ એટલે મીઠું (લવણ) જ લવાય, ઘોડો ન લવાય, સવારી વખતે સેંધવ લાવવાનું કહેવામાં આવે ત્યાં ઘોડો જ લવાય.

એક શેઠે એક વખત ભોજન વખતે નીમક માંગ્યું. નોકર હાથમાં નીમક લઈ આવ્યો. હાથ પ્રસ્વેદવાળો હતો. નીમક ભીંજાયું. શેઠે કહ્યું, 'ભલા આદમી! આવું લાવવાનું કહેવામાં આવે ત્યારે વાટકી, રકાબી કે થાળી વગેરેમાં લવાય.' પેલાએ ગાંઠ વાળી, હવે એમ કરવું. શેઠ જ્યારે બહાર જવા નીકળ્યા ત્યારે બૂટ મંગાવ્યા તે પેલો મૂર્ખ સોનાના થાળમાં લઈ ગયો. શેઠે કહ્યું હતું ને! આવો વિલક્ષણ તર્ક મૂર્ખ હોય તે જ કરે.

સંતોનું પ્રકરણ ચાલતું હોય ત્યાંની વાત અસંતો(દુષ્ટો)માં કેમ ઘટાવાય? અસંતોના તો મનમાં હોય તેવું વર્તન ન કરે તો જ સારૂં.

કુદરત સામે બળવો કર્યો ખરો?

મુદ્દા ઉપર આવીએ. પેલા રાજાએ ચારિત્રાદિને કુદરત સામે બળવો કહેનારને; સીધો કરવાનું, માર્ગની તથા તેની પણ રક્ષા કરવાનું વિચાર્યું. એક જણ જેમ રાજાનો મિત્ર હતો તેમ તેનો પણ મિત્ર હતો. રાજાએ એને પોતાના નામથી અંકિત લક્ષ મૂલ્યની ચમકતા હીરાવાળી વીંટી આપી અને કહ્યું કે, 'મિત્ર! આ વીંટી પેલા નામદારના અલંકારોના દાબડામાં, તીજોરીમાં, તે ન જાણે તેમ ઠેસવી દેવાની છે.' રાજાએ હેતુ પણ જણાવી દીધો, મિત્ર પણ ધર્મને જ પ્રાણાધિક માનનારો હતો. મિત્રે કોઈ તક સાધીને તેમ કર્યું, રાજાને જણાવ્યું, ત્યારબાદ રાજાએ ઢંઢેરો પીટાવ્યો, 'મારી એક મૂલ્યવાન મુદ્રિકા ખોવાણી છે કે ચોરાણી છે, જેને જડી હોય, જેની પાસે તે હોય તે દશ દિવસમાં લાવીને હાજર કરે તો ગુનો માફ કરવામાં આવશે, અન્યથા પકડાયેથી તે સખ્ત સજાને પાત્ર થશે' પેલા નામદારે ઢંઢેરો સાંભળ્યો તો ખરો પણ એને એવી કાંઈ ગંધ પણ હોય તો તપાસેને! દશ દિવસ પસાર થઈ ગયા. રાજાએ અગિયારમે દિવસે એને ઘેર જ જડતી લેવરાવી. જડતીમાં વીંટી જડી. જમ જેવા જમાદાર, એ નામદારને ગિરફતાર કરી રાજા પાસે ખડો કરે છે. કુદરત સામે બળવાની બાંગ પોકારનાર નામદાર થરથર કંપે છે, કેમકે રાજા શું કરે એની શી ખબર! શૂળીની પણ સજા કરી દે! नास्ति मरणसमं भयम। રાજાએ પણ શૂળીની સજા ફરમાવી દીધી. રાજાને એને વસ્તુતઃ શૂળી દેવી નહોતી. એ યાદ રાખો પેલા મિત્રને ફરગરીને કહેવા લાગ્યો

"અરે! મિત્ર! રાજા તારું માનશે તું કહે તે કબૂલ પણ મને બચાવ!' પેલાએ પણ એના દેખતાં રાજાને આગ્રહપૂર્વક કોઈ પણ શરતે જીવતદાન આપવા માગણી કરી. રાજાએ એક શરતે સજા માફ કરવા જણાવ્યું 'એક તેલથી ભરેલો છલોછલ કટોરો તને આપવામાં આવે. નક્કી કરેલા રસ્તે એ વાટકો (કટોરો) લઈ તારે નગરમાં ફરીને અહીં આવવું. એ તેલમાંથી એક પણ બિંદુ ન પડે. એ રીતે તું આવે તો તારી શૂળી ટળે, દંડથી પતશે.' પેલાએ એ શરત કબૂલી. રાજાએ તેને તેલનો કટોરો બીજે દિવસે સવારે આપ્યો. આજુબાજુ સિપાઈઓ રાખ્યા. નગરમાં જ્યાં ત્યાં જલસા ગોઠવી દીધા, વેશ્યાઓનાં નૃત્યો ગોઠવી દીધા. પેલો તેલનો કટોરો લઈને નીચી મૂંડીએ ચાલ્યો. આજુબાજુ નજર કરે જ શેનો! સૂડી વચ્ચે સોપારી હતી, આખરે સલામત કટોરો લઈને તે આવ્યો. રાજાએ પૂછ્યું, 'કેમ રસ્તામાં નૃત્યો કેવાં હતાં? કેવી ખૂબસુરત સુંદરીઓ હતી? માર્ગમાં તેં શું શું જોયું?' પેલો બોલ્યો, 'રાજન્! ફક્ત મોતને જ જોયું છે, એ જોયું હોત તો તો રોયો જ હોત ને!' ત્યાં રાજાએ ભાન કરાવ્યું, 'ત્યારે તેં કુદરત સાથે બળવો કર્યો ખરો, હું!' પેલો સમજી ગયો ધર્મ પામ્યો. દાખલો બેસાડવા રાજાએ દંડ તો કર્યો જ.

પાપી પાલકે પેંતરો રચ્યો :

ખંધકજીના દૃષ્ટાન્તને પૂરું કરીએ. જ્યારે તેઓ એ નગરે આવ્યા તે વખતે પાલકે રાજાને ખૂણામાં જઈ ભંભેરણી કરી, સહજ વિષ રેડાય એ રીતે કહ્યું, 'રાજન્! તમારા ખંધકમુનિ, પાંચસેં શિષ્યો સહિત પધાર્યા છે. આપને માટે તેમનો સત્કાર કરવો એ સમુચિત વ્યવહાર છે, જરૂર સત્કાર કરજો પરંતુ મારી નજરેની ચેતવણી આપવાની ફરજ બજાવ્યા વિના રહી શકાતું નથી માટે કહું છું કે ચેતજો સાવધ! પાંચસેં પાંચસેં સશસ્ત્ર

ચિદાનંદજી કહે છે:—

કથની કથે સહુ કોઇ, રહેણી અતિ દુર્લભ હોઇ.

કથની એટલે વાણી, રહેણી એટલે વર્તન. વર્તન દુર્લભ છે, મુશ્કેલ છે; પણ બેડો પાર એટલે સિદ્ધિ વર્તનથી છે.

રહેણી અતિ અતિ દુર્લભ થઇ :

ફરી યાદ અપાય છે કે, પાપમાં રહેણી તથા કહેણીની વાત એક સરખી હોય તો અહીં કઇ લેવી ? સદાચાર, સદાચારીની, નહિ કે દુરાચાર, દુરાચારીની. વાણી કોની ? સંતની. પ્રકરણ કયું ચાલે છે ? સ્થાનનું. સ્થાને યોજાય એટલું ન સમજે તે સોનાના થાળમાં બૂટ લઈ જનાર જેવો મૂર્ખ ગણાય, એ હમણાં જ કહી ગયા. માત્ર વાણીથી કાંઇ ન વળે.

બંદીજન કડખા ગાવે, સૂણી શૂરા શીષ કટાવે;
જબ રૂંડ મૂંડતા ભાસે, સહુ આગે ચારણ નાસે રે.

બંદીજન, ભાટ વગેરે યુદ્ધમાં બોલે તો એવું કે જેના યોગે સૈનિકોને પાનો ચઢે, કેઈ કપાઇ મરે પણ એ ભાઇસાહેબ, જ્યાં ભય જણાય કે સૌથી પ્રથમ ભાગે. મતલબ મુશ્કેલી વર્તનની છે

સભામાંથી: જમાનો ફરે તેમ વાણી વર્તન ફરે કે નહિ ?

ન ફરે. જમાનો વિવિધતાવાળો છે. વર્તન વાણી અનુસાર જોઇએ. વાણી ત્રિકાલાબાધિત અવિચ્છિન્ન સ્થિતિવાળી છે. વાણી સર્વજ્ઞની છે. રૈંજીપૈંજીની નથી. જમાનામાં તો એક આરો કેવો હોય, બીજો કેવો હોય છઠ્ઠે આરે બધાય પ્રાણીઓ માછલાં ખાશે, તો શું માછલાં ખાવાં, એ વાણી વર્તન કહી શકાય ?

સભામાંથી–એને આપદ્ધર્મ ન ગણાય ?

આપદ્ધર્મ નહિ, કહો અધર્મ. વિપદિ ધૈર્યવાદ છે ? આપદ્માં ધર્મ રક્ષાય કે છોડાય ? આપદ્માં તો ધર્મનું સંરક્ષણ કરાય.

પ્રાણ કંઠે આવે તો ય ધર્મ તજાય ?

अकर्तव्यं न कर्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि ।
सुकर्त्तव्यन्तु कर्त्तव्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

આફત વખતે જયાફત ન હોય, જયાફત આફતની હોય જયાફતથી તો આફત વધે. શ્રાવક થવાનું હોય પણ શીરા મા નહિ. એ છે તો વિષમ પ્રસંગ આવી ઊભો રહે. એક મુસલમા વેષ પલટી કાયમ બ્રાહ્મણોની પંગતમાં જમી આવતો. એ વખત તેવા પ્રસંગે કોઈએ દરેકને કઈ જ્ઞાતિના બ્રાહ્મણ એ પૂછવા માંડ્યું. એની બાજુનાએ કહ્યું ઔદિચ્ય એટલે એણે કહ્યું 'મેં બી ડીચ.' એમ બોલતાની સાથે માર ખાવો પડ્યો શીર માટે શ્રાવક થનારને 'મેં બી ડીચ' થવું પડે.

ચિદાનંદજી આગળ કહે છે:—

કહેણી તો જગત મજૂરી, રહેણી હે બંદી હજુરી

મતલબ માત્ર કહેણી એ તો મજુરી છે. નાટકના વખત ખોવે છે ત્યારે રહેણી એટલે વર્તન આવે એ જ ભવનો પાર કરનાર છે

તાત્પર્ય કે શ્રી સર્વજ્ઞ પરમાત્માની વાણી પરમ ઉપકારિ છે. તેઓ ભાગ્યવાનો છે કે જેઓ તે અહર્નિશ શ્રવણ કરે છે પા ખામી છે વર્તનની, વાણીએ વિધાન કર્યા મુજબ ત્યાગ, વૈરાગ્ય મય જીવનનો જેઓ અભ્યાસ કરશે, દાન, શીલ, તપ, ભાવ રૂ ધર્મને આરાધશે, વર્તનની ખામી જેઓ દૂર કરશે. વા વિલાસ માટે નથી પણ વિકાસ માટે છે એમ સમજી વિક માટે પ્રયત્ન કરશે તેઓ વિકાસ સાધી શકશે. શ્રી વીતરાગ વાણીયોગે જેઓ તેવું વર્તન આચરશે તેઓ અંતે વીતરા થઈ મુક્તિના શાશ્વત સુખને પામશે.

લાલબાગ જૈન ઉપાશ્રય, ભૂલેશ્વર : મુંબઇ
પોષ વદ ૮ રવિવાર: વિ. સં. ૨૦૦૩

જીવન અને ધર્મ

મુનિરાજશ્રી વિક્રમવિજયજીની ભૂમિકા

જીવન કોને કહેવું ?

આજના જાહેર વ્યાખ્યાનમાં 'જીવન અને ધર્મ' એ વિષય પસંદ
કરવામાં આવ્યો છે. 'જીવન અને ધર્મ' એમ શાથી ? એ જ હેતુ છે
કે જીવનની સાથે ધર્મને ખૂબ ખૂબ (ગાઢ) સંબંધ રહેલો છે. ધર્મવાળું
જીવન જ જીવન ગણાય. ધર્મ વિનાના જીવનની ગણના જીવનમાં
થતી નથી. માટે ધર્મ કરતા રહો. જીવન શબ્દ પણ સ્વતંત્ર છે
ધર્મ શબ્દ પણ સ્વતંત્ર છે, બન્ને વસ્તુ સ્વતંત્ર અર્થથી સમજાય
તેનો સંબંધ, ઉપયોગિતા તથા સંબંધનું રહસ્ય સમજાય, જરૂર સ
જાય, તેથી જ આજનો વિષય 'જીવન અને ધર્મ' છે. અહિં
એમ વિચારી શકે છે. ધર્મથી જીવન હોઇ શકે નહિ પણ જીવનમાં
ધર્મ હોઈ શકે છે, કેમકે જીવનવાળા આચરી શકે છે, કેમકે
જીવન વગરની ચીજ જડ છે. જડમાં ધર્મ ન હોઈ શકે, પણ ક્યો ધર્મ
જડમાં ન હોઈ શકે ? વિચાર તથા ક્રિયા (આચાર)રૂપે થતો ધર્મ
જડમાં હોઈ શકે નહિ બાકી વસ્તુ સ્વભાવ ધર્મ તો વસ્તુ માત્રમાં છે.
સ્વભાવધર્મ વગરની કઇ વસ્તુ છે ? જીવનથી થતા ધર્મની અહિ વાત છે.

એ દૃષ્ટિએ 'ધર્મથી જીવન' એમ કહેવામાં પણ વાંધો નથી. જેમ ધર્મની આરાધના વધારે હશે તેમ જીવન દીર્ઘ આયુષ્યવાળું તથા વધારે નિરોગી હશે. જીવનને અમર કરનાર ધર્મ છે. જે જીવન પ્રાપ્ત થયા પછી શાશ્વત રહે, જીવન જ રહે, મરણ થાય જ નહિ એવું જીવન ધર્મ વિના કોણ આપી શકે છે? એ મુક્ત જીવન આપનાર ધર્મ જ છે. એ દૃષ્ટિએ ધર્મથી જીવન કહી શકાય. અહિ જે જીવનની વાત છે તે તેવા જીવનની કે જે જીવનને જીવનની ગણનામાં ગણી શકાય. જે જીવનમાં વીતરાગપ્રણીત ધર્મની આરાધના હોય તે જીવન જીવન છે. આમ તો જીવનના અનેક પ્રકાર પાડી શકાય, સદાચારી જીવન, વ્યભિચારી જીવન પણ અહીં તેવા પ્રકારની વાત નથી. અહીં ધર્મવાળા જીવનની વાત છે.

ધર્મવાસિત જીવન જ જીવન ગણાય :

સામાન્ય અર્થમાં જીવન શબ્દનો અત્ર પ્રયોગ નથી. પ્રાણ, શ્વાસો-શ્વાસવાળું જીવન તો ક્યાં નથી? અનાદિથી છે અને મોક્ષ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી એવું જીવન તો છે જ. એક સમય એવો નથી કે જ્યારે આ જીવ તેવા જીવન વગરનો હોય, કેમકે તો પછી જડ જ હોય. ખરી વાત એ છે કે જીવન એવું બનાવવું જોઈએ કે જેમાં એક ક્ષણ પણ જીવ ધર્મ વગરનો ન હોય. એવી દશા, સર્વાંશે એવી દશા તો સિદ્ધિમાં છે. સંસારમાં તે સ્થિતિ અશક્ય છે. પણ ગણનામાં ગણાય તેવું જીવન, પ્રાંતે સર્વાંશે ધર્મમય જીવન આપનાર તો ધર્મ જ છે. જગતમાં તેવું જીવન જીવવું જોઈએ કે જે જગતને આશીર્વાદ-રૂપ બને. એવું જીવન ક્યારે પ્રાપ્ત થાય? જીવન કરતાં પણ જીવન પ્રાપ્ત કરાવનાર (ધર્મ)ની મહત્તા હૃદયમાં વસે ત્યારે તેવું જીવન પ્રાપ્ત થાય. જીવનને સાચી આપનાર વસ્તુ, ધર્મ [illegible]. [illegible] મહત્તા [illegible] દશા [illegible] હોય, ત્યારે આપણું [illegible] (સિદ્ધ) [illegible] છે.

સમય ઘણો મારે લેવો નથી, પૂજ્ય ગુરુદેવ જ વસ્તુ સ્પષ્ટ સમજાવશે, હું માત્ર જે શ્લોક કહેવામાં આવ્યો તેના ભાવને કહી મારું વક્તવ્ય પૂરું કરીશ. જેના જીવનમાં પરોપકાર હોય, સત્ય વાણી હોય, ત્યાગ હોય, સદાચાર હોય, આ બધું જેને વર્યું હોય તેનુ જીવન તે જીવન છે. એવા સદ્‌ગુણો વિનાનો માનવી જીવતો છતાં મરેલો છે. ધર્મથી શૂન્ય દિવસ ગાળનારાનું જીવન જીવન ગણાતું જ નથી. આ વિષયમાં રખાયેલા જીવન શબ્દથી માત્ર પ્રાણ તથા શ્વાસોશ્વાસવાળું જીવન લેવાનું નથી પણ ધર્મથી અલંકૃત જીવન લેવાનું છે.

હવે એ 'જીવન અને ધર્મ' વિષય પરત્વે પૂજ્ય ગુરુદેવ જે કાંઈ વિવેચન કરશે તે તમે તથા અમે શ્રવણ કરીશું.

પૂ. આચાર્યદેવનું પ્રવચન

આજના વિષયનો ઉલ્લેખ :

સજ્જનો! આજનો વિષય નિર્વાચિત થઈ ગયો છે. હવે એ વિષયમાં રહેલ તત્ત્વ મારે બતાવવાનું છે આજનો વિષય, તત્ત્વ બતાવવા માટે આધાર હોઈ, વિષયના નામનો પુનઃ ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે. આજનો વિષય છે જીવન અને ધર્મ.

જીવન સર્વને ઈષ્ટ છે જ્યારે ધર્મ અનંતમા ભાગને ઈષ્ટ છે :

'જીવન' તથા 'ધર્મ' બન્ને શબ્દો ઘણા ઈષ્ટ છે. જીવન શબ્દ સકલ જગતને ઈષ્ટ છે જ્યારે ધર્મ શબ્દ માટે તેમ નથી. દુનિયામાં કોઈ પ્રાણી એવો નથી કે જેને જીવન ઈષ્ટ ન હોય, માટે તો શ્રી શય્યંભવસૂરિજી મહારાજ કહે છે. सव्वे जीवावि इच्छंति जीविउं न मरिज्जिउं મતલબ, સર્વે (જીવ માત્ર) જીવવા ઇચ્છે છે. મરવા કોઈ ઇચ્છતું નથી. કદાચ કોઈને તર્ક થાય કે 'નારકીને તો ક્ષણના ય વિસામા વિનાનું પારાવાર દુઃખ જ છે,

એ તો મરવા ઇચ્છે ને!' ના, એ (નારકી) પણ મરવા ઇચ્છતો નથી કેમકે પરમાધામી મારવા દોડે છે ત્યારે નારકી પણ નાસે છે, ભાગે છે, દોડે છે, લપાય છે. જો મરવા ઇચ્છતો હોય તો તેમ શા માટે કરે? મતલબ નારકીને પણ મરણ ઇષ્ટ નથી. જીવન દરેકને ઇષ્ટ છે જ્યારે ધર્મ તો માત્ર ધર્મી જગતને ઇષ્ટ છે, એટલે જીવન સર્વને (અનંતાને) ઇષ્ટ છે જ્યારે ધર્મ તો જીવોના અનંતમા ભાગને ઇષ્ટ છે. આજનો વિષય 'જીવન અને ધર્મ' છે તેમાંનો જીવન વિષય સર્વને ઇષ્ટ છે જ્યારે ધર્મ વિષય સર્વને ઇષ્ટ નથી, અનંતમાં ભાગને ઇષ્ટ છે તમામ જીવોમાં ષડ્જીવનિકાયના જીવો, નિગોદના જીવો તમામ ગણાય. જીવન તો એ તમામને (એ અનંતા જીવોને) ઇષ્ટ છે પણ એ અનંતા જીવોના અનંતમા ભાગે માત્ર ધર્મી દુનિયાને જ, ધર્મ ઇષ્ટ છે.

જીવનનાં મૂલ્ય ધર્મથી અંકાય છેઃ

વધારેમાં વધારે મનને ગમાડવા જેવો, હૃદયમાં રમાડવા જેવો ઇષ્ટ વિષય યદિ કોઈ હોય તો માત્ર ધર્મ જ છે. હવે એક વાત નોંધી લ્યો, યાદ કરો કે દુનિયામાં ઊંચી વસ્તુ થોડી જ હોય, હલકી વસ્તુ ઘણી હોય. ધર્મ તો ઝવેરાત છે. પત્થરાઓ ઘણા હોય, ઝવેરાત પત્થરોના પ્રમાણમાં ઘણું થોડું હોય. ઝવેરાત રતિથી તોલાય, પત્થરાઓથી ન તોલાય. જીવન સકળ જગતને ઇષ્ટ છે જ્યારે ધર્મ તો અનંતમા ભાગના જીવોને (ધર્મીને) ઇષ્ટ છે. જો ધર્મ પણ સકળ જગતને ઇષ્ટ હોત, તમામને ધર્મ જોઈતો હોત તો આનંદ. વિષયની (આજના વ્યાખ્યાનમાં આ વિષય રાખવાની) જરૂર જ ન હોત. [illegible] કોઈની જરૂર [illegible] આવા વિષયની જરૂર [illegible]. [illegible] જીવન માટે [illegible] નથી. ધર્મ માટે

કરવાની છે. પ્રેરકો પ્રેરણા ત્યાગની કરે, વ્રતની કરે, ધર્મની કરે. જીવનની પ્રેરણા શી ? જીવનમાં તો છો જ ને ! સામાન્ય અર્થવાળા જીવનમાં તો છો જ. વિશેષ અર્થવાળું જીવન કયું ? ધર્મ સહિત હોય તે, માટે પ્રેરણા ધર્મની. જીવનની કિંમત ઈચ્છો તો ધર્મ આચરો. જીવનનાં મૂલ્ય ધર્મથી અંકાય છે, જીવન ધર્મીઓનાં પંકાય છે. જ્યાં ધર્મ નથી ત્યાં જીવનની કિંમત નથી.

સભામાંથી:-દુનિયામાં જીવનને સામાન્યતઃ પણ, (ધર્મ વિના પણ) કિંમતી ગણવામાં આવે છે.

તેમ માનનારાઓ મુડદાંને કિંમતી માનનારાઓ જેવા છે. મુડદાંને પણ કિમતી માનનાર વર્ગ જગતમાં છે ને ! ખાંપણીયાઓ અંત્યજો જીવતાં કરતાં મડદાંને કિંમતી માને છે ને !

મનુષ્ય જીવન શ્રેષ્ઠ શાથી ? એ જન્મથી ધર્મ સધાય છે તેથી.

જે જીવનથી મરીને દુર્ગતિ જવાનું હોય, અનંતા દુઃખોની ઘોર ખોદાવાની (ખોદાતી) હોય તેવા જીવનની કિંમત શી ? મનુષ્ય જીવન કિમતી ગણવામાં આવ્યું છે એ ખરૂં પણ શાથી ? ધર્મ સધાય તેથી. જો ધર્મ ન સધાય તો એ જ જીવન નપાવટ છે, એવું નપાવટ જીવન કે જ્યાંથી સાતમી નારકીએ જવાય.

સભામાંથી:-કેટલાકો આપઘાત પણ કરે છે ને !

આપઘાત કરે છે તેથી તેમને જીવન ઈષ્ટ નથી એમ માનવાની ભૂલ રખે કરતા ! એક સ્ત્રી કુવે પડવા જતી હોય, કોઈ મળી જાય, કારણ પૂછે, પેલી સાસુનું દુઃખ જણાવે, સજ્જન તેનું નિરાકરણ કરવાનું માથે લે, જુદી રખાવે, સાસુના ત્રાસમાંથી મુક્ત કરવાનું તે સ્વીકારે તો તે સ્ત્રી પછી કૂવે પડે ખરી ? જીવન

તો સ્પષ્ટ જ છે, ઉગ્ર ઝેર એ જીવનમાં ભળવાથી આપઘાતનો આવેશ આવી જાય

ધર્મી બનવું હોય તો પાપાચારોને તિલાંજલી આપો:

શાસ્ત્રમાં દેવાધિદેવ શાસનનાયક ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવના સત્તાવીશ ભવ જણાવે છે. શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના તેર ભવ, શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના દશ ભવ વગેરે જણાવે છે, તો તે પહેલાં શું તે જીવો હતા જ નહિ? ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવનો જીવ શું નયસારના ભવથી જ પેદા થયો? ભગવાન શ્રી ઋષભદેવનો જીવ શું ધનસાર્થવાહના ભવથી જ પેદા થયો? એ ભવો પહેલાં એમનો જીવ કોણ હતો, ક્યાં હતો એ સંબંધી મોટા મોટા આચાર્યોને પૂછશો, ગીતાર્થોને પૂછશો, તાકાત નથી કોઈની કહી શકે. શ્રી તિર્થંકરના ચરિત્ર વર્ણનમાં શ્રી મહાવીરદેવના જીવનું વર્ણન નયસારના ભવથી, શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના જીવનું વર્ણન ધનસાર્થવાહના ભવથી, શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના જીવનું વર્ણન મરુભૂતિના ભવથી શરૂ થાય છે. તે પહેલાં જીવન તો હતું. પણ જીવન જ્યારથી ગણનામાં ગણાયું ત્યારથી શાસ્ત્રે ભવ ગણ્યા અને વર્ણન કર્યું. જીવન ગણનામાં ત્યારથી ગણાયું કે જ્યારથી સમકિત પ્રાપ્ત થયું ચરિતાવળી લખનારા લેખકોએ. પરમાત્માના જીવ ધર્મ પામ્યો તે ભવથી તેમના જીવનની ગણના કરી. તાત્પર્ય જીવનની કિંમત ધર્મથી છે. જીવનની કિંમત વધારવી હોય તો ધર્મ કરો. વિષયોમાં ન મરો, કષાયોથી અંતરને [illegible] ન બનો, જરા સાવધ રહો, બૂરી પ્રવૃત્તિઓ પરિહરો, આગમ વાંચો તો જીવન સુધરે, ધર્મ પમાય. જીવનનું ભલું કરવા, [illegible] [illegible] [illegible] ભાવનાવાળી અને તેવી પ્રવૃત્તિ [illegible] [illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] ધર્મી બનવું હોય તો આ પાપાચારોને તિલાંજલી આપો.

ધર્મ વગરનું જીવન જીવન નથી:

આજનો વિષય 'જીવન અને ધર્મ'નો છે. 'જીવન' 'અને' ધર્મ અહિં 'અને' અવ્યય છે તે જીવન તથા ધર્મ ઉભયને સંકલિત કરે છે. જીવન સર્વને ઇષ્ટ છે જ્યારે ધર્મ અનંતમા ભાગને જ ઇષ્ટ છે, પણ ધર્મ વગરનું જીવન જીવન નથી, ધર્મ વગરનું જીવન શોભતું નથી. જેમકે—

निर्दन्तः करटी हयो गतजवश्चन्द्रं विना शर्वरी ।
निर्गन्धं कुसुमं सरो गतजलं छायाविहीनस्तरुः ॥
भोज्यं निर्लवणं सुतो गतगुणश्चारित्रहीनो यतिः ।
निर्देवं भवनं न राजति यथा धर्मं विना मानवः ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ દાંત વગરનો હાથી, વેગ વગરનો ઘો ચંદ્રમા વગરની રાત્રી, સુગંધ વગરનું ફુલ, જલ વગરનું સરો છાયા વગરનું ઝાડ, મીઠા વગરનું ભોજન, ગુણ વગરનો છો ચારિત્ર સિવાયનો યતિ તથા દેવ વગરનું મંદિર શોભતું • તેમ ધર્મ વગરનું માનવજીવન શોભતું નથી. જીવન દીપા ધર્મની ખાસ આવશ્યકતા છે. જે ધર્મની આવશ્યકતા જીવન... સ્વીકારતો નથી તેનું જીવન જાનવર જેવું ગણાય માટે ધર્મ અવશ્યમેવ આદરણીય છે.

આ શ્લોકમાં જણાવ્યા મુજબ જેમ તે તે પદાર્થો તેને શોભાવનાર વસ્તુ વિના શોભતા નથી તેમ જીવન ધર્મ વિના શોભતું નથી

'યાહોમ કરીને પડો!'

ધર્મ વિનાનું જીવન ન શોભે, ન દીપે તેને દીપાવવું હોય તો ધર્મમાં ઝંપલાવો, યાહોમ કરીને પડો! યાહોમ કરીને

પડવાનું અહિં ઘટે છે. દુનિયાના અજ્ઞાનીઓ યાહોમ કરીને પડવાનું કહે છે પણ ક્યાં? મોટા ખાડામાં, કૂવામાં! વિષયો એ ખાડો કે કૂવો નહિ તો બીજું શું છે? જ્યાં પડવાથી ભૂકો થઈ જાય, હાડકાં ભાંગી જાય. ત્યાં યાહોમ કરીને પડવાનું હોય? યાહોમ કરીને પડવાનું છે ધર્મમાં. જ્યારે કહેનારાઓ દુનિયાના વાતાવરણમાં કૂદવાનું કહે છે. ધર્મની વાત આવે ત્યાં કહી દે કે, 'હાલ વાતાવરણ વિષમ છે', વગેરે પણ એ જ વિષમ વાતાવરણમાં વેપાર કરવા જતા અટક્યા? ના! ત્યાં યાહોમ કરીને પડો એમ નક્કી કર્યું છે. બાયડીએ વિચારવાનું રાંધવામાં કે ખાંડવામાં? હાડી સ્ત્રી ઘરડાને પનારે પડે કે જુવાનને? નાથ કોને કરે? ઘરડો પોતે જ મરવા પડ્યો હોય તે નાથ શી રીતે થવાનો? અનાથી મુનિએ સનાથ થવા ધર્મનું શરણ સ્વીકાર્યું સંયમ અંગીકાર કર્યું. શ્રેણિક મહારાજાને અનાથી મુનિએ શું કહ્યું છે તે યાદ કરો. દુનિયામાં યા-હોમ કરીને પડવાનું છે જ ક્યાં? બાજી બગડેલી જ છે, પડેલા જ છે, વધારે પડવાનું વધારે હાડકાં રંગાવા માટે જ છે, યા-હોમ કરીને ઉડવાનું વિમાનમાં હોય. સંયમ એ વિમાન છે. દુનિયાના જીવોની દશા એ છે કે ધર્મની વાત કોની પાસે કરો તો વિષમ વાતાવરણનું બહાનું આગળ ધરશે, સંયમ લેવાનું કહેવામાં આવે ત્યાં વાતાવરણ યોગ્ય નથી એમ કહે, અન્ય પ્રકારના ધર્માચરણમાં પણ એજ વિષમ-બહાનું આગળ ધરે, વિષમ વાતાવરણને વિખેરનાર ધર્મ જ છે છતાં એના સ્વીકારમાં આવા બહાનાથી ઇન્કાર કરે ત્યારે વિષમ વાતાવરણથી જ વ્યાકુલ સંસારના શરણમાં તો મરણ મૂકે છે કેવું આશ્ચર્ય! રહસ્ય એ છે કે સંસાર પર જેવો પ્રેમ છે તેવો પ્રેમ ધર્મ પ્રત્યે નથી, જો હોય તો ધર્મમાં 'યાહોમ કરીને પડે..' કેમ મન થાય છે? થવું જોઇએ ત્યાં નથી થતું. 'યાહોમ કરીને પડો એમ થવું જોઇએ ધર્મમાં, ધર્મની આરાધનામાં...'

સભામાંથી પ્રશ્ન—પોલિટીકલ પ્લેટફોર્મમાં અર્થાત્ રાજકીય વાતાવરણમાં આજે ગાંધી આદિ તરફથી ધર્મ સંકળાવાય છે તે સમુચિત છે? એમ સંકલિત થઇ શકે?

પ્રશ્નમાંની શબ્દસંકલનાજ સમુચિત નથી, અનુચિત છે, અને એથીજ ઉત્તર લબ્ધ છે. જ્યાં ક્લેશ, ધમાધમ, માયા-પ્રપંચાદિ હોય ત્યાં તે ધર્મ સંકળાય કે અકળાય? જ્યાં માયાવી પ્રવૃત્તિ હોય, એક બીજાને છેતરવાની બાજીઓ હોય, એકનું ભલું, બીજાનું બૂરું આવી ધાંધલ હોય એવા સ્થાનમાં, એવી ભૂમિકામાં, એવા ક્ષેત્રમાં ધર્મ સંકળાય કે અકળાય? ધર્મને નથી જોઇતા વિષય કષાય, નથી જોઇતી મારામારી. એક જીવનના ભોગે બીજા જીવે જીવવાનાં વિધાન ધર્મમાં ન હોય, માછલાં ખાઇને જીવવાનું વિધાન થાય ત્યાં ધર્મ સંકળાય કે અકળાય? ધર્મમાં બીજાને દુ:ખ દેવાની, મારવાની વાત ન હોય. નિર્દોષોની કતલ કરનાર યવનના મઠમાં બેસાય અને નિર્દોષ પ્રાણીઓને ગોળી-બાર કરાય, આવું જ્યાં હોય ત્યાં ધર્મ સંકળાય કે અકળાય? ધર્મમાં તો શાંતિ છે, ક્ષમા છે, ત્યાગ છે, વૈરાગ્ય છે, ધર્મ તો આ બધામાં સંકળાય. ધર્મ તો ત્યાં સંકળાય કે જ્યાં દુ:ખ દેનાર માટે પણ ભલી જ ભાવના હોય. ખાલ ઉતારનારનું પણ ભદ્ર ઇચ્છાય, ધર્મ તો વિરાજમાન થાય. ધર્મ તે અહિં સંકળાય, કે 'છાલ ન છોડું' એવું હોય ત્યાં સંકળાય? 'છાલ ન છોડું' એવું હોય ત્યાં તો અકળાય. 'છાલ ન છોડું' એવું કહેનાર, એમ વર્તનારનું પણ શ્રેય ઇચ્છાય ત્યાં ધર્મ સંકળાય જ્યાં ધર્મ અકળાય ત્યાં સંકળાય માનવો એ કેમ બને? ધર્મ કયો, અધર્મ કયો, એ ન સમજાય તો જૂલમ થાય! વિષ્ટાની અંદર કસ્તુરીની ગંધ ન મનાય. જ્યાં ધર્મ સંકલિત હોય ત્યાં તો જૂલમ કરનારનું પણ ભલું જ ઇચ્છાય. ધર્મ ક્યાં સંકળાય,

ક્યાં અટકાય એ સહજ સમજાય તેમ છે. જ્યાં ધર્મપોષણ હોય ત્યાં સંકળાય અને અધર્મ પોષણ હોય ત્યાં અટકાય.

સભામાંથીઃ-મીરાંબાઈ, નરસિંહ મહેતા વગેરેમાં ધર્મ ખરો ?

તેઓએ પોતાની દૃષ્ટિએ ધર્મ માન્યો છે, તેઓ ધર્મપ્રેમી હતા, નિકટ નહોતા જો કે તેમને સુદેવાદિ મળ્યા નહોતા પણ તેમના ધર્મપ્રેમયોગે ભાવિમાં સુદેવાદિ મળવાની તક છે. સુદેવાદિના નિકટ હોય તો તે રખડી પડે છે. આ નિકટ નહોતા કેવળ ભક્તિના ગુણમાં તલ્લીન હતા.

આધેય ધર્મ માટે આધાર જીવન છે :

કદાચ કોઈ કહેશે કે, "જ્યારે ધર્મનું જ પ્રાધાન્ય છે, ગૌરવ છે, જીવનનું મૂલ્ય ધર્મથી જ છે તો ધર્મની જ વાત કરવી હતી ને, માત્ર 'ધર્મ'નો જ વિષય રાખવો હતો ને, 'જીવન અને ધર્મ' એવો વિષય શા માટે રાખ્યો ? જીવનને જોડ્યું શા માટે લીધું ?" આ તર્કનું સમાધાન એ છે કે ભાઈ! ફાયદો કરનાર ધર્મ જ છે પણ જીવન આધાર છે. આધેય ધર્મ છે, આધાર જીવન છે માટે તેને (આધારને) લીધા વિના કેમ ચાલે ? આધાર વિના આધેય રહે ક્યાં ? રહે શી રીતે ? બજારમાં સારી બાંધેલ લેવા જવાની હોય તો પાત્ર લઈ જાઓ કે નહિ ? ઘી, દૂધ, દહીં એમ ને એમ હોય: એ લેવા તપેલું (વાસણ) લઈ જાવ. વિના તે લેવાય શી રીતે ? દૂધપાક પૂરીનું જમણ હોય, જમવા જનારને થાળી જોઈએ. જોઈએ કે નહિ ? જ્યાં જમણનું હોય ત્યાં જમનાર ન લાવી હોય તો શેનાથી [illegible] જમાય ને ? [illegible] [illegible] [illegible] હોય તો. [illegible] [illegible] ને! ધર્મ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ધર્મ શબ્દ ઘટાવવો હોય તો ચેતન ઘટમાં નહિ કે જડ ઘટમાં. ધર્મ આધેય એને માટે જીવન આધાર છે માટીનો કે બીજો (જડ) ઘટ ફૂટેલો હોય, તો તેમાં પાણી ન ટકે, તેમાંથી તે ચાલ્યું જાય તેમ આ ચેતન ઘટ ફૂટેલો હોય, (જીવમાં શ્રદ્ધા ન હોય) તો તેમાં પ્રભુ શ્રી જિનેશ્વર દેવની વાણી ન ટકે, અને શાણી ધર્મકરણી ન કરાય. ધર્મ આ જીવનથી થાય, ધર્મ માટે જીવન આધાર, ધર્મ જીવનમાં રહે માટે વિષય 'જીવન અને ધર્મ' એવો છે.

અસાધારણ અર્થવાળા ધર્મનો અહીં નિર્દેશ છે :

અહીં ચેતન ઘટની તથા તથા તેમાં જે જોઈએ છે તે શ્રી તીર્થંકર ભગવાન પ્રણીત ધર્મની–સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મની વાત છે. 'ધર્મ' શબ્દ અત્ર અસાધારણ(વિશેષ) અર્થમાં છે, સામાન્ય અર્થમાં નથી 'ધર્મ શબ્દનો સામાન્ય અર્થ 'સ્વભાવ' થાય. એવો ધર્મ કયાં નથી? વસ્તુ માત્રમાં ધર્મ છે. કોઈ ચીજ સામાન્ય અર્થથી ધર્મ વગરની નથી, જડ ચીજ પણ ધર્મ-(સ્વભાવ)વાળી છે. वत्थुसहावो धम्मो શાસ્ત્ર જ કહે છે મરચામાં તીખાશનો ધર્મ છે, સાકરમાં મીઠાશનો ધર્મ છે. સ્વભાવરૂપ ધર્મ જડમાં પણ હોય. આપણે જે ધર્મની વાત કરીએ છીએ તે ધર્મ જીવન વિના ન હોઈ શકે, આ ધર્મ પ્રાણ ધારણ કરનાર જીવમાં–ચેતનમાં હોય.

સભામાંથી–જડમાં ધર્મ નહિ તો મૂર્તિમાં ધર્મ કેવી રીતે?

મૂર્તિમાં ધર્મ નહિ પણ મૂર્તિથી ધર્મ એમ માનો, એમ સમજો, એમ બોલો. જિનપડિમા જિનસારખી. મૂર્તિમાં સ્થાપના ચેતનની થઈ એ ખરું ને! માટે જિનપડિમા જિનસારખી, પણ ધર્મ એનાથી; એનામાં નહિ. પંચમી વિભક્તિ, સપ્તમી

નહિ. મૂર્તિ, ચરવળા, કટાસણું એ તમામ સાધન છે. મૂર્તિમાં જો ધર્મ હોય તો તો તે સચેતન ન થઈ જાય? અને તેની માન્યતામાં વાંધો ન રહે. દીવામાં પ્રકાશ છે માટે તે દુંદીઆય દેખે, આપણેય દેખીએ, હિન્દુ પણ દેખે, મુસલમાન પણ દેખે, કબીર પણ દેખે (કબીર મૂર્તિ નહોતો માનતો) પણ અહીં તો મૂર્તિથી ધર્મ છે માટે એ તો જે લે તેને દે (આપે).

ધર્મનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ :

दुर्गतौ पततो प्राणिनः धारयतीति धर्मः ॥ પ્રાણીઓને દુર્ગતિમાં પડતાં ધારણ કરી રાખે તે ધર્મ, ધર્મની વ્યુત્પત્તિ આ, તેનો પૂરો વ્યુત્પત્ત્યર્થ આ છે. દુર્ગતિમાં પડતાં અટકાવી ધારણ કરી રાખી સદ્ગતિમાં સ્થાપે તે ધર્મ એ ધર્મ કયો? દાન, શીલ, તપ, ભાવ, શ્રુત, ચારિત્ર આદિ, આ ધર્મ જે જીવનમાં હોય તે જીવનની ગણના છે, કિંમત છે.

હાથી જેમ દન્તૂશળ વિના શોભતો નથી તેમ જીવન ધર્મ વિના શોભતું નથી :

ધર્મ વિના જીવન શોભતું નથી, જેમ દન્તૂશળ વિના હાથી શોભતો નથી. હાથી ગમે તેવો કદાવર હોય, સુંદર હોય પણ દન્તૂશળ ન હોય તો તે શોભે? નહિ. જેમ હાથી દન્તૂશળ વિના ન શોભે તેમ જીવન ધર્મરૂપ દન્તૂશળ વિના ન શોભે. દન્તૂશળ બે છે, તેમ અહીં પણ શ્રુતધર્મ તથા ચારિત્રધર્મ, એ બે જીવનરૂપ ગજરાજના દન્તૂશળ શોભાવનાર સુંદર. જો 'ગીતાર્થો' [illegible] કેવળી [illegible] [illegible] ચારિત્ર ધર્મ સમજાવે. સાધુ ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible]

કુલની પણ મહત્તા જબ્બર છે, એ કુળમાં સહેજે શ્રુત ધર્મ તથા સંયમ ધર્મના સંસ્કાર હોય. આજની સ્થિતિ વિલક્ષણ છે. કૈંકને બિચારાને ધર્મ શું તે ય ખબર નથી, પોતે નામે શ્રાવક એટલું જાણે. એવાઓ નામના શ્રાવક. શ્રાવકમાં કયા સંસ્કાર હોય? એવા સંસ્કાર હોય કે શ્રુત ધર્મ તથા સંયમ ધર્મ ન હોય તે બદલ તેને સતત પશ્ચાત્તાપ થયો હોય. એના હૃદયમાં કાયમ બળતરા થતી હોય, ઊંડાણથી દુઃખ થતું હોય, 'અરે! મારી આટલી ઉંમર થઈ, મેં કાંઇ શ્રુત ન મેળવ્યું, ધિક્કાર છે મારા જીવનને! નાનાં નાનાં બચ્ચાંઓ ચરણ સાગરમાં મ્હાલે છે જ્યારે મેં મારા જીવનને તે માટે ન કેળવ્યું. દાંત પડી ગયા, બોખો થયો પણ હજી તૃષ્ણા ટળતી નથી અને ચરણ સાગરમાં મહાલવાનું મન થતું નથી!

તૃષ્ણા ગળે તો મુક્તિ મળે :

એક કવિએ ઘરડાને માયા ઘણી જણાવી છે. કહ્યું છે કે—:

ઘરડાને ઝાઝેરી, માયા કારમી રે, માયા મ કરો ચતુર સુજાણ.

કવિ કાંઈ ઘરડા બૂઢ્ઢાઓની નિંદા કરવા બેઠો હતો? એને તેઓ અનિષ્ટ હતા? એમ નથી પણ તેણે જેવું દેખ્યું તેવું લખ્યું, ઓળખ્યું. મરવા પડે એટલે તૃષ્ણા વધારે વળગે છે! આ કવિએ જ એમ કહ્યું છે એમ નથી. આપણા આચાર્યોએ પણ તેમ કહ્યું છે, અન્યોએ પણ કહ્યું છે, સ્પષ્ટ દેખાય તે કહેવાય. વૈદિક ધર્મના શંકરાચાર્યે પણ કહ્યું છે.

अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दशनविहीनं जातं तुण्डम् ।
वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं, तदपि न मुञ्चत्याशापिण्डम् ॥

અંગ ગળી ગયું, માથે પળીયાં આવ્યાં, મુખ દાંત વિનાનું થયું, દંડ (લાકડી) લઇને ચાલતો થયો, હા! હા! તથાપિ આશા તૃષ્ણાથી મૂકાતો નથી.

અંગ ગળી જાય એટલે લથડીયાં ખાતો ચાલે. માથે વાળ શ્યામના સફેદ થયા, દાંત ગયા એટલે બોખો થયો, ચાલતાં દંડના આધારે થયો, ડોહો, દંડને પિંડ માનતો થયો આટલું આટલું થયું તોય તૃષ્ણા પિંડ છોડ્યો નહિ.

વાત પણ ખરી છે. તૃષ્ણા વધે છે, ટળતી નથી, ઓછી થતી નથી, તો ટળવાની વાત ક્યાં? તૃષ્ણા બુઢાપાથી ટળતી હોય તો અનાદિથી આ જીવને ડોહો કેટલા બુઢાપા આવ્યા? તૃષ્ણા ટળી હોત તો મારી બેઠા હોત? ક્યારની મુક્તિ મળી ન હોત? હા! જેમની તૃષ્ણા ટળી ગઈ, તેમને મુક્તિ મળી, જેમની તૃષ્ણા ટળશે-ગળશે તેમને મુક્તિ મળશે, જેમની તૃષ્ણા ટળે છે તેમને મુક્તિ મળે છે, આ સિદ્ધાન્ત અવિચ્છિન્ન ત્રિકાલાબાધિત છે.

મોંમાં ચોકઠાં ગોઠવનારને જીવનમાં ચોકઠાં ગોઠવવાનું ગોઠતું નથી!

આજના ઘરડો થાય ત્યારે ડાચું દાંત વગરના બોખલા જેવું થઈ જાય, અરે! નાના બાળકને [illegible] તેમાં [illegible] ભાન થઈ જાય તેવું ન દેખાય. કેમ કે, આજના વિજ્ઞાને એ દૂર કર્યું છે. ચોકઠાંની [illegible] કરી આપી છે, ખરું ને! ચોકઠાની સગવડે. [illegible] બુઢાપે [illegible] કર્યું છે.

[illegible]

[illegible]

એટલે એ ખુશ થાય, એવો ખુશ થાય કે નાચવા લાગે નાચવા! માટે તો કહેવત પડી; ब्राह्मणा मोदकप्रियाः એક બ્રાહ્મણ હતો, બે ચાર ઘરનું નોતરૂં આવ્યું. બધે જમી આવ્યો. આકંઠ જમ્યો. બ્રાહ્મણને નોતરામાં લાડવા જ હોય. બ્રાહ્મણને મોદક જ પ્રિય હોય. જમીને ગયો જંગલમાં. પચાવવા માટે આમ તેમ આંટા મારવા લાગ્યો, એમાં જરા લથડીઉં આવ્યું તે એક ખાડામાં પડી ગયો. ખાડો કાંઇ વધારે ઊંડો નહોતો. દોઢ હાથ નીચો હતો, એટલે નીકળી શકાય પણ પેલો જમેલો એટલું આકણ્ઠ કે એમ પણ બની શકે તેમ નહોતું. એ એટલું જમ્યો હતો જેના યોગે એનું પેટ એવું કઠણ થયું હતું કે પાડાના કપાલમાં અંગુઠો મારો તો જેવું થાય તેવું તેના (બ્રાહ્મણના) પેટમાં અંગુઠો મારવાથી થાય. આખી રાત ખાડામાં પડી રહ્યો. સવારમાં ત્યાંથી ભરવાડની છોકરીઓ છાણા લેવા નીકળેલી પસાર થાય છે તેમાં એક છોકરી બીજી લાડુ નામની છોકરીને બોલાવે છે, 'એ લાડુ, એ લાડુ!' પેલા બ્રાહ્મણે લાડુનું નામ સાંભળ્યું, એવો જોરથી ઉછળ્યો કે ઠેકીને બહાર આવ્યો. કહો, લાડુ પર કેવો પ્રેમ! આવો પ્રેમ મુક્તિ ઉપર હોય તો મુક્તિ કેમ ન મળે? મુક્તિનું નામ સાંભળીને ઉછળવાનું દિલ થાય છે? પૂછો હૈયાને! કહો મુક્તિ પ્રત્યે તેવો પ્રેમ નથી.

વાત એ છે કે માણસ ઘરડો થાય છે, ગાત્ર જાય છે પણ ગત (ટેવ) જતી નથી. ડાચાને સારૂં દેખાડવા મોઢામાં ચોકઠાં ગોઠવે છે પણ ધર્મના ચોકઠાં ગોઠવવાની વાત ગોઠતી નથી.

મોહની મસ્તી ભગાડો, ધર્મની મસ્તી જગાવો!

ઘરડો થયા પછી ફરી મનુષ્ય બાળકની જેમ ચેષ્ટા કરે છે. પગમાં ફરક ખરો કેમકે ઘરડો દંડો લઈને ચાલે એટલે એને

ચાર પગ, બાળકને ચાર પગ, બે હાથ તથા બે પગથી (ઢીંચણથી) આખા ઘરમાં એ ઘૂમ્યા કરે. બાળકને ચાલુ લાળ વહ્યા કરે તેમ ઘરડાને પણ લાળ વહેતી જ હોય. બાળકને પણ ખાધું પચે નહિ, અને પણ ખાધું પચે નહિ. બાળક દૂધ ઉપર રહે, અને પણ વખત આવે દૂધ ઉપર રહેવું પડે. બાળક બોલી શકે નહિ, ઘરડાના બોલવામાં પણ એવું જ સમજવું. આજે મોહનાં સાધનો વધ્યાં, સગવડો વધી, ચોકઠાં થયાં એટલે આમ તો [illegible] આવી દશામાં વૈરાગ્ય જાગે, હવે તો નથ ન રહ્યું. જીવ વયોવૃદ્ધ થાય છે પણ તૃષ્ણા તરુણ બને છે તેમ તેમ મોહ આકાશ (લાલચોળ) બને છે. [illegible] ની મસ્તી [illegible] હોય તો ધર્મની મસ્તી પેદા કરે. ધર્મની [illegible] ની આવે તો પછી શી. બાળક, ઘરબાર. પરિવારના મોહ ન રહે, પછી તો વિચાર થાય. 'કોની બાયડી, કોનું ઘર. કોની લક્ષ્મી, કોના પરિવાર, કેટલાયને વળાવ્યા, કેટલાયને વાળ્યાં. મોહમસ્તી ન રહે તો [illegible] કેટલાય મર્યા! ધર્મની મસ્તી [illegible] નથી. અનન્ત જ્ઞાનીની ફિરમાન જાગે ત્યારે ધર્મની મસ્તી આવે. પછી મોહની બાજવા લાગે મોહની મસ્તી [illegible]

[illegible]

જીવન અને ધર્મની રહેવાર વિના રહેવાતો નથી.

[illegible]

શોભારૂપ સમજાવી ગયા. શ્લોકમાંની એક તુલના સ્પષ્ટ કરી. અશ્વ ક્યારે શોભે? તેવી રફતાર વેગ હોય ત્યારે શોભે. ગમે તેવો મજબૂત, કદાવર, મનોહર ઘોડો પણ સારી રફતાર હોય તો જ શોભે છે. ખડુક ખડુક ચાલે, ગધેડાની ચાલે ચાલે તેવા ઘોડાની કિંમત નથી. સુંદર રફતારવાળો અશ્વ અસ્વારને ધારી મજલે ધાર્યા સમયે પહોંચાડે છે. ધર્મમય જીવન અશ્વ પણ જીવ અસ્વારને ધર્મ રફતારથી શિવપુરીની મજલે પહોંચાડે છે. જેમના જીવનમાં રફતાર નથી તે જીવો તો ગીરફતાર (કેદમાં) છે. ગીરફતાર જ રહેલા તો મરેલા જ છે, ત્યાં જીવન ક્યાં છે? ગીરફતારીવાળું જીવન એ તે કાંઈ જીવન છે? ત્યારે જીવન કયું એ જાણવા માટે તો વિષયમાં પ્રથમ 'જીવન' વિષયને રાખ્યો છે. 'જીવન અને ધર્મ' એ છે વિષય. જીવન તથા ધર્મ બન્ને બરોબર સંકલિત પણ છે.

જીવનથી ધર્મ કે ધર્મથી જીવન?

અમુક દૃષ્ટિએ કોઈ બન્ને માટે એમ કહે કે જીવનથી ધર્મ છે, ધર્મથી જીવન છે, તો તે પણ તે દૃષ્ટિએ ખોટું નથી. ધર્મથી જીવન શી રીતે? મુક્તિનું અનંત જીવન ધર્મથી જ મળે છે, ધર્મની તથાવિધ આરાધનાથી જ સિદ્ધિમાંનું શાશ્વત જીવન (અનંત જીવન) જીવને સાંપડે છે. શાશ્વતું જીવન ધર્મથી એ ખરું છે. શ્રીમહાવીરદેવના જીવના જીવનની ગણના નયસારના ભવથી થઈ, એ જીવનની ગણના ધર્મપ્રાપ્તિથી થઈને! એ ધર્મ કોણે આપ્યો? મુનિઓએ જેઓ ધર્મ પામ્યા તે મુનિવરોથી પામ્યા છે. ધનસાર્થવાહ(શ્રીઋષભદેવ ભગવાનનો પ્રથમ ભવ)ને ધર્મ મુનિઓએ જ આપ્યો છે ને! એમ બીજાઓમાં સમજવું. પ્રથમ ભવમાં તેઓ પણ ધર્મ મુનિથી જ પામ્યા છે. આ રીતે જીવનથી ધર્મ તેમ ધર્મથી જીવન એમ પણ ઘટે છે. જગતને ધર્મ પમાડનાર ત્યાગી મુનિઓ જ

છે મુનિપદ અતિ અગત્યનું પદ છે. મુનિપદનો લાભ જબ્બર છે. કેટલા મુનિ વધે તેટલા ખુની ઓછા. પ્રથમ જ્યારે મુનિવરો કરોડો હતા, લાખો હતા ત્યારે આરો ત્રીજો, ચોથો કહેવાયો, આજે મુનિવરો ઓછા છે માટે તો પાંચમો આરો કહેવાય છે અને મુનિ નહિ હોય ત્યારે તે છઠ્ઠો આરો કહેવાશે. છઠ્ઠા આરામાં મુનિ નહિ, ધર્મ નહિ. શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારથી જીવન ગણાય એ ધર્મ જીવનથી મપાય. આ રીતે જીવનથી ધર્મ તથા ધર્મથી જીવન એ ખરું પણ 'જીવનથી ધર્મ' એ વાત નિશ્ચિત નથી. જીવન હોય (સામાન્ય અર્થમાં) ત્યાં ધર્મ હોય પણ ન પણ હોય. જ્યારે ધર્મ છે ત્યાં જીવન છે છે ને છે એ નિયમા છે. એ સામાન્ય અર્થવાળું જીવન ગણ[illegible] જીવનની ગણનામાં આવે છે. ધર્મથી જીવન જીવજીવન ગણાય. પ્રાંતે અનંત જીવન પમાય એ નક્કી છે. ભાઈ! સામાન્ય [illegible] નવગ્રૈવેયક સુધી શાથી જાય? ધર્મથી જ! એ દ્રવ્યધર્મ પાળે છે. દ્રવ્ય જીવન પામે છે, ભાવથી ધર્મ પાળનારને ભાવ જીવન [illegible] છે. ભાવ જીવન કહો કે મોક્ષ જીવન કહો, [illegible] એ છે કે જીવન ધર્મને પેદા કરે એ નિયમ નથી. કરે પણ, ન પણ કરે. જ્યારે ધર્મ જીવનને નિયમા સર્જે છે.

ધર્મથી જીવન એ નિશ્ચિત છે :

જીવનમાં ધર્મ આવીને [illegible]

[illegible]

છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોથી થાય શું ? જ્ઞાન, સિદ્ધના જીવનને જ્ઞાન તો અનંત છે. તમારાં જ્ઞાન દર્શન તો પરિમિત છે, સિદ્ધનાં જ્ઞાન દર્શન અનંત છે. મન મજબૂત હોય તો કેઇ કેઇ વિચારો કરાય, વાણી જબ્બર હોય તો તેવી વાણીવાળો ભલભલાને મૂંઝાવે, ડોલાવે, ધર્મીને અધર્મી બનાવે, અધર્મીને ધર્મી બનાવે, કાયાનું બળ ધરાવનારો પહાડોના પહાડો હલાવે, ત્રણ યોગનું બળ ગમે તેટલું તો ય પરિમિત જ્યારે સિદ્ધનું બળ તો અનંત છે. આયુષ્ય કર્મને લીધે અહિંનું જીવન મર્યાદિત છે જ્યારે આયુષ્ય કર્મ ક્ષય થયું હોવાથી સિદ્ધનું તો અક્ષય જીવન છે અને તેથી શ્વાસોશ્વાસની જરૂર જ ક્યાં છે ? મુદ્દો એ છે કે ધર્મ જીવનને નિયમા પેદા કરે છે.

સભામાંથી–શાશ્વત જીવન પેદા કરાવનાર ધર્મ આ જીવનથી (માનવ જીવનથી) થાય ને !

હા, માટે તો આ વિષય રખાયો છે. અક્ષય જીવન ધર્મથી મળે છે અને તે ધર્મ મનુષ્ય જીવનથી જ આરાધાય છે. દેવોથી એવો ધર્મ થાય તેમ નથી. મનુષ્ય જીવનથી ધર્મ પેદા થાય, થાય એ ખરૂં પણ થાય તો થાય, ધર્મ કરે તો થાય, નહિ તો એ જ મનુષ્ય સાતમીએ પણ જાય.

ધર્મવાળું જ જીવન રળીઆમણું છે :

ચંદ્ર વિના જેમ રાત્રી શોભતી નથી તેમ જીવન ધર્મ વિના શોભતું નથી. ચંદ્ર વિના રાત્રી કેવી લાગે ? કહે છે ને ઘોર અંધારી રાત, તે કઈ ? ચંદ્ર વિનાની. ચંદ્રવાળી રાત્રી જ રળીયામણી લાગે છે તે જ રીતે ધર્મયુક્ત જીવન રળીયામણું છે. ધર્મ વિનાના જીવનમાં તો ઘોર અંધકાર ભર્યો છે. કૃત્રિમ ફૂલ એક વખત રંગમાં કુદરતીય સુંદર બનાવાયું હોય પણ ભમરો ત્યાં ન આવે કેમ કે માત્ર દેખાવ છે. રસ નથી, રસ નથી

પછી ગંધ તો હોય જ ક્યાંથી? ગંધ વિનાના ફૂલ જિનેશ્વર દેવને ન ચઢાવાય. કેટલાકો સજાવટના લોભે ચાર પાંચ ફૂલ તેવા ધારી દે છે પણ યાદ રાખો, શાસ્ત્રની મના છે ત્રણ લોકના નાથને નિર્ગંધ ફૂલ ન ચઢાવાય. ગંધ વગરના કૃત્રિમ ફૂલની પણ ફૂલમાં (કિંમતી ફૂલમાં) ગણના નહિ તો કૃત્રિમ ફૂલની ગણના તો હોય જ ક્યાંથી? ત્યાં ભમરો ન જ આવે. મુદ્દો એ છે કે મનુષ્ય સુંદર હોય, સશક્ત હોય, નવજવાન હોય પણ જો તેનામાં (તેના જીવનમાં) ધર્મ ન હોય તો તે શોભતો નથી. તાડનું ઝાડ ઘણું ઊંચું પણ શા કામનું? છાયા તો આપતું નથી. પછી તેની ઉપયોગિતા શી? એક તાડના નીચે કુમારપાળ મહારાજ સૂતા, તડકાથી અકળાઈ ઊઠી ગયા તથા એક ભાટ વાળી-ઓળી ચપટી ખાણા માટે તેમને હેરાન કર્યો હતા તેથી કહેવાય છે, કુમારપાળ મહારાજના રાજ્યમાં ઝાડમાં તાડ નહિ ને જાતિમાં ભાટ નહિ. જે ઝાડ છાયા આપે તે ઉપયોગી ઝાડ તો શ્રીમંત હોય પણ કૃપણ હોય તો તેને તાડ જેવા કહેવામાં આવે છે. ભોજન સુંદર હોય, છત્રીસ જાતની મીઠાઈ બનાવી હોય પણ શાક દાળ કઢીમાં નીમક (મીઠું) જ ન નાખ્યું હોય તો! ભોજનનો સ્વાદ આવે છે?

પ્રશ્ન—મીઠું કે ખારું છતાં મીઠું કેમ કહેવામાં આવે છે? કારણ કે એ તમામને સ્વાદિષ્ટ બનાવે છે. [illegible]

[illegible]

કહેવામાં આવે છે એમ નથી, લૂણ, નીમક વગેરે કહે છે. પંજાબથી એક નવો સાધુ ગુજરાતમાં આવ્યો, વહોરવા ગયો. ભક્તિમાન્ શ્રાવિકાએ દૂધ વ્હોરાવ્યું. પછી સાધુએ કહ્યું, 'થોડા મીઠાકા ઉપયોગ કરના.' પંજાબમાં મીઠું એટલે ખાંડ, સાકર વગેરે. શ્રાવિકાએ તો ચપટી મીઠું આપ્યું. નીમક તો ચપટી જ હોયને, હતું સફેદ, તે સાધુ ખાંડ જ સમજ્યા. એક પાત્રમાં લીધું પણ એને વિચાર થયો દૂધ આપનાર શ્રાવિકા મીઠું (સાકર) આપવામાં આવી કૃપણતા કેમ કરે છે! ફરી સાધુએ માગ્યું, ફરી શ્રાવિકાએ ચપટી આપ્યું. ભેદ ભાંગ્યો નહિ. સાધુ ઉપાશ્રયે આવ્યા, ગુરૂને (શ્રી કમલસૂરિજી મહારાજને) તે કહે છે, 'યહાંકા લોગ મીઠા દેનેમેં ક્યોં કૃપણ હય? દેખીયે, દૂધ તો દિયા, મીઠા દો દફે માંગ લીયા તો ભી થોડા હી દીયા' ગુરુદેવ સમજી ગયા. ખુલાસો કરતાં પહેલાં પૂછ્યું, 'વો મીઠા દૂધમેં તો નહિ ડલવાયા હયને!' પછી સાધુને સમજાવી દીધું, 'ગુજરાતમેં મીઠા નીમકકો કહા જાતા હય' સાધુએ ચાખી જોયું, થુંકી નાખ્યું. એટલું સારું હતું કે દૂધમાં નહોતું નંખાયું.

મુદ્દો એ છે કે લવણથી ભોજનની જેમ જીવન ધર્મથી જ રળિઆમણું છે. દીકરો ગમે તેવો હોય પણ બાપનો વિનય, તેની સેવા ન કરે તો તે શોભે? વિનિત પુત્ર એક હોય તો ય બાપ તેને હજાર જેવો માને અને અવિનીત પુત્રો હજાર હોય તો શા કામના?

દૃષ્ટિભેદ :

સભામાંથી-જનસેવા સંબંધી ખાસ જાહેરમાં બહુ બોલાય છે.

જનસેવા ખોટી નથી પણ એટલેથી જ સેવા અટકે નહિ. એ બિચારાઓની દૃષ્ટિ ટૂંકી છે, દૃષ્ટિ વિશાલ જોઇએ. જીવ માત્રની સેવા જોઇએ. ષટ્જીવનિકાયની સેવા જોઇએ. વિશાળ દૃષ્ટિવાળાની સેવામાં સાચો ધર્મ છે, એવો ધર્મ સમસ્ત જગતનો

ભવ સઘળુંય કમાઇયું, કિસ્યું ગાવ્યું ભાગી,
ગાડું ભરીને લાકડા, ખોખરી હાંડલી આગે.

ગુરુ શેઠને ઓળખી ગયા, એ આત્માની યોગ્યતા જોઇ શક્યા. પોતાના અભિપ્રાયમાં પોતે કરેલી ઉતાવળ જોઇ શક્યા. ઉતાવળથી કપાસને પણ કંઈક દહીં મનાય છે! મુનિએ હવે ચોમાસું રહેવાનો વિચાર કર્યો. શેઠે આ રીતે મુનિને ભેદ સમજાવ્યો. લક્ષ્મી સાર્થક તેજ છે જે ધર્મમાં વપરાય. દુનિયા પણ યાદ તેને કરે છે કે જેણે બીજાનું ભલું કર્યું હોય. માત્ર સ્વાર્થીજ જીવન ગાળનારને તો કોઇ યાદ કરશે નહિ. ઊલટું મુઆ પછી લોક બોલશે, 'દુનિઆમાંથી એક જુલમગાર ઓછો થયો!' મુદ્દો એ છે કે જીવન તથા ધર્મ, ઉભય પ્રશંસનીય છે કે જેમાં ધર્મ છે. ધર્મ વિનાનું જીવન, જીવન નથી. ધર્મવાળું જીવન જરૂર પ્રશંસનીય છે. એક કવિ, જીવન કેવું જીવવું જોઇએ તે જણાવતાં કહે છે.

જબ તું આયા જગતમેં, જગ હસે તું રોય;
ઐસી કરણી કીજીએ, તુમ હસે જગ રોય.

જન્મે ત્યારે પોતે રોવે અને જગત હસે પણ મરે ત્યારે પોતે કૃતકૃત્ય થયેલ હોય તો હસતો જાય અને જગત એવાને માટે રડે, જીવ્યું તેનું પ્રમાણ. જેણે જીવનમાં ધર્મ ન કર્યો હોય, બીજાનાં ગળાં કાપ્યાં હોય, ખોટાં સાચાં કર્યાં હોય, દુરાચારો સેવ્યા હોય, 'કુલવાન સ્ત્રી છતાં ફાટી આંખે બીજી સ્ત્રીઓને જોયા જ કરી હોય, જીવનભર જૂઠું બોલ્યો હોય, કાયમ અનેક પ્રકારે ચોરી કરી હોય, તે મરતી વખતે હસે શી રીતે? એને તો એ વખતે એ બધું નજરે તરે, એની તો છાતી ફાટે, બીજાઓ હસે એ ખરૂં! મરતી વખતે સીકંદર હસ્યો કે રોયો? કહો, રોયો! અને પુણીઓ શ્રાવક, એ પરમ શ્રાવક હસીને

ગયો. એવું ક્યારે બને ? જીવનને ધર્મ બંને તો થાય. દાખલા તરીકે: દૃષ્ટાન્ત જૈનોમાં જ હોય એમ નથી. હિન્દમાં પણ છે. માઘ કવિ, [illegible] થયો. કદી યાચક એની પાસેથી પાછો ન ફરે. સ્થિતિ પલટાઈ, છતાં ય, ઘરેણાં વેચીને ય, પત્નીના ચીર વેચીને ય તેણે યાચકને દીધું છે, આંગણેથી યાચકને પાછો વળવા દીધો નથી.

સભામાંથી:-પાછળથી પશ્ચાત્તાપ થાય તો ?

ઠીક છે, પણ એથી શું ? એ સાંજના પછીના ડહાપણથી એથી શું ? ખાલી [illegible] ન કરે, ખાલી [illegible] થાય, 'હાય હાય ! કંઈ વેચીને ય દાન કર્યું હોત તો ઠીક.' પણ હવે તો શું ! સાંજ પછીનું ડહાપણ ! એથી શું ! છતાં ય આગળના ભવમાં કાંઈક સુધારો તથા [illegible] કાંઈક [illegible] થાય પરંતુ પ્રત્યક્ષથી મળ્યો હોત તો ઠીક. [illegible] પેલા મુનિશ્રીએ વ્યાખ્યાન કર્યું પોતાની વાણીથી [illegible] ધર્મ પમાડ્યો. કોઈ પણ મુનિની શક્તિ હતા તો જ, [illegible] ફરી [illegible], દેવાય [illegible] લાભ લીધો

કેવો ધર્મ મનુષ્ય જીવનથી જ સાધ્ય છે :

જીવન ધર્મ વિના દેખાતું નથી. [illegible]

આવો ધર્મ મનુષ્ય જીવનથી જ સધાય છે. સંખ્યાતા વર્ષોની મર્યાદાવાળા કર્મભૂમિના મનુષ્યોથી જ આ ધર્મ સધાય છે. દેવતાથી ધર્મ સધાતો નથી, નારકીથી તો ધર્મ સધાય જ ક્યાંથી ?

તિર્યંચથી પણ તેવો ધર્મ સધાતો નથી. સંયમ ધર્મ માનવ સાધી શકે સ્થૂલિભદ્રે ધર્મ સાધ્યો, મોહના ઘરમાં રહીને મોહને લાત મારી, ચોરાશી ચોવીશી સુધી નામ યાદ રહેશે. માત્ર ખૂણ હળદરથી પીળાં કપડાં કરી પહેરી ફરવાથી ધર્મની સાધના નથી. ધર્મની સાધના સંયમથી છે, ત્યાગ, વૈરાગ્યથી છે.

પ્રશ્ન—જનાવર ધર્મ પામે ?

સંયમ નહિ, દેશથી વ્રતો પામે. અતિથિસંવિભાગ નહિ, બાકીના અગ્યાર વ્રતમાંથી કોઈ વ્રતો પામે. તેવો સંયોગ મળે તો–મુનિનો ઉપદેશ, જાતિસ્મરણ આદિથી ધર્મ પામે.

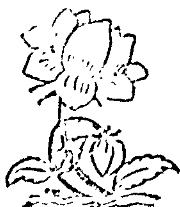
પ્રશ્ન—આજે ભરતમાં તિર્યંચ ધર્મ પામે ?

તિર્યંચ ભરતમાં જ છે એમ નથી. મહાવિદેહ, ઐરવતમાં પણ છે. તિર્યંચ જાતિસ્મરણથી પણ ધર્મ પામે, વિદ્યાચારણાદિ મુનિ કે અન્ય મુનિઓના યોગે પણ ધર્મ પામે, મુનિમાં તેવી લબ્ધિ હોય, ઉપદેશ દે જેથી તિર્યંચ પણ વ્રત લે, પણ તે સંયમ ધર્મ ન સાધી શકે. અરે છઠ્ઠે આરે પણ જીવ તેવા કોઈ મુનિના સંયોગે, બહારથી આવી ચઢેલા મુનિના યોગે કે જાતિસ્મરણથી મનુષ્ય સમકિત પામે. સર્વવિરતિ ધર્મ પામે તેવી તો સ્થિતિ જ નથી. જ્યાં માછલાં ખાવા પડે તેવી એ જીવનની હાલત હોય છે.

જેનાથી શાશ્વત જીવન પમાય એવો ઉચ્ચ કોટિનો ધર્મ તો મનુષ્યજીવનથી જ સાધ્ય છે. આવી રીતે જેઓ જીવન તથા ધર્મનો સંબંધ સમજી, શાશ્વત જીવન સંપાદન કરવા, તેવું જીવન અપાવનાર સંયમ ધર્મને આરાધશે, સામર્થ્યભાવે ક્રમશઃ વિરતિ આદરશે તેઓ પરિણામે સંયમ પામી અક્ષય જીવન મેળવશે. જેઓ જીવનને તેવા ધર્મમાં કેળવશે તેઓ તેવું જીવન મેળવશે.

લાલબાગ જૈન ઉપાશ્રય, ભૂલેશ્વર : મુંબઈ
પોષ વદ ૧૩ રવિવાર : વિ. સં. ૨૦૦૩

મુક્તિનો માર્ગ

કોટિશ: નમસ્કાર હો તે શ્રુતજ્ઞાનને !

વાચકવર શ્રીમદ્ ઉમાસ્વાતિજી મહારાજા શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રના પ્રથમ સૂત્રમાં મુક્તિના માર્ગનું પ્રતિપાદન કરતાં સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન અને ચારિત્રને બતાવે છે. મુક્તિમાર્ગનું વાચક આ સૂત્ર છે, सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग: । સૂત્ર છે વાચક, મુક્તિ માર્ગ છે વાચ્ય, શબ્દ હંમેશાં વાચક જ હોય જ્યારે અર્થ જ વાચ્ય હોય, જે કહેવાનું હોય તે વાચ્ય અને જે કહે તે વાચક. અહિં જ હું જે શબ્દો બોલી રહ્યો છું તે તમામ વાચકો કહેવાય અને ભાવ નીકળે તે વાચ્ય. જરૂરત તો વાચ્યની જ છે, પણ વાચક વિના વાચ્યને કહે કોણ ? વાચક વિના, શબ્દો વિના, વાચ્યનું જ્ઞાન થાય જ નહિ. વાચ્યનું જ્ઞાન કરાવવામાં અનહદ ઉપકાર હોય તો શબ્દોનો છે, શ્રુતજ્ઞાનનો છે, એવા શ્રુતજ્ઞાનને કોટિશ: નમસ્કાર હો ! જગતભરના જીવોને શ્રુતજ્ઞાને ઉપકાર કર્યો છે, કરે છે ને કરશે કે જે ઉપકાર ન તો કેવલજ્ઞાન કરી શકે છે, ન તો મન:પર્યવજ્ઞાન કરી શકે છે, ન તો અવધિજ્ઞાન કરી શકે છે કે ન તો મતિજ્ઞાન કરી શકે છે. બીજાં બધાં જ્ઞાનો મૂંગા છે જ્યારે શ્રુતજ્ઞાન તો બોલતું છે. જીવને મુક્તિ ભણી ચાલતું બનાવનાર શ્રુતજ્ઞાન છે. કેવલજ્ઞાન એ કામ નથી કરતું,

વાત છે ત્યાં એક પણ કર્મ નથી, કર્મનો અણુ પણ નથી. જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય કર્મ નાશ પામેલું હોય એટલે ત્યાં અનંત જ્ઞાનદર્શન ઝળહળતાં હોય, સાતા અસાતા વેદનીય કર્મના ક્ષયથી ત્યાં અનંત સુખ વિદ્યમાન છે. મોહનીય કર્મના મરી જવાથી (તેના સંહારથી) મૂંઝવણની ઝીણામાં ઝીણી માત્રા પણ આ મુક્તિમાં નથી. આ મુક્તિમાં ત્યારે છે શું? બસ' આનન્દ! આનન્દ!! ને આનન્દ!!! આ મુક્તિમાં સતત આનન્દ, અહિં અનન્ત જીવન, અક્ષય જીવન છે કેમકે આયુષ્ય કર્મના પોતાના જ આયુષ્યનો અંત આવ્યો છે અર્થાત્ તે પોતે જ નાશ પામ્યું છે. નામકર્મનો નાશ થવાથી આ મુક્તિમાં જીવ અમૂર્ત છે, ગોત્રકર્મના નાશથી જીવનો ઊંચા નીચાપણાનો પલટો ચાલ્યો ગયો છે, ખતમ થયો છે, ત્યાં અગુરુલઘુત્વ છે. જ્યાં અનંતજ્ઞાન છે, અનંતસુખ છે, અનંતજીવન છે, અનંતવીર્ય છે એ સ્થાનનું નામ છે મુક્તિ, એ મુક્તિના માર્ગ માટે આજનું પ્રવચન છે.

વાસ્તવિક મુક્તિનો માર્ગ રત્નત્રયી જ છે, તેમાં પ્રથમ દર્શન જ હોય :

જે મુક્તિનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું, જે મુક્તિની ઇચ્છા છે તે મુક્તિનો માર્ગ નિર્દેશ કરતાં શ્રી ઉમાસ્વાતિજી વાચકવર કહે છે, 'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः' મોક્ષ કહો કે મુક્તિ કહો, એક જ છે. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર, આ ત્રણેય એટલે રત્નત્રયી, એ છે મોક્ષનો માર્ગ; મોક્ષનો માર્ગ એ જ છે, રત્નત્રયી જ છે. શુદ્ધ શ્રદ્ધા હોય, સુન્દરમાં સુંદર, સમીચીન એવું જ્ઞાન હોય, જેનાથી આગળ કાંઈ ન હોય એવું ઉચ્ચ ચારિત્ર હોય, આ ત્રણ હોય

તો તે મુક્તિના માર્ગે છે: આ જગતમાં વિચરનારો મુક્તિ માર્ગનો પથિક છે. જેમાં પ્રથમ દર્શન, જ્ઞાન પછી થાય. પ્રથમ મોક્ષની શ્રદ્ધા પછી તેનું જ્ઞાન. મુક્તિમાર્ગ કહેનારને ય પ્રથમ તો દર્શન જ થાય, જ્ઞાન તો પછી વાણી શ્રવણથી થાય અને પરમ સદાચાર, ચારિત્ર તો છેલ્લે આવે. લોકવ્યવહારમાં પણ એ જ ક્રમ છે. મહાત્મા પાસે જાઓ તો પ્રથમ તો દર્શન જ થાય, તત્ત્વજ્ઞાન તો પછી થાય. મહાત્મા બોલે. પછી જ્ઞાન થાય અને સહવાસ બાદ ચારિત્ર આવે. અહિં નવો આવે તે પ્રથમ તો દર્શન જ કરે ને! મંદિરમાં જાઓ, પ્રથમ દર્શન જ! આવા વ્યવહારથી પણ સીધી વાત છે કે પ્રથમ દર્શન જ હોય. સત્ય-દર્શન એ મુક્તિ મહાલયનો દરવાજો છે. દરવાજો જ પ્રથમ દેખાય ને! વ્યવહારુ દૃષ્ટાન્તો પણ એ જ સમર્થન કરે છે. વિદ્યાર્થીએ શિક્ષક પર પ્રથમ વિશ્વાસ જ રાખવો જોઇશે. ગ્રાહકે વેપારીની પત ધારવી જ પડશે. વેપારીએ ગ્રાહકની પતી જ રાખવી પડશે, તો જ સોદો થશે. વૈદ્યની દવા લેતા પહેલાં વૈદ્યપર શ્રદ્ધા રાખવી જ પડશે. શ્રદ્ધા વિના લેવાયેલી દવા અસર કરે? ન કરે. અહિં પણ શ્રદ્ધા ન હોય તો ગુરુમહારાજ ગમે તેટલું બોલે પણ સાંભળેલું ખંખેરી નાંખે.

પ્રશ્ન—શ્રદ્ધા વિના ય વૈદ્યની દવા, ફાયદો તો કરે છે.

એ વૈદ્યને બોલાવ્યો ત્યારથી જ શ્રદ્ધા સિદ્ધ થઈ ગઈ. એ વૈદ્યે પોતાના બાપને, દાદાને, પરદાદાને, અમુકને તમુકને વ્યાધિથી રહિત કર્યા છે. આટલી ય શ્રદ્ધા છે તો બોલાવાય છે ને! એ ય ન હોય છતાં ય આ તો એફ. આર. સી. એસ. છે, એમ. ડી. છે, માટે તેને બોલાવો ત્યાં ય તે ડીગ્રી પર થઇ તો શ્રદ્ધાને! વૈદ્ય કે ડોક્ટરની નામના હોય અને બોલાવાય ત્યાં ય સિદ્ધિ તો શ્રદ્ધાની જ છે.

'માર્ગ' શા માટે કહ્યો તેને અંગે કોઈક આચાર્યની એક કલ્પના:

જેની દવા કોઈ લેતું નથી, તેને કોણ બોલાવે છે. વિના શ્રદ્ધાએ દવા અસર ન કરે. વિના તપાસે જેની તેની દવા પણ ન થાય. ભણતર પણ લેવાય જે અવળું ન ભણાવતો હોય. વ્યાખ્યાન પણ તેનું સંભળાય જે ઉંધું ન વેતરતો હોય. ઉત્સૂત્રભાષીનું વ્યાખ્યાન ન સંભળાય. મુદ્દો એ છે કે સૌથી પ્રથમ શ્રદ્ધા જોઈએ, પછી સુંદર જ્ઞાન જોઈએ અને પછી ज्ञानस्य फलं विरतिः વિરતિ (ફલ) જોઈએ, આ ત્રણ હોય જ્યાં તે મોક્ષમાર્ગ. અહિં 'માર્ગ' કેમ કહ્યો તેને અંગે કોઈ એક આચાર્યની કલ્પના આ મુજબ છે. આપણું સમકિત ઉપશમ ભાવનું તથા ક્ષયોપશમ ભાવનું છે, જ્ઞાન પણ ક્ષયોપશમ ભાવનું છે તથા ચારિત્ર પણ ક્ષયોપશમ ભાવનું છે. એનાથી મુક્તિ મળે નહિ. ક્ષાયિક ભાવનાં દર્શન, જ્ઞાન તથા ચારિત્ર આવે (થાય) ત્યારે મુક્તિ મળે. ક્ષયોપશમ ભાવમાં પ્રવેશ એટલે ચાલવા માંડયું માટે માર્ગ કહ્યો. ગમે ત્યાં જવા માટે ચાલવા માંડયું એટલે માર્ગે પડ્યા એ તો ખરૂં ને! ત્યાં પહોંચાય પછી માર્ગ ન કહેવાય. ક્ષયોપશમભાવના દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રરૂપ માર્ગે ચાલતાં ચાલતાં ધીરે ધીરે તે ક્ષાયિક ભાવનાં થાય, મિથ્યાત્વ સર્વથા ક્ષય પામે, જ્ઞાનાવરણીયનો સર્વાંશે નાશ થાય, દર્શનાવરણીયનો તે જ રીતે અંત આવે, મોહનીયનો સદંતર સંહાર થાય એટલે તો મુક્તિ મળે. યતઃ अनेकजन्मसंस्कारात् संसिद्धिः ॥ ચાલવા માંડયું એટલે માર્ગે પડ્યા કહી શકાય.

'માર્ગનો' લક્ષ્યાર્થ:

આ એક કલ્પના છે. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન તથા સમ્યક્ચારિત્ર, એ ત્રણ મોક્ષમાર્ગ. એ ત્રણેય પૂરા સમ્યક્ હોય તો તો બીજે સમયે મોક્ષ મળે. આમાંનું કયું તત્ત્વ સમ્યક્ છે?

સમ્યગ્દર્શન, ક્ષાયિક ભાવનું છે? ના. સમ્યક્જ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન છે? ના. સમ્યક્ચારિત્ર, યથાખ્યાત ચારિત્ર છે? ના. સમ્યક્પણામાં મિથ્યાત્વની અપેક્ષાએ સમ્યગ્ હોવા છતાં જોઈએ તે કોટીના અભાવે ખામી છે. ત્રણેય સમ્યક્ આવે તો તો બીજે સમયે મુક્તિ છે. 'मार्गः' એકવચનમાં છે પણ સમ્યક્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર ત્રણે લઈ ત્યાં બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. માર્ગનો અર્થ સાધન છે. કલ્પનાને વિચારી ગયા. હવે લક્ષ્યાર્થથી એ વસ્તુ વિચારીએ. એક દહીંનો માલીક ઘરથી બહાર જતી વખતે, ઘરનાઓને, (જે હોય તે સ્ત્રી, પુત્ર કે નોકર વગેરેને) કહેતો ગયો કે 'काकेभ्यो दधि रक्ष्यताम्' કાગડાઓથી દહિનું રક્ષણ કરવું. વાત એમ હતી કે ત્યાં કાગડાઓ બહુ ઉડતા હતા માટે તેણે કાગડાને ઉદ્દેશી કહ્યું એથી બીજાને દહીં ખાવા દેવાય એમ તો નહિને! પેલા મૂર્ખાઓ ન સમજે અને કૂતરાને ખાવા દે તો! કોઈ લફ્ જેવો ભીખારી આવીને ખાવા માંડે અને પેલા ન રોકે તો! કહો, એ મૂર્ખા છે. કહેનારનો ભાવ સમજ્યા નથી. काकेभ्यो એટલે दध्युपघातकेभ्यो સમજી જ લેવાનું હોય. 'દહીંના ઉપઘાતક તમામથી રક્ષણ કરવું' એવો અર્થ છે. અહિં પણ લક્ષ્યાર્થ વિચારીએ. વ્યુત્પત્ત્યર્થ मुच्यते कर्मभिर्यस्यामिति मुक्तिः અર્થાત્ જે ઠેકાણે કર્મથી મૂકાવું તે મુક્તિ. માર્ગ એટલે રસ્તો. મુક્તિ એ સિદ્ધશિલા સ્થાનના અર્થમાં લઈએ તો 'માર્ગ' શબ્દ સુસંગત છે. સ્વરૂપાવસ્થાન જે મુક્તિ, તે મુક્તિમાં ઘટે નહિ, સિદ્ધશિલામાં જતાં ભલે સમય માત્ર પણ ગમન ક્રિયા તો છે જ માટે ત્યાં 'માર્ગ' શબ્દ ઘટે છે. એ સ્થિતિ તો ચૌદમા ગુણ-સ્થાનકને અંતે છે. અમદાવાદથી મહેમદાવાદ જવાનું માટે વચ્ચે રસ્તો, તેમ જ સરસપુરથી સારંગપુર વગેરે માટે સમજી લેવું. ઉમાસ્વાતીજી મહારાજ પોતે જ ભાષ્યમાં તેનો ખુલાસો કરે છે. આ વિષય ગહન છે, એના ઉપર દિવસો સુધી વ્યાખ્યાન ચાલે

પણ તમે મારી સાથે ચાલી શકો (સમજી શકો) તેમ ન હોઈએ ઝીણવટમાં ઉતરવું બંધ રાખીએ. જૈનશાસન અતિ બારીક છે. પામનારા, સમજનાર, પરીક્ષક કેટલા? ઘણા થોડા. ગીતાર્થ ગુરુ કાયમ કાઢી શકે એવું ઝીણું સ્વરૂપ છે પણ એવું સ્વરૂપ સમજનારા, મનન કરનારા, નિદિધ્યાસન કરનારા કેટલા?

જૈનને શું રુચે અને શું ખુંચે?

આપણો વિષય મુક્તિના માર્ગનો છે. સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર ત્રણેય મળી મુક્તિનો માર્ગ થાય. અહિં સમ્યક્‌ની વાત છે. દેવ તો 'સુ,' ગુરુ તો 'સુ,' ધર્મ તો 'સુ,' તે જ રીતે દર્શન પણ સમ્યક્, જ્ઞાન પણ સમ્યક્, ચારિત્ર પણ સમ્યક્. આ દર્શનને અસુંદર, અશોભનિક કાંઇ ગમતું જ નથી. જ્યાં સુંદર રુચવાપણું છે, અસુંદર ખુંચવાપણું છે ત્યાં છે જૈનત્વ. જૈનને સુંદર (ઊંચું) રુચે, અસુંદર (નીચું, હલકું) ખુંચે. એમ ન થાય, ત્યાં જૈનત્વ કેમ મનાય? જૈનને સુંદર તત્ત્વો રુચ્યા વિના રહેજ નહિ, અસુંદર તત્ત્વો ખુંચ્યા (ખટક્યા) વિના રહે જ નહિ. આ છે લક્ષણ જૈનત્વનું. આ સ્થિતિ છે? પોતે પોતાને જ પૂછો! જ્યાં 'સુ' પણું, જ્યાં 'સુંદરપણું' ત્યાં જૈન વધારે ઝુકે.

માત્ર બહારના દેખાવથી અંજનારાઓ પાગલ છે :

એક રાજા ફરવા નીકળ્યો છે. ફરતાં ફરતાં થોડે દૂર જંગલમાં જઇ પહોંચ્યો. ત્યાં એક ઝાડ તળે એક ભીખારણ બેઠી હતી. વસ્ત્રોનું ઠેકાણું નહોતું, ફાટ્યાં તૂટ્યાં વસ્ત્રો જેણે ધારણ કર્યાં છે એવી આ ભીખારણ સુંદર રૂપવાળી હતી, દેખાવડી હતી. રાજા આને જોઇને ભાન ભૂલ્યો. સીપાઇને હુકમ કરી તેણીને ઘોડા ઉપર લઇ લીધી, નગરમાં લઇ ગયો, અંતઃપુરમાં રાખી લીધી,

રાણી બનાવી દીધી. ચિંથરામાં આળોટતાં ફરી ગયો. ઘડી એ ઘડીમાં તમામ સ્થાન ફરી ગયું. જંગલમાં ઝૂંપડીને બદલે મહેલ મળ્યો, ફાટ્યાં તૂટ્યાં વસ્ત્રો ય તેણીને નહોતાં મળતાં તેણીનો દેહ હીરચીરથી ઢંકાયો, શરીર સુવર્ણ તથા ઝવેરાતના કિંમતી અલંકારોથી શોભવા લાગ્યું, તુચ્છ અન્નના એંઠાજૂઠા ટુકડા માગી ખાનારીને સોના ચાંદીના બાજનોમાં સુંદરમાં સુંદર, સ્વાદિષ્ટમાં સ્વાદિષ્ટ રસોઇ મળવા લાગી. તેણીને આ કોણે આપ્યું? રૂપે! રૂપ પણ એક પ્રકારનો ગુણ છે. એકાદ આવા બાહ્ય ગુણથી બાહ્ય જીવનનો આવો પલટો થાય, મહેલમાં પહોંચી જવાય તો અંતર ગુણ આત્મામાં પરિણમી જાય તો શિવ મહેલમાં જઇ વસાય તેમાં નવાઈ શી? જૂઓ, ખૂબી કે રાજા તો આ રખડતીને બનાવેલી રાણીમાં અંજાઈ ગયો છે, તેણીને તે ઘણી સારી રીતે રાખે છે, અંતઃપુરમાં પણ ઊંચે દરજ્જે ગણે છે આટલું છતાં ય પેલીનું દિલ ખુશ થતું નથી રાજા તેણીને રીઝવવા, રાજી રાખવા ખાનપાન, હીરચીર, કિંમતી અલંકારો, માનસન્માનાદિથી તમામ પ્રયત્નો કરે છે છતાં ય તેણી પ્રસન્નચિત્ત જણાતી નથી. કયા કારણે તેમ છે તે જોઇશું પણ રાજા આવા પાત્ર પાછળ મોહવશ પાગલ બન્યો છે. માત્ર બહારના દેખાવથી અંજાઇ જનારાઓ અજ્ઞાન છે, પામર છે.

જૈનને તે ન પોષાય:

આવા સ્થાને જે કાંઇ કહેવાય ત્યાં કેટલાકને સંકુચિત વૃત્તિ લાગે છે. કેટલાકો કહે છે, 'સંકુચિત વૃત્તિ ન ચાલે, તમારામાં સંકુચિત વૃત્તિ છે, બીજે વિશાલ વૃત્તિ છે.' વાત ખરી છે. અહીં સંકુચિત વૃત્તિ જ છે, અહીં મર્યાદા છે. ભગવાન કહે તેમ જ વર્તવાનું છે. જૈન તે જ કહેવાય કે જે શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન કહે તે જ માને, ત્યાં જ ઝુકતો હોય. બહારના દેખાવથી અંજા-

જૈનની ‘કુ’ થી કટ્ટી હોય, ‘સુ’ થી સઢ્ઢી હોય:

જૈનદર્શનમાં આપણે કહી ગયા કે બધું જ સુંદર જોઈએ અસુંદરતાની તો વાત જ નહિ. તમામ સુંદર જોઈએ. સમકિત (દર્શન) તો સુંદર જોઇએ, જ્ઞાન પણ સુંદર જોઇએ, ચારિત્ર પણ સુંદર જોઈએ. દેવ ‘સુ’ જોઇએ, ગુરૂ ‘સુ’ જોઇએ, ધર્મ ‘સુ’ જોઇએ, ‘કુ’ની વાત કરવી જ નહિ. **‘કુ’ થી કટ્ટી કરે અને ‘સુ’ થી સંબંધ રાખે તે જૈન.** દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર સુંદર હોય ત્યારે જ અશુભ કર્મો ટળે, કર્મો ટળે એટલે મુક્તિ મળે, મુકિત મળે એવી ક્ષણ આવી જવાની આશા સુંદર છે. એ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રથી ફળે માટે જ કહ્યું કે સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન તથા સમ્યક્ચારિત્ર એ મુકિતનો માર્ગ છે. તત્ત્વ માત્રનું ઝીણામાં ઝીણા સ્વરૂપે વર્ણન, આ દર્શનમાં છે. આવા જૈન દર્શનનો અનુયાયી જૈન બધે ઝુકનારો ન હોય, એનું ઝુકવું ‘સુ’ સાથે હોય, ‘કુ’ સાથે કાયમના કીટ્ટા હોય.

ભીખારણને ભૂલશો નહિ અર્થાત્ ભીખારણના દૃષ્ટાંતને ભૂલવાનું નથી; તે આગળ વિચારીએ. એમાંથી સાર લેવાનો છે. રાજાની રાણી બનવા છતાં, તમામ વાતે સાહ્યબી છતાં એ ભીલડી ભીખારણ ઉદાસ રહે છે એથી રાજા પણ વ્યગ્ર રહે છે. રાજાએ એક વખત શાંતિથી તેણીને અપ્રસન્નતાનું કારણ પૂછતાં તેણીએ કહ્યું, ‘બધુંય આપ્યું પણ ચણોઠીનો હાર કયાં?’

ચણોઠીનો હાર ક્યાં?

જંગલમાં ચણોઠીનો હાર પહેરનારની નજર બીજે કયાં જાય? દુનિયાની પણ એ દશા છે. વિષયોનો અનાદિનો એવો અભ્યાસ છે કે સુંદર ધર્મકરણીમાં ય ધ્યાન ત્યાં જાય, ત્યાં ય એમ થાય કે, ‘બધુંય ખરૂં પણ આ (વિષયો) કયાં?’ જેમ પેલી ભીખારણને થયું કે ‘ચણોઠીનો હાર કયાં?’ વિષયો છે ચણોઠીના

હારના સ્થાને, તેને ઝંખનારા છે તેના ભીખારીઓ. ધર્મક્રિયામાંય બાયડી, સંતતિ, ધન, વ્યાપારાદિ યાદ આવે, વ્યગ્ર બનાવે એ ભીખારીપણું નહિ તો બીજું શું છે? કહો કે ચણોઠીના હાર માટેની ઘેલછા છે. ચણોઠીના હાર આપવા છતાંય એ તો સૂકાવા લાગી, શરીરે કૃશ થતી ગઈ. રાજાએ મંત્રીને તેણીના સ્વાસ્થ્ય માટે ઘટતું કરવા કહ્યું. મંત્રી હતો અનુભવી. તેણીને એક જૂદા મહેલમાં રાખી. પન્નર સત્તર દિવસમાં તો એ સાજી-તાજી થઈ ગઈ. તેણીને તેવી જોઈ રાજા રાજી રાજી થયો, અને મંત્રીને ભેદ પૂછ્યો તે મંત્રીએ કહી બતાવ્યો

ભીખારણ તે ભીખારણ!

એ મહેલ કે જ્યાં તેણીને રાખવામાં આવી હતી ત્યાં ઘણી બારીઓ, ગોખલા વગેરે હતા. ત્યાં ભોજન જતું એટલે પેલી દરેક ગોખલે, બારીએ ટુકડો ટુકડો મૂકતી ફરતી, 'ઓ માબાપ, ટુકડો આપજો.' એમ બોલતી અને ટુકડો મોંમાં મૂકતી. આ રીતિએ રોજ કરવાથી તે પાછી હતી તેવી સાજીતાજી થઈ ગઈ હતી. મંત્રીએ રાજાને એ નજરોનજર બતાવ્યું અને પછી કહ્યું: 'રાજન્! જાત એવી ભાત! ઉચ્ચ તે ઉચ્ચ અને નીચ તે નીચ. આપને આ ચેષ્ટા ન શોભે માટે જ્યાંથી લાવ્યા ત્યાં જ વિદાય કરી દ્યો.' રાજા તેને જંગલ ભેગી કરે છે અને તેને પણ ત્યાં જ આનંદ આવે છે. વસ્તુની પરીક્ષા ન હોય ત્યાં એમ જ હોય. ભીખારણ તે ભીખારણ!

પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન જ જોઈએ :

દુનિયાના જીવોની પણ એ જ દશા છે. દેવ, ગુરુ, ધર્મ, સંયમ, ત્યાગ વગેરેમાંથી વિષયોના ટુકડાઓ તરફ તેઓ દોડ્યા જાય છે. અનાદિથી એનો અભ્યાસ હોઈ ત્યાં આનંદ આવે છે, ત્યાંનું આકર્ષણ ખેંચે છે, એમાં વ્યગ્ર રહે છે. એ શી રીતે સુધરે?

એની સુધારણા માટે આ પ્રયાસ છે, પ્રવચન છે. ત્યાંથી પાછા ફરાય એટલે સુંદર દર્શન, સુંદર જ્ઞાન, સુંદર ચારિત્ર સાંપડે. એ ત્રણ, એ સુંદર ત્રણ તે મુક્તિનો માર્ગ છે. યાદ રાખો, મુક્તિના માર્ગની માહિતી માટે વાચકવર શ્રી ઉમાસ્વાતિજીનું એક જ સૂત્ર પર્યાપ્ત છે, ગોખી રાખો, सम्यग्दर्शनज्ञान-चारित्राणि मोक्षमार्गः ॥ મુક્તિના માર્ગ માટે ત્રણ વસ્તુ કહી, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ ચારિત્ર. વાત ખરી પણ પ્રથમ શું ? ત્રણેય સાથે (એકી સાથે) આપી શકાતાં નથી. પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન જ (સમકિત જ) આપી શકાય છે. મુનિવરો પ્રથમ એ જ આપે. ભગવાન મહાવીરદેવના જીવ નયસારને, ભગવાન શ્રી ઋષભદેવના જીવ ધનાસાર્થવાહને મુનિવરોએ પહેલું સમકિત જ આપ્યું છે ને ! તમામ તીર્થંકરો (તેમના જીવો) માટે એ જ નિયમ કે તેમના ભવો સમકિત પ્રાપ્તિથી જ ગણાય પહેલાં મિથ્યાત્વ દૂર કરવાનું હોય, કચરો કાઢવાનો હોય. વ્યાધિને દૂર કરવા ઇચ્છનાર વૈદ્ય પણ પહેલાં જૂલાબ આપે. કોઠો સાફ કરવાનું કામ પહેલું હોય, પછી માત્રા અપાય. કોઠો સાફ કર્યા વિના માત્રા અપાય તો મળથી ભરેલો કોઠો એ માત્રાને ય ખાઇ જાય. કોઠામાં મળ ગાઢ બાઝ્યો હોય તો તેને કાઢનાર નેપાળો જ જોઇએ. મિથ્યાત્વનો મળ આત્મા સાથે અનાદિથી ઓતપ્રોત છે. એ કાઢનાર નેપાળો તે જ સમ્યગ્દર્શન છે. કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મની રુચિ અનાદિની દૂર કરી સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મની રુચિની સ્થાપનાની જરૂર પ્રથમ છે. ખોટાં તત્ત્વોની રુચિ દૂર કરી સુતત્ત્વોની રુચિ થવી તેનું નામ સમ્યક્ત્વ. શ્રદ્ધા વિના જ્ઞાન ન હોય. સામાન્ય ભણવા ગણવામાં પણ પ્રથમ શ્રદ્ધા જોઇએ. વર્ષો સુધી શ્રદ્ધા વિના ભણાય ? શ્રદ્ધા વિનાનું જ્ઞાન અજ્ઞાન છે. શ્રદ્ધા સદ્‌ગુરુયોગે સાંપડે અને સ્થિર થાય. ગુરુ પાસેથી પ્રથમ શ્રદ્ધા મળે, જ્ઞાન તો પછી મળે. ચારિત્રનો

નંબર ફેરવ્યો છે. શ્રદ્ધા થઈ એટલે બીજાને આવવાનો માર્ગ છે. શ્રદ્ધા નથી ત્યાં ગભરાટ છે. વસ્તુ પર શ્રદ્ધા થઈ પછી ગભરાવાની જરૂર નથી. શ્રદ્ધા એ ગુણ છે, દૃષ્ટિરાગ એ દોષ છે.

પ્રશ્ન—સુદેવાદિ જાણવા માટે પ્રથમ જ્ઞાન તો જોઈએ ને?

એ જાણવાનું જ્ઞાન પ્રથમ એ ખરૂં, પછી શ્રદ્ધા, આવશ્યક એ જ્ઞાન પ્રથમ જોઈએ પણ અહીં વાત છે સમ્યક્ની. સમ્યગ્જ્ઞાન, એટલે ક્ષાયિકભાવનું સમ્યગ્જ્ઞાન અર્થાત્ કેવળજ્ઞાન. એ પ્રથમ શ્રદ્ધા વિના ક્યાંથી થાય? પ્રથમ શ્રદ્ધા થાય, જ્ઞાન જાગે, સિદ્ધાન્તનું અવગાહન કરે. એમ કરતાં કરતાં સમ્યગ્જ્ઞાનની (કેવલજ્ઞાનની) ક્ષણ (સોનેરી ક્ષણ) સાંપડે.

પ્રશ્ન—શ્રદ્ધા થયા પછી દૃષ્ટિરાગ થઈ જાય છે ને?

વાત શ્રદ્ધાની છે, દૃષ્ટિરાગની નથી. દૃષ્ટિરાગ થયો એટલે શ્રદ્ધા ક્યાં રહી?

દૃષ્ટિરાગી તો નિર્ગુણીને પણ ગુણી માની લે, એને ન છોડે. શ્રદ્ધાન્વિત હોય તે તો વાસ્તવિક હોય, સમીચીન હોય તેને જ માને. શ્રદ્ધા એ ગુણ તથા ગુણી પ્રત્યેનો રાગ છે, જ્યારે દૃષ્ટિરાગ તો વ્યક્તિ પરત્વે છે. દૃષ્ટિરાગમાં એકાંત મોહ છે. દૃષ્ટિરાગ થયો એટલે કહો કે ચશ્માનો કાચ બદલાઈ ગયો, જે નંબરનો કાચ જોઈએ તે બદલાઈ બીજા નંબરનો કાચ આવી ગયો. પછી વાસ્તવિક ક્યાંથી દેખાય?

પ્રશ્ન—શ્રી ગૌતમસ્વામીજીને કયો રાગ હતો?

ગુણરાગ હતો, ગુણીનો રાગ હતો. ત્યાં દૃષ્ટિરાગ નહોતો. ગૌતમસ્વામીજી કે જેઓ પ્રથમ ઇંદ્રભૂતિ તરીકે ઓળખાતા એ કાંઈ મામૂલી (સામાન્ય) વ્યક્તિ નહોતી. તેઓ ચૌદ ચૌદ વિદ્યાના જાણકાર હતા, પોતાને સર્વજ્ઞ કહેવરાવતા હતા. મહાવીરને સાચા સર્વજ્ઞ જાણ્યા પછી જ સ્વીકાર્યા છે, પછી જ ત્યાં

જીવન સમર્પ્યું છે. કેવળ એમનો પરમાત્મા પરત્વે ગુણરાગ હતો. કેવલજ્ઞાન અટકાવનાર દૃષ્ટિરાગ નહિ પણ જરૂર સ્નેહરાગ હતો, જે એમને અનેક ભવોના સંબંધયોગે હતો, તે ટળ્યો એટલે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ ગયું. એક વહાણમાં બેઠા. વહાણમાં બેસવાનો ઉદ્દેશ કિનારે પહોંચવાનો છે. કિનારે પહોંચ્યા પછી વહાણને પકડી ન રખાય. ગૌતમસ્વામીજી પણ લગભગ કિનારે પહોંચેલા, પણ પૂર્વભવોના પરમાત્માના જીવ સાથેના સ્નેહયોગે તેમણે વહાણ પકડી રાખવા જેવું કરેલું, એ મૂક્યું કે તરત કિનારે ચઢી ગયા (કિનારે આવ્યા તો હતા જ, માત્ર સપાટી ઉપર પગ મૂકવાનો જ બાકી હતો), પાર પામી ગયા.

કોઇનો ઉપકાર હોય ત્યાં કેમ વર્તવું ?

પ્રશ્ન—કોઈનો ઉપકાર હોય, કોઇથી ધર્મ પામ્યા હોઈએ, પછી તે આત્મા પતિત થાય, ચલિત થાય તો પણ તેનો ઉપકાર કેમ ભૂલાય ?

તેનો ઉપકાર કબૂલવામાં વાંધો નથી. વાંધો તેનું સ્થાન કબૂલવામાં છે. 'મને ઉપકાર અમુકનો' એમ કહેવાય પણ સાથે એમ કહી શકાયને કે, 'મને તો માર્ગ પમાડ્યો પણ પોતે ટકી શકેલ નથી.' ઉપકાર કબૂલાય પણ ત્યાં માર્ગસ્થિતને જેમ થાય તેમ વંદનાદિ વ્યવહાર ન કરાય, તેને સર્વોત્તમ ન ગણાવાય, ન કહેવાય.

સભામાંથી:—શૈલકજીના ઉપકારને કારણે તેમની પતિત અવસ્થામાં પંથકજી ત્યાં પડ્યા રહ્યાનું દૃષ્ટાંત તો છે ?

એ દૃષ્ટાંત ઘણું સુંદર છે, વિચારણીય છે પ્રથમ વાત તો એ કે શૈલકમાં મૂલમાં ખામી નહોતી, એ કાંઇ ચોથા વ્રતથી પતિત નહોતા થયા, મૂલ ગુણથી ભ્રષ્ટ નહોતા થયા. બીજી

મારવામાં હું હિંસા માનતો નથી, જે જીવો મરવા જ સરજા-યેલા છે માટે તેમને મારવામાં ધર્મ છે.' આવાં આવાં વાક્યોથી, પ્રચારોથી હિંસાનો અનાચાર ફેલાવનાર પાપાત્માની તથા એવા પાપકાર્યની પ્રશંસા સમકિતી ન કરે દુનિયા ભલે પૂજે, સમ-કિતીને તો તત્ત્વ સાથે સંબંધ છે. હિંસાનો પ્રચાર અહિંસાના નામે થાય ત્યાં સમકિતીની નજર પણ ન હોય, પ્રશંસા તો હોય જ શાની ? હા ! શ્રદ્ધાળુને એમ થાય કે 'આ આત્માને પણ પ્રભુ શાસનની અહિંસા, સત્ય, ત્યાગ સમજાય, એનું પણ ભલું એ રીતે થાય.' સમકિતીની આ ભદ્રભાવનામાંથી એ પણ બાકાત ન હોય સામાન્ય બાહ્ય ત્યાગને જોતાં હૃદયમાં આવી ભાવના જૈન જરૂર કરે પણ દુનિયાની જાહેર પ્રવૃત્તિ કરનાર છતાં ય ઘોર હિંસા તથા તેવો પ્રચાર કરનારની અનુમોદના સમકિતી શી રીતે કરે ? મુદ્દો એ કે જ્ઞાન તેને જ કહેવાય કે જે શ્રદ્ધાને ડોલવા ન દે, બગડવા ન દે, વિપરીત થવા ન દે.

જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસમાં, કરે કર્મનો ખેહ :

પ્રથમ શ્રદ્ધા, છેલ્લે ચારિત્ર અને વચ્ચે જ્ઞાન, મુક્તિના માર્ગનો આ ક્રમ છે. મોક્ષે જવું જ હોય તો પ્રથમ શ્રદ્ધા અબાધિત રાખવી. ચારિત્ર. ઊચું ક્યારે પળે ? તેવું જ્ઞાન હોય તો. કહ્યું છે કે—

જ્ઞાની શ્વાસો–શ્વાસમેં કરે કર્મનો ખેહ,
અજ્ઞાની ક્રોડો ભવે કરી શકે ન જેહ.

અજ્ઞાની જે કાર્ય ક્રોડો વર્ષો સુધી, ક્રોડો જન્મો સુધી ય ન કરી શકે તે કામ જ્ઞાની એક શ્વાસોશ્વાસમાં કરી શકે છે. સમજી કામ કરે તે ડાહ્યો, ને જ્ઞાની જ્યારે કામ થાય ત્યારે તો એક શ્વાસોશ્વાસમાં જ થાય છે ને ! અંતરાય તૂટે, ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત થઈ કે તરત તે શ્વાસોશ્વાસમાં સિદ્ધિ, કેવળજ્ઞાન આ શાથી ?

આવશ્યક જ્ઞાનથી અબાધિત શ્રદ્ધા હોય અને ક્ષયોપશમભાવનું સમ્યક્જ્ઞાન થાય, એ બે ભેગાં થાય એટલે એક અંતર્મુહૂર્તમાં કોઈક આત્માને ભાવ ચારિત્ર પેદા થાય, અને એ થયું એટલે કેવળજ્ઞાન આવી મળે. ભરતચક્રીએ એમ જ કર્યું ને! ભરતચક્રી, છ ખંડના માલીક. એમના આરંભ પરિગ્રહ 'મહા' કહેવાય, એ મહાઆરંભી, મહાપરિગ્રહી. એમને શ્રાવક ધર્મ ન હોય. ચક્રીને શ્રદ્ધા હોય, દેશવિરતિ ન હોય. એ છોડે ત્યારે બધું છોડે.

પ્રશ્ન : તીર્થંકર માટે કયો નિયમ?

એ જ નિયમ એ જ ગહુગુરુ બંને, નાથ બને પણ શ્રાવક ધર્મ, બાર વ્રત ન લે. ભરતચક્રવર્તીએ આરિસાભુવનમાં કેવળજ્ઞાન મેળવ્યું, શાથી? સમ્યગ્જ્ઞાનથી એમને સમ્યગ્જ્ઞાનથી ત્યાં ભાવચારિત્ર આવ્યું એટલે કાચી બે ઘડીએ બાકી કર્મની સ્થિતિ તોડી

પ્રશ્ન : પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને પણ એમ જ ને!

એમણે તો પહેલું ચારિત્ર લીધેલું છે, રાજવૈભવ છોડી સંયમ સ્વીકારેલ છે. મનની ભાવનાની એમની ઘટના તો ત્યાર પછીની છે. ભરત મહારાજાએ એવી કોઈ વિધિ ક્યાં કરી છે? મુદ્દો 'જ્ઞાની શ્વાસોશ્વાસમાં કર્મ ક્ષય કરે એ છે. ભરત મહારાજામાં જ્ઞાનદશા પ્રવૃત્તિમાં જાગતી હતી. શ્રદ્ધા અજબ હતી તો સંયોગે સમ્યક્જ્ઞાન યોગે ભાવચારિત્ર પેદા થઈ ગયું અને મુક્તિ છે જ. મરુદેવા માતા આ યુગમાં પ્રથમ દૃષ્ટાન્તરૂપ છે.

ક્રમ તો દર્શન, જ્ઞાન તથા ચારિત્ર છે. પ્રથમ અજબ શ્રદ્ધા જોઈએ, પછી સમ્યક્ જ્ઞાન, પછી યથાખ્યાત ચારિત્ર, એટલે મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય. ત્રણેય સાથે એકી વખતે પ્રથમ જ તો મરુદેવા માતાને, મળ્યાનો એક જ દાખલો છે. પુરુષનો દાખલો તો નથી જ. આ દૃષ્ટાન્ત તો સ્ત્રીની મુક્તિની સિદ્ધિ કરનારું મહાન કારણ છે, પ્રથમ મુક્તિનો દરવાજો ઉઘાડ્યો મરુદેવા માતાએ, બંધ થયો જંબૂસ્વામીજી પછીથી.

સભામાંથી : જેઓ સ્ત્રીને મુક્તિ નથી માનતા તેઓ મરુદેવાને સ્ત્રી માને છે, તેમની મુક્તિ માને છે ?

સ્ત્રી માને જ, પણ મુક્તિ નથી માનતા. મલ્લિનાથને મલ્લનાથ કહી દીધા તેમ તો અહિં બને તેમ નથી. તેમનામાં ત્રૈલોકયસાર નામના ગ્રંથમાં 'સ્ત્રીવેદે આટલા અને પુરુષવેદે આટલા મોક્ષે જાય એવો ઉલ્લેખ છે. એ ઉલ્લેખ હોવાથી છટકવા ખોટો બચાવ કરવામાં આવે છે કે, 'હોય તો પુરુષ પણ સ્ત્રીનાં કપડાં પહેર્યાં હોય અને તેવો ભાવ આવી જાય તો મુક્તિ થઇ જાય,' પણ એને પૂછાય કે, તો તો સ્ત્રીવેષે લખાય; સ્ત્રીવેદે શા માટે લખ્યું ? બીજી કલ્પના એવી છે કે, 'મરીને સ્ત્રી થવાની ભાવના થઈ હોય, તેમાં સિદ્ધિ થાય તો સ્ત્રીવેદે.' પણ આ કલ્પના ય સંગત નથી કારણ કે મરીને સ્ત્રી થવાની ભાવના તો ગુણ જ ન કહેવાય, એ તો મહામોહ છે ત્યાં વળી મુક્તિ ક્યાંથી મળે ? તાત્પર્ય કે થીગડાં દીધાં છે. ચોર ચોરીને જતાં જતાં માર્ગમાં વેરાઈ જાય, તેના આધારે પગી પકડી પાડે. અહિં પણ 'સ્ત્રીવેદે આટલા મુક્તિ ગયા' એમ લખાયું તો ખરું, એવો ઉલ્લેખ તો ખરો એટલે આવા બચાવો કરાયા પણ તે ચાલે ?

જીવ નિત્યમુક્ત ખરો ?

પ્રશ્ન : વૈદિકો નિત્યમુક્ત કહે છે ત્યાં શું સમજવું ?

એમ કહેનારા વૈદિકો નહિ, વેદાન્તીઓ નહિ પણ વેદીઆ ઢોર છે. જો નિત્યમુક્ત જીવ હોય તો ઉપદેશના ગ્રંથો શા માટે ? અમુક વસુંધરાને અમુકે ઉપદેશ આપ્યો, એમ શાથી ? યાજ્ઞવલ્કે શિષ્યની મુક્તિ માટે સૂત્ર રચ્યું તે હોય ?

પ્રશ્ન : સપ્તર્ષિ તો નિત્યમુક્ત ખરાને !

ના. તે તો ગગનના તારા છે. તારાનાં વિમાન છે કે જે દૃશ્યમાન છે. તેમાં વસનારાએ મરવાનું તો છે જ.

જૈનદર્શન સ્યાદ્વાદ છે એટલે એ તત્ત્વને પણ જૈનદર્શન ઘટાવી શકે. નિશ્ચયનયથી આત્મા નિત્યમુક્ત છે આત્મા અંતરથી અવરાયો નથી. કર્મથી દબાયેલો ભલે છે પણ જે આત્મપ્રદેશોએ અનંતી જ્ઞાનવર્ગણા છે ત્યાં ઊણપ નથી. એ ટળે તો તો ચેતન જડ થઈ જાય. આ દૃષ્ટિએ આત્મા નિત્ય મુક્ત છે. જેમ ખાણમાંનું સોનું સ્વરૂપે તો સોનું જ છે, ગમે તેટલી માટી એને વળગેલી હોય પણ સ્વરૂપે એ સોનું છે એમાં ના નથી. એ સોનું જો માટીમય થઇ જાય તો તો એ ખાણો જ નકામી. જો આત્મા પણ ચેતન રહિત થઇ જડ થઈ જાય તો કદી મોક્ષે ન જાય. જડ થયા પછી એ જીવ જ શી રીતે કહેવાય? ખાણમાંનું સોનું સ્વરૂપે સોનું ખરું પણ તેની માટી કાઢ્યા વિના તેનામાં ઝળકાટ આવે નહિ. બજારમાં ચોકસી કે ઝવેરીને ત્યાં એ સોનાના મૂલ્યે વેચાય નહિ. એનાં મૂલ્ય સુવર્ણ તરીકે અંકાય નહિ, તે જ રીતે કર્મમલથી દૂર થયા વિના આત્મા નિર્મલ સ્વરૂપે ઝળકે નહિ. જૈનશાસન તો સાગર છે, દુનિયાની બધી નદીઓ એમાં સમાય. તમામ દર્શનના નયો આ સ્યાદ્વાદ દર્શનમાં ભળે, મળે, અપેક્ષાવાદથી બધું ઘટે. પણ વાસ્તવિક મુક્તિની અપેક્ષાએ જીવને નિત્યમુક્ત ન ઘટાવાય.

અબંધકતા ક્યારે પ્રાપ્ત થાય?

સમ્યગ્દર્શન હોય, સમ્યગ્જ્ઞાન હોય, યથાખ્યાત ચારિત્ર આવે એટલે તેરમે ગુણઠાણે કેવળજ્ઞાન થાય. યાદ રાખો સર્વ સંવર તો ચૌદમે ગુણ સ્થાનકે આવે. અયોગીતા ત્યાં થાય. ચૌદમે અયોગિતા અબંધકતા આવે ત્યાં સુધી તો સાતાવેદનીય પણ છે ને! મુક્તિ મેળવવામાં તો તે ય ન જોઇએ. કોઠરૂં તો દૂધપાકથી પણ ભરાય, ઘેંસથી પણ ભરાય, દૂધપાકનું ભોજન ભારે, ઊલટો પ્રમાદ કરે. અહિં પણ સાતા, આદિ શુભ કે અશુભ બંધમાં કાંઈ ન જોઇએ.

તીર્થંકરની તુલના !

પ્રશ્ન:—તીર્થંકરની તુલના અગર તીર્થંકર સાથે કોઈની તુલના થાય ? તીર્થંકરની તુલના ? તીર્થંકરની તુલના જ ન હોય. એમના શાસનના શ્રેષ્ઠ મહર્ષિઓ, ખંધકજી જેવા, જીવતા ખાલ ઉતરે છતાં સમભાવમાં અડગ રહે, તેવા સાથે તુલના કરે તો ય તે ઉન્માર્ગી ગણાય. સ્વયંભૂરમણને કોઈની ઉપમા ઘટે ? મૂર્ખાઓ એને બીજા સાથે ઘટાવે જ્યારે શાસનના ઉચ્ચ મહર્ષિ સાથે ન સરખાવાય તો હિંસાના પ્રચારક સાથે તુલના તો થાય જ શી રીતે ? 'નુકશાન કરનાર પ્રાણીઓને મારવામાં હિંસા જોતો નથી. એને મારવામાં ધર્મ છે.' એવું કહેનાર અધમ પ્રાણી સાથે તીર્થંકરની તુલના પણ અધમ આત્માઓ જ કરે. એવાઓ નામના જૈન છે. જૈનાભાસ છે, ચાંલ્લો કરે જૈન ગણાવા અને ન ફાવે ત્યાં ભૂંસી નાંખે એ જૈન છે ? ક્યાં પામરાત્મા ! ક્યાં તીર્થંકર ને ક્યાં અન્ય !

ઉપસંહાર !

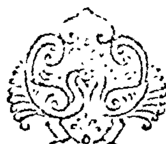
તમે તમારી શ્રદ્ધાને ટકાવી રાખો ગંગા ગયે ગંગાદાસ, જમના ગયે જમનાદાસ ન બનો. "સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ છે"; માટે પ્રથમ શ્રદ્ધાને અડગ રાખો, આગળ વધવું હોય, સામર્થ્ય હોય, સંયમમાં જીવન અર્પવું હોય તો અહિં આવો, નહિ તો દેશવિરતિ ધારણ કરો, જ્ઞાનનો ખપ કરો.

મોક્ષ છે એ નક્કી છે, મોક્ષની શ્રદ્ધા પણ છે, મરજી પણ છે, માટે તો આ પ્રવચન છે. શ્રી ઉમાસ્વાતિજી વાચકવરે એક સૂત્રમાં બતાવેલો માર્ગ કહી બતાવ્યો છે તે શ્રવણ તમે કરેલ છે યથાશક્તિ અમલ કરી, આગળ વધી, મુક્તિના માર્ગે ચડી, તેમાં આગળ વધી મુક્તિ મેળવો એટલું કહી આજનું વક્તવ્ય પૂરું કરું છું.

卐

લાલબાગ જૈન ઉપાશ્રય, ભૂલેશ્વર : મુંબઇ
મહા શુદ ૪ રવિવાર : વિ. સં. ૨૦૦૩

વાસનાનો વિજય

મુનિશ્રી વિક્રમવિજયજીની ભૂમિકા

સાચો વિજય ક્યારે ગણાય?

મહાનુભાવો! શિરસ્તા મુજબના વ્યાખ્યાનમાં (જાહેર વ્યાખ્યાન શ્રેણિમાંના આજના વ્યાખ્યાનમાં) કયો વિષય પસંદ કરવામાં આવ્યો છે તે અત્ર ઉપસ્થિત દરેકને વિદિત છે કે, વાસનાનો વિજય, વિજયની આકાંક્ષા સૌ કોઇ રાખે છે અને રાખે, પણ તે વિજય વિજયરૂપે રહી શકે, કરાયેલો કે મનાયેલો વિજય પાછો પરાજય રૂપમાં ન જાય, તે ક્યારે બની શકે? તે ત્યારે જ બની શકે કે જ્યારે વાસનાનો વિજય થાય.

વાસનાને મારવા વાસના જ જોઇએ?

વાસનાના શુભાશુભ બે પ્રકાર છે, જેમાં એક પ્રકાર એવો છે કે જે બીજા પ્રકારની વાસનાને મારે. જેમ એક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ બીજા પ્રકારની પ્રવૃત્તિને રોકે તેમ એક પ્રકારની વાસના પણ બીજા પ્રકારની વાસનાને મારે. સદ્‌વાસનાથી કુવાસનાનો નાશ થાય. વાસનાનો વિજય કરવા પણ વાસના જરૂરી છે, પણ કઇ વાસના જરૂરી છે તે બરાબર સમજવું જોઇએ. આજ સુધી આટલી બધી મહેનત કરી, કેટલાય

કાળથી આટઆટલો પ્રયાસ કર્યો છતાં તે તમામ નિષ્ફળ શાથી ? જે વાસના પામવી જોઇએ, આત્મામાં જમાવવી જોઇએ, જે વાસનાનો આશ્રય લેવો જોઇએ તે વાસના નથી પમાઈ, આત્મામાં નથી જમાવાઈ, નથી તેનો આશ્રય લેવાયો, તેથી જ છે આ નિષ્ફળતા. જેનાથી હજારો કોશ દૂર રહેવું જોઇએ એવી વાસના જ આજ સુધી નિષ્ફળતા આપનારી હતી અને છે. તે છે મિથ્યાત્વની વાસના, આ ક્યારે ટળે ? જ્યારે સમ્યક્ત્વની વાસના મળે ત્યારે. જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વની વાસના ન પમાય ત્યાં સુધી મિથ્યાત્વની વાસના ન જ જાય.

વાતાવરણ વિશુદ્ધ રાખો, વિશુદ્ધ વાતાવરણમાં રહો :

બૂરામાં બૂરી જો કોઈ વાસના હોય તો તે મિથ્યાત્વની વાસના છે. મિથ્યાત્વની વાસના એટલે શું ? આત્મામાં વિપરીત ભાવનાના સંસ્કાર, તેનું નામ મિથ્યાત્વ. વાસના એટલે વાસિત કરે તે વાસના. જેવી વાસના જે આત્માને વાસિત કરે તે આત્મા તેવા રૂપે વાસિત થાય. આત્મામાં જેવી વાસના આવશે તેવા સંસ્કારો પડશે. વાસના પણ બહારના વાતાવરણને લઇને આવે છે, ઘડાય છે, જન્મે છે, જેવા વાતાવરણમાં હશો તેવી વાસનાથી વાસિત થશો, અને પછી જેવી વાસના તેવા સંસ્કારો પણ પડવાના આથી જ વાતાવરણ ખૂબ ખૂબ શુદ્ધ અને સુંદર રાખવું જોઇએ. વાતાવરણ પર અતિ અતિ આધાર છે, ખાસ આધાર છે. આત્માનો સ્વભાવ એવો છે કે, જેવી વસ્તુ સામે હોય તેવું પ્રતિબિંબ તેમાં પડે, જેમ સ્ફટિક મણિમાં પુષ્પોના વિવિધ રંગનું પડે છે.

કાંટાથી કાંટાને કાઢવાનું કૌશલ્ય કેળવો :

જેવું વાતાવરણ તેવી વાસના અને જેવી વાસના તેવા સંસ્કારો. આપણો આત્મા હજી સુધી મુક્ત દશાને પામ્યો નથી, સ્વ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી શક્યો નથી, તેનું એ જ કારણ છે કે—વાસનાનો વિજય કરાયો નથી, વાસનાનો વિજય જે વાસનાથી કરાય તે વાસના મેળવાઈ નથી,

કેળવાઈ નથી. એ વાક્ય યાદ રાખો. વાસનાનો વિજય તથા વાસનાથી વિજય 'વાસનાનો વિજય' એ વાક્ય એ અર્થ સૂચવે છે. જ્યારે 'વાસનાથી વિજય' એ વાક્ય બીજી વસ્તુનો નિર્દેશ કરે છે. કાંટો કાંટાને કાઢે તેમ મિથ્યાત્વાદિની વાસના કાઢવા પણ સમ્યક્ત્વાદિની વાસના જોઈએ. કાંટાથી કાંટો કાઢવામાં કૌશલ્ય જોઈએ, નહિ તો ઘણીવાર એવું બને કે એક કાંટો કાઢતાં બીજો પેસવાનો. હું પહેલાં કહી ચૂક્યો કે સદ્વાસનાથી કુવાસના હટે. તેમ કુવાસના ગયા વિના સદ્વાસનાને સ્થાન નથી.

વાસનાઃ સંસ્કાર :

આત્માની પરિસ્થિતિ તરફ નજર કરો. અનેક પ્રકારના વિચારોની ભાંજગડ ચાલુ જ હોય છે, એ વિચારો. એ ભાંજગડ કઇ કોટિની છે? અસત્ વિચારો દૂર ન થાય, સ્થાનથી ન ખસે, ત્યાં સુધી સદ્વિચારો ત્યાં આવે ક્યાંથી? વિરોધી વસ્તુ એક ઠેકાણે રહી શકતી નથી. આગ તથા પાણી એ પરસ્પર વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળાં દ્રવ્યો છે. પાણી આગને બુઝાવે છે, આગ પાણીને ઉકાળે છે. આ બે એક સાથે કેમ રહી શકે? તેજ રીતે કુવિચાર તથા સદ્વિચાર સાથે રહી શકતા નથી. કુવિચાર દૂર થયા વિના સદ્વિચાર ન આવે, સદ્વિચાર આવે એટલે કુવિચાર દૂર થાય સારા સંસ્કારો જમાવવા, સારી વાસના મેળવવા, કેળવવા સદ્વિચારો સંપાદન કરો અથવા તેવું વાતાવરણ ઊભું કરો. સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મની સેવામાં જોડાઈ જાઓ, તેમની છાયામાં વધારે સમય આપો, વિહિત કરાયેલ અનુષ્ઠાનોની આચરણા ચાલુ રાખો. વાતાવરણ તેવી વાસના, વાસના તેવા સંસ્કાર હોય છે. વાસના એ સંસ્કારનો પર્યાય-વાચી શબ્દ છે. વાસના કેમ કહી? સામાન્યતઃ કહી ગયો, વાસિત કરે તે વાસના. એક રૂમાલને છંટાયેલું અત્તર તે રૂમાલને એવો વાસિત કરે છે કે બીજો રૂમાલ સ્પર્શે તો તેય સુવાસિત થાય, તેમ સંસ્કાર પણ પૂર્વભવના આવે, તે ભવના સંસ્કાર વળી તેનાથી પૂર્વભવના એમ સમજવું. જૈન દર્શનમાં રૂઢ શબ્દ પ્રાયઃ 'સંસ્કાર' વધુ છે,

'વાસના' નહિ. 'વાસના' શબ્દ બૌદ્ધ દર્શનનો છે, પણ દર્શનોનો પરસ્પર સંપર્ક થતાં એકબીજાના શબ્દો અપનાવાઈ જાય છે. આથી અહિ વાસના તથા સંસ્કારનો ભાવ એક જ સમજવો પડે છે છતાં ય થોડો ફરક છે, અન્યથા 'વાસના તેવા સંસ્કાર' કેમ કહેવાય?

પ્રશ્ન: બૌદ્ધ દર્શનમાં 'વાસના' શબ્દ ખાસ છે, એમાં ખાસ કારણ છે? હા, જીવને ક્ષણિક માને એટલે સંસ્કાર સુસંગત ન હોઇ, વાસના શબ્દ રાખ્યાનું સંભવે છે.

આત્માને સારા સ્થાનોમાં સંકળાયેલો રાખો-

મુદ્દા પર આવીએ. જેમ સંસ્કારો શ્રેષ્ઠ તેમ વાસનાનો વિજય, હૃદયમાં સુવાસના સ્થપાય એટલે કુવાસના કપાય અગર કુવાસના દૂર થાય તેથી સુવાસના સ્થપાય એટલે થયો વાસનાનો વિજય કુવાસનાઓ પર વિજય મેળવાયો: એટલે કુવાસનાઓ પર સદ્‌વાસનાઓનો વિજય થયો. કુવિચારોને–કુવાસનાને કાઢવાં છે, ખસેડવાં છે એ નક્કી છે માટે સદ્-વાસના, સદ્‌વિચારો જગાડવા જોઇએ અને તે જગાડવાનાં સ્થાનો જ્યાં દેવ વિરાજમાન છે, જ્યાં ગુરુ વિરાજમાન છે, જ્યાં ધર્મની આરાધના થઇ રહી છે તે છે. તે સ્થાનોનો લાભ લ્યો. તેમાં પ્રમાદ ન કરો. ત્યાં જવામાં, જોડાવામાં 'અમુક કામ બગડશે, વેપારમાં વાંધો આવશે' આ ભાવના કહો કે કુવાસના કહો, એક છે. સુવાસના મેળવતાં ય અનાદિની કુવાસના આવીને વળગે છે યાદ રાખો કે કુવાસના ટળે, સુવાસના મળે તો બધું ય મળ્યું. માનો તમામ વસ્તુને સુધારનાર જગતના તમામ સુખ સાધનો મેળવી આપનાર દેવ, ગુરુ, ધર્મની આરાધના જ છે, માટે તેમની એકાંત કલ્યાણકર, પરમ શીતલ છાયામાં રહી સેવા, પૂજા, વ્યાખ્યાન-શ્રવણ આદિ અનુષ્ઠાનોમાં આત્માને સંકળાયેલો રાખો. જગતનાં સુખ પણ તેના વિના નથી મળવાના, તેનાથી દૂર રહેવાથી એ મનોરથો પણ નથી ફળવાના. સારા સ્થાને જતાં 'કામ બગડે, વેપાર બગડે' એ એક

કુવિચાર છે. કુવિચાર કેમ દૂર થાય? સુવિચાર કેમ જળવાય? વાસનાનો વિજય કઇ તથા કેવી આરાધનાથી થાય?' તે સમજવાની પરમ આવશ્યકતા છે. અનાદિ કાલથી જે વાસનાથી પસોટાયેલા છીએ તેથી દુઃખી દુઃખી થઇ ગયા છતાં ય તેમાં પલટો ન થાય તો સુખ શી રીતે થાય? એટલા જ માટે–દુઃખ દૂર કેમ થાય, એકાંત સુખ કેમ મળે, તેના કારણરૂપ વાસનાનો વિજય કેમ થાય. એવી સમજણ માટે જ, એના અવબોધ માટે જ આજનો વિષય છે. એ સંબંધી પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ જે કાંઇ કહેશે તે હું તથા તમે બધાય શ્રવણ કરીશું.

પૂ. આચાર્યદેવનું પ્રવચન

અદ્દભુત આશ્ચર્ય !

શ્રદ્ધાણ બાંધવો! આજનો વિષય નૂતન છે. વિષય નવીન રાખવાનું કારણ એક જ છે કે–जनस्तु नवीनप्रियः। જનોને નવીન વસ્તુ પ્રિય છે. થોડા દિવસ કપડું પહેર્યું કે બદલી નવું પહેરવાનું મન થાય છે, એકનો એક ખોરાક પણ ગમતો નથી, ત્યાં ય નવીનતા ગમે છે. તાત્પર્ય એ છે કે આણી દુનિયાને નવી નવી વસ્તુ ગમે છે, જૂની વસ્તુ ગમતી નથી, છતાં અશ્ચર્યની વાત છે કે, અનાદિ કાળનાં જૂના વિષયો, કષાયો, અનાદિનો સંસાર ગમે છે! એમાંથી છૂટવાનું કેમ ગમતું નથી? ચારિત્ર પ્રત્યે. સંયમ પ્રત્યે, ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ કેમ જાગતો નથી? કહો કે એ જ મોટી મૂર્ખાઇ છે. દુનિયાને નવું ગમે છે એ ધ્યાનમાં રાખી આજે 'વાસનાનો વિષય રાખવામાં આવ્યો છે. અદ્દભુત આશ્ચર્યને અવલોકીને જ આ વિષય રાખવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન–અનાદિની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહે છે, એ જૂની પ્રવૃત્તિ ગમે છે ત્યાં કાંઈ વૈશિષ્ટ્ય ખરૂં?

વાસનાનું સામર્થ્ય એ જ વૈશિષ્ટ્ય! વાસનાનો વિજય એ ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે જ આ તમામ છે. જે વાસના ભવ વાસના પાશના પાશમાં ભ્રમણ કરાવે, ભટકાવે, મોક્ષ જતાં અટકાવે, સંયમની રુચિ ન થવા દે, સંસારના કર્દમમાં જ ખૂંચેલા રાખે, અનંત દુઃખના વાસના પાશમાં કાયમ રાખ્યા જ કરે, ગિરફતાર જ રાખે, એ 'વાસનાનો વિજય' છે આજનો વિષય. વિજય કોના પર? શત્રુ પર હોય. મિત્ર પર વિજય ન હોય. જે વિપરીત હોય, વિરુદ્ધ હોય તેનો વિજય કરવાનો હોય, તેના પર વિજય મેળવવાનો હોય. દંડ દુષ્ટોને હોય, સજ્જનોને દંડ ન હોય, તેમને સજા ન હોય, આજના વિષયનું ધ્યેય પ્રચલિત આત્મામાં સંકળાયેલી દુષ્ટ વાસનાઓના વિજયનું છે. એવા વિજયના ધ્યેય માટે શ્રી જૈન ધર્મ છે. દેશવિરતિધર્મ, સર્વવિરતિ ધર્મ, અપ્રમત્તાવસ્થા; આ તમામ એ વિજયના ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે છે. એ ધ્યેયાનુસાર પ્રવૃત્તિ થાય છતાં ય અપ્રમત્ત ન થવાય તો માનો ઘાંચીની ઘાણીના બળદની જેમ જ્યાંના ત્યાં જ! ઘાણીનો બળદ સવારથી સાંજ સુધી ફરે છે કેટલું? પણ છે ક્યાં? જ્યાંનો ત્યાં, માટે અપ્રમત્ત થવાની પરમ આવશ્યકતા છે અયોગી બનવું એ પણ એ જ ધ્યેય માટે છે, સાધક દશાના યોગી બનવું એ પણ આ ધ્યેય માટે છે, અયોગી તેમ જ યોગી બનવું બંને આજના વિષયના ધ્યેયની સિદ્ધિ માટે છે યોગીપણું છે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકથી તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી. એ સાધકો કોણ? યોગીઓ, મુનિમહારાજાઓ, નિર્ગ્રંથ સાધુઓ. વાસનાના વિજય માટે છે યોગીપણું, વાસનાની જડ ઉખેડવા માટે છે અયોગીપણું. છેલ્લે છેલ્લે સત્તામાં રહેલી કર્મપ્રકૃતિનો ક્ષય, ચૌદમે ગુણસ્થાનકે ગયા વિના ન થઇ શકે. ચૌદમું ગુણસ્થાનક તે અયોગીપણું લેવા માટે છે. ત્રણ યોગોના સંબંધ ત્યાં છૂટી જાય છે.

સૂતાં, ઊઠતાં, બેસતાં જૈન શું વિચારે ?

આજનો વિષય છે વાસનાનો વિજય. વાસના એ કઈ વસ્તુ ? વાસના મુખ્ય બે પ્રકારની રાગજન્ય, દ્વેષજન્ય. રાગ અને દ્વેષ આ બે જ વાસના. તમામ વાસના આમાં સમાય. આત્મામાં રાગદ્વેષનો પરિણામ તે વાસના. એના નાશ માટે જ–આવા વિજય માટે જ શ્રી જૈનશાસન છે. શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનનું શાસન પામીને વિશિષ્ટ બળ ન મેળવ્યું, રાગ દ્વેષની વાસના જબ્બર જ રહી તો જૈન થયાનું, આ લોકોત્તર સ્થાન પામ્યાનું ફળ શું ? જ્યાં સુધી એવું બળ ન કેળવાય ત્યાં સુધી આત્મા આ બે વાસનામાં વિહાર કરે, બન્ને વચ્ચે વિહાર કર્યા કરે, કાં રાગ તરફ, કાં દ્વેષ તરફ. કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિ તરફ તિરસ્કાર-ક્રોધ તે દ્વેષ અને તે તરફ પ્રેમ તે રાગ. રાગથી મરવું તે પાણીમાં ડૂબી મરવા જેવું છે જ્યારે દ્વેષથી મરવું તે આગમાં બળી મરવા જેવું છે. મારનાર બેય છે, બેયથી મરણ છે, પ્રકાર ભિન્ન છે. રાગ દ્વેષની આ વાસના અનાદિ કાળથી અનંતા કાળથી આત્મામાં એવી ગાઢ થઈ છે, એવી એકરૂપ બની છે કે તે દૂર કરવા જૈન દર્શન વિના આરો નથી. જૈન દર્શન, જૈન શાસન વિના તે વાસના (રાગદ્વેષ) દૂર કરવાની બીજા કોઈની તાકાત નથી. ' જૈન ' શબ્દનો ધાત્વર્થ જ એ સૂચવે છે. जयतीति जिनः જીતે તે જિન અને તેના અનુયાયીઓ તે જૈન–નામમાં જ વિજય સૂચન છે; તેવો શબ્દ-પ્રયોગ નામમાં જ છે. સૂતાં, ઊઠતાં, બેસતાં જૈન એ જ વિચારે કે, જૈન નામનું સાર્થક શું કર્યું ?

જૈન શાસન વિજય માટે જ છે :

જૈન રોજ વિચારે, ઊઠતાં વિચારે, સૂતાં વિચારે કે જૈન નામનું સાર્થક થાય એવું થોડું પણ તેં શું કર્યું ? વિષયોને

સિંચન કર્યું. આ રીતે જેના શબ્દો મંત્રરૂપ હતા એવા શ્રી મુનિસુંદરસૂરિજી કહે છે કે–નવા ઘડા જેવો જીવ સારો, જેઓમાં દુષ્ટ વાસના ભળી હોય, ખરાબ સંગતે જેઓ બહચાલે ચાલતા હોય તેઓની વાસના પલટાવવી પડે, એ પલટો કરાવવો મુશ્કેલ પણ એક બાળક હોય કે અવાસિત હોય ત્યાં તો જેવી વાસના નાખો તેવી ત્યાં દાખલ થાય, સુંદરમાં સુંદર સંસ્કાર ત્યાં નાખી શકાય, કેમકે તે અવાસિત હોય છે. વાસિતમાં પલટો કરાવવો, પ્રથમની વાસના દૂર કરી બીજી ભેળવવી મુશ્કેલ છે. બાલદીક્ષા શ્રેષ્ઠ શાથી ? આથી જ બાલ અવાસિત છે માટે જ તેનું બળ અજબ છે, તાજું છે, બિન આક્રમિત છે, બાળ શું કરી શકે એ પ્રશ્ન જ ખોટો છે.

બીજાં અમૃતો ઔપચારિક છે, ખરું અમૃત ધર્મ જ છે, તે પણ શ્રી વીતરાગનો જ ધર્મ :

આત્મામાં અનંતબળ છે, તે દુષ્ટ વાસનાઓથી દબાયેલું છે તેનો વિજય મેળવી અનંત બળવાન બનવું હોય, અનંત સુખમાં ભળવું હોય, સાચા સુખની કળી ખીલવવી હોય, પાપ માત્રને દળવું હોય, જીવન ફલિભૂત કરવું હોય તો શું કરવું જોઇએ ? અનંતજ્ઞાનીના શરણે જવુ જોઇએ, તેમની આજ્ઞા શિરસાવંદ્ય માનવી તથા વહેવી જોઇએ, એમના શિક્ષાસૂત્રો હૃદયમાં અંકિત કરવાં જોઇએ, રોજ પ્રાતઃકાલે ઉઠી વિચારવું જોઇએ, કયું સુકૃત કર્યું.

उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं, किमद्य सुकृतं कृतम् ।
आयुषः खण्डमादाय रविरस्तमयं गतः ॥

શબ્દાર્થ:—રોજ ને રોજ ઊઠી ઊઠીને વિચાર કરવો જોઇએ કે મેં આજ શું સુકૃતનું કામ કર્યું ? કારણ કે આયુષનો એક ટુકડો લઇને સૂર્ય અસ્ત થયો છે, જો તેમાં કાંઇ સુકૃત નથી કર્યું તો મારું જેટલું આયુષ્ય ગયું તેટલું જીવન હારી ગયો.

રોજ ઊઠી ઊઠીને વિચારવાનું કે આ જન્મ ધારણ કરીને મેં પુણ્યનું કામ કેટલું કર્યું ? પાપનાં કામ તો ચાલુ જ છે, તેનો તો પાર જ નથી, એમાં વિચારવાનું છે જ શું ? પાપ ને સંતાપ તો ચાલુ જ છે. થોડું પણ અમૃત ક્યાંથી ? અમૃતનું બિંદુ ઝેરના ઝેરને દૂર કરી લહેર કરાવે. અમૃતબિંદુરૂપ સારી વાસના થોડી પણ સહેજ નથી. અનાદિની નરસી વાસના દૂર થાય ત્યારે સુધા સમાન સારી વાસના આવે, ભાગ્યવાનને તેવી વાસનાનો જોગ મળે છે એ જ સાચું અમૃત છે. બીજા અમૃતો ઔપચારિક છે. મીઠામાં મીઠું શું ? અમૃત. શ્રી જિનેશ્વરભગવાન જન્મે ત્યારે શક્રેન્દ્ર તેમના અંગૂઠામાં અમૃત સંક્રમાવે છે, કેમકે તીર્થંકરદેવો સ્તનપાન કરતા નથી. એ ઇન્દ્રે સંક્રમાવેલું અમૃત પણ અજરામર ન કરી શકે. ધર્મરૂપ અમૃત જ અજરામર કરે છે.

न मृतं यस्मात् इति अमृतम् એવું અમૃત કેવલ ધર્મ જ છે. અને તે પણ કેવળ શ્રી વીતરાગદેવે પ્રરૂપેલો જ ધર્મ, કેમ કે એ જ ધર્મ વીતરાગતાનો પોષક છે, રાગનો શોષક છે. એવા ધર્મની ક્ષણભર હાર્દિક અનુમોદના થઈ જાય તોય અનુમોદના કરનારની સંસારમર્યાદા અર્દ્ધપુદ્ગલપરાવર્તમાં આવી જાય. આ પરાવર્તન કરનાર જે ધર્મની ક્ષણભરની અનુમોદના છે તે ધર્મની અટલ શ્રદ્ધા તથા તદ્દનુસાર વર્તન શું ન કરે ? કહો વિજય એ ધર્મથી જ છે, ખરૂં અમૃત ધર્મ જ છે, બીજાં અમૃતો ઔપચારિક છે.

રોજનો એકરારઃ

અનાદિની વાસનાનો વિજય ક્યારે થાય ? વાસનાનો સર્વથા વિજય સુદેવે કર્યો છે, વાસનાના સર્વથા વિજય પંથે સુગુરુઓ અડગપણે કૂચકદમ કરી રહ્યા છે અને સુધર્મ તો એટલા જ માટે છે, આ તત્ત્વત્રયીના શરણની વાસનાના વિજય માટે પરમ

આવશ્યક્તા છે. પરમાત્માની વાણીની તે માટે પરમ આવશ્યક્તા છે. એ શબ્દો કાને પડે, કે માનો વિજય સિદ્ધિનો અજબ ચમત્કાર અનુભવાય છે. અનાચારી લોકો શબ્દાદિના રાગી થઈ રાંડોના ભાંડો થઈ રાતદિન ગીતગાન સાંભળવામાં, નૃત્ય અભિનયાદિ જોવામાં નિર્ગમન કરે છે, તેવાઓ ઘણા છે. જ્યારે કલાક બે કલાક પણ પ્રભુભક્તિમાં તન્મય થનારા, ત્યાં ચાલતી પૂજાદિના ગીતગાનમાં હાજર રહેનારા, પ્રભુની વાણી નિરંતર શ્રવણ કરનારા વિરલા! કારણ એક જ કે અનાદિની વાસના તેવા તેવા સ્થાને ખેંચે છે. વાસના પોતાનું કામ કરી રહી છે. અનંત બળવાન બનીએ તો તેના પર વિજય મેળવાય, તે વિના વિજય મુશ્કેલ છે. વાત છે રાગ દ્વેષની, વાસનાના પ્રકાર મુખ્ય બેઃ (૧) રાગ તથા (૨) દ્વેષ. પ્રથમ તો દ્વેષ દૂર કરો. જ્યાં જ્યાં દ્વેષ હોય ત્યાંથી પાછા હઠો. ખમાવો, ખમો. પચ્ચીશ જણા સાથે દ્વેષ હોય તો તેમાંથી પાંચ સુધી આવજો અને તેમનેય પ્રસંગ ઊભા કરી ખમાવજો. વંદિત્તાસૂત્રમાં રોજ શું બોલો છો? मित्ति मे सव्वभूएसु वेरं मज्झं न केणइ। તે હૈયેથી કે હોઠેથી? પ્રભુની સાથેય ઠગાઇ? દુનિયામાં વેપારી આદિ સાથે, ગ્રાહકાદિ સાથે ઠગાઇ, અરે, ગુરુ સાથેય ઠગાઈ, પણ ભગવાનની સાથેય ઠગાઇ? સર્વ સાથે, જીવ માત્ર સાથે મૈત્રીનો કરાર–એકરાર કયાં રહ્યો? જો ન ખમો ખમાવો, દ્વેષ દૂર ન કરો તો! હૃદય વિશાલ બનાવવું જોઈએ, ઉદાર બનાવવું જોઇએ તે કેમ બને?

જેમનામાં સામાન્ય સંસ્કાર પણ ન હોય તેઓ નામના જૈન છેઃ

તેવી જ રીતે રાગની વાસનાથી પણ દૂર હઠવા પ્રયત્ન કરો. જ્યાં જ્યાં રાગ થાય ત્યાં વિચારો. આ તો અનંતીવાર મળ્યું, એમ વિચારી ત્યાં સંકોચ કરો, ક્રમસર વિરમો. અમુક દિવસે કે દિવસોએ બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું નક્કી કરો. સ્ત્રી સાથે એ દિવસો માટે નક્કી કરો કે તે દિવસોએ બન્નેએ વિના હાવભાવે જ વર્તવું.

સંયમની પ્રીતિ તો છે ને? બ્રહ્મચર્ય પણ સંયમ છે. બ્રહ્મચર્યના પાલનમાં હાવભાવના દાવ દવ લગાડનારા છે માટે તે દાવ ન થવો જોઈએ, અને તો જ સુખનો લ્હાવ મળે. અમુક દિવસો શીલ પાળો જેટલી રાગવાસના તોડી, તેટલો વિજય. શીલ તો વિજયવંતું છે. શીલપાલનથી જ જૈન નામની સાર્થકતા છે. અન્યથા નામના જૈન. જેને જૈન શબ્દનો અર્થ માલુમ ન હોય તેઓ નામના જૈન છે. છકાયનાં નામ ન જાણે, બાર વ્રતનાં નામ ન જાણે અને 'હું જૈન, હું જૈન' ઢંઢેરો પીટે તેથી શું? ત્યાં જૈનત્વ કેમ મનાય કે જ્યાં સામાન્ય સંસ્કાર પણ દેખાતા ન હોય! અરે! જૈન શાસન મળ્યું જ ત્યારે કે જ્યારે અમુક વાસનાનો વિજય થયો જેમકે પહેલાં આ જીવ કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મની ઉપાસનામાં હતો; યાને મિથ્યાવાસનામાં હતો. જૈન બન્યો એટલે એ ગયું. હવે સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મની આરાધનાની વાસના આવી. આટલી કુવાસનાના ત્યાગથી જૈન બનાયું.

સર્વધર્મસમભાવ!

પ્રશ્ન—આ રીતે સર્વધર્મસમભાવ શી રીતે રહે? સર્વધર્મ-સમભાવ એ ગુણ કે દોષ?

અન્ન તથા વિષ્ટાને એક સરખાં ગણવા જોઈએ એમ કહેવું મૂર્ખાઈ છે. ભલું બુરું એક દૃષ્ટિએ જોવાય? એમ જુએ તે દેખતો કે આંધળો? એ વાત ખરી કે ત્યાં (બીજે–બીજા ધર્મ પર) દ્વેષ ન જોઈએ. સમભાવનો અર્થ ગોળ ખોળને એક ગણવાનો નથી પણ ત્યાં (બીજે) દ્વેષ ન કરવો, તે છે. સાચાને જૂઠાને સમાન ગણવા એવો એનો અર્થ નથી. ૧૪૪૪ ચૌદસેં ચુમ્માલીસ સમર્થ ગ્રંથકર્તા પૂ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ કહે છે.

समभावभावियप्पा निव्वाणं तस्स निहिथ संदेहो ।

સમભાવવાળાને મુક્તિનો સંદેહ નથી એ વાત ખરી, પણ તે સમભાવ સુખદુઃખમાં સમાન, શત્રુ મિત્રની સાથે સમાન, ઈષ્ટાનિષ્ટમાં સમાન રહેવા માટે. સમભાવની ચેતવણી અપાઇ, શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજીએ રાગદ્વેષના અંશમાંય ન લેપાવાની, આત્માને સમભાવમાં રાખવાની ચેતવણી આપી. સમભાવનો અર્થ એ નથી કે શ્રેષ્ઠ તથા દુષ્ટ તમામને સમાન ગણવા. બૂરા ભલાને જાણવાની તમન્ના જ ન હોય, ત્યાં માણસાઈ ન હોય, અને ત્યારે ભલા બૂરાને સમાન કોટિમાં મૂકાય? જે ચીજ જે સ્વરૂપે હોય તે સ્વરૂપે જણાવે ને મુક્તિ અપાવે તે ધર્મ ઊંચો એ સ્પષ્ટ છે. અલબત્ત! બીજા ધર્મવાળા પર પણ દ્વેષ ન હોય, તે ય ધર્મવાળા સાચો ધર્મ પામે એવી ભાવના, એવો પ્રયત્ન હોય. મોઢે મીઠી મીઠી, મોટી મોટી વાતો કરે પણ હૃદયમાં દ્વેષ હોય ત્યાં સમભાવ નથી. સમભાવનો અર્થ ભલી પ્રકારે સમજો.

પ્રશસ્ત દ્વેષ :

પ્રશ્ન—પ્રશસ્ત દ્વેષ ન હોય?

વસ્તુતઃ પ્રશસ્ત દ્વેષ ન હોય. દ્વેષ અને પ્રશસ્ત કેવી રીતે હોય. દ્વેષ કોને કહે? 'આનું બૂરૂં કરૂં.' એ ભાવના થઈ ત્યાં દ્વેષ. હા! છોકરાને કે કોઈને તેના ભલા માટે માર્યો, ઝુડ્યો, હૃદયમાં રાગ છે પણ ઉપરથી આવું વર્તન છે ત્યાં વ્યવહારથી પ્રશસ્ત દ્વેષ કહી શકાય પારધીએ જાળ બીછાવી છે, કબુતરને ફસાવવા તેમાં ચણ (જુવાર) નાખેલ છે, કબુતર ભેગાં થયાં છે, પણ પારધી જાળમાં ફસાવે તે પહેલાં દૂર ઉભેલા દયાળુએ કબુતરને નસાડવા બંદુકનો ધડાકો (અવાજ) કર્યો, કબુતર ઊડી ગયાં, બચી ગયાં. બંદુક ફોડનારનો બચાવવાનો હેતુ છે, દયાનો રાગ છે પણ કબુતર તો તેને દ્વેષી માનશે, આમ આવા આવા પ્રસંગે વ્યવહારથી પ્રશસ્ત દ્વેષ ભલે કહેવાય બાકી વસ્તુતઃ પ્રશસ્ત દ્વેષ ન હોય. સામાના ભલાની હૃદયમાં ભાવના હોય અને ઉપલક દેખાવ

દ્વેષનો હોય ત્યાં તેને પ્રશસ્ત કહી શકાય; પણ હૃદયમાં જ માલિન્ય હોય તો નહિ, કેમકે દ્વેષનો સામાન્ય અર્થ બીજાના બૂરાની ભાવના છે. નમુચિને વિષ્ણુકુમારે ભોંય ભેગો કર્યો પણ હૃદયમાં તે ભાવના નહોતી કે આના પ્રાણ લઉં પણ શાસનનો બચાવ કરવાની હતી. પ્રશસ્તની વ્યાખ્યા ઘણી ઊંડી છે.

આંતર બાહ્ય ભેદ:

પ્રશ્ન:—કષાયના આંતર તથા બાહ્ય એવા ભેદ હોય?

આમ પૂછનાર કે માનનાર ભીંત ભૂલે છે, કે એવા ભેદ ન હોય. એક પણ ચીજ એવી નથી કે જેના આંતર તથા બાહ્ય ભેદ ન હોય. તપમાં આંતર તપ તથા બાહ્ય તપ કહ્યો, સંયમ ધર્મ, ભક્તિ બધામાં એ પ્રકાર છે તો કષાય કયું છે.શું કે ટોપ લાવેલ છે કે તેના તેવા ભેદ ન હોય!

પ્રશ્ન:—કષાય તો મનનો ગુણને?

માનસિક કષાય અંતર સ્વરૂપમાં જાય. એકના હૃદયમાં કષાયનો લેશ પણ કલેશ નથી પણ દેખાવ એવો રાખવો પડે કે જોનારને તે કષાયવાળો લાગે, મોં બગાડવું પડે, ભ્રકુટિ ચડાવવી પડે, પ્રસંગે તેમ કરવું પડે પણ હૃદયને સ્પર્શે નહિ. આંતરિક કષાય મનનો, કાયિક કષાય બહારનો, આંતરિક કષાયમાં સામાના બૂરાની જ ભાવના હોય. કાયિક કષાયમાં બહારનો ડોળ હોય બીજાનાં ભલા માટે તેવો દેખાવ કરવો પડે, તે બાહ્ય કષાય. પોતે તરતો તરતો ય બીજાને બચાવવા ડૂબકીઓ માર્યા કરે પણ અંદર તર્યા કરે. ઉપરથી કષાયિત પણ પોતાના સ્વરૂપમાં જાગતો હોય. અંતરથી ભાન ભૂલે તો વાંધો. વિષ્ણુકુમારે લાખ જોજનનું રૂપ કર્યું. પાછળથી સહેજ કષાયમાં આવ્યા ત્યારે દેવોએ તેમના

એ પણ દુ:ખી થાય તેમ હતી. બીજી તમામ રાણીઓનો પણ રોજનો સંતાપ દૂર કરવો હતો. આને તો લડવાનું જ જોઈતું હતું, રાજાએ કહ્યું, 'જા, તને તારો ખોરાક મળશે. આ નગરની પ્રજામાંથી વારાફરતી રોજ એક સ્ત્રી તારી સાથે લડવા આવશે. વારા બાંધવાનો હુકમ કરી દઈશ. અંત:પુરમાં ગડબડ ન જોઈએ ' પેલીને જોઈતું હતું તે મળ્યું એટલે તેણીએ માન્યું તથા કડીઆઓને કામ કરવા દીધું. વાસનાવિવશ થનારની આ દશા છે માટે તેનો વિજય કરો. રાગ દ્વેષનો વિજય કરો. જૈન શબ્દનો અર્થ જ એ છે, જૈન બનાય જ ત્યારે કે–જ્યારે વાસના ફરે. કમથી કમ સમકિત હોય તો જૈન ને ? કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મને માનવાની પ્રવૃત્તિ હતી, ને પલટાય અને સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મને માનતો આત્મા થાય ત્યારે તે સમકિતી, ત્યારે તે જૈન. આ છે ચોથું ગુણસ્થાનક. અહીં આટલો વિજય પછી દરેક ગુણસ્થાનકે વિજય વધે વિજય વધે તેમ ગુણસ્થાનક વધે. જૈનનું કયું ગુણસ્થાનક વિજય વિનાનું છે ! પછી દેશવિરતિપણું લેવાય એ પાંચમું ગુણસ્થાનક. ત્યાં સ્થૂલ જીવને ન મારવાનો ગુણ આવ્યો. સર્વવિરતિમાં સર્વ જીવને મન વચન કાયાથી ન મરાય, આ થયું છઠ્ઠું ગુણસ્થાનક. સાતમે, આઠમે તથા નવમે ગુણસ્થાનકે અપ્રમત્તાવસ્થા આવી એટલે અનાદિ કાળથી પેંધા પડેલા પ્રમાદ પર વિજય મળ્યો. આમ ઉત્તરોત્તર વિજય વધતો જ છે. છેલ્લે મન, વચન, કાયાના યોગ પર વિજય મેળવે, અયોગી બને એ ચૌદમું સમકિત પામ્યા પછી કયું ગુણસ્થાનક એવું છે કે જ્યાં વિજય નથી ?

પ્રશ્ન–વાત ચોથેથી થઈ, પ્રથમના ત્રણ ગુણસ્થાનક માટે શું ?

એ ગુણસ્થાનક શ્રદ્ધામાં છે કયાં ? છતાં ઝીણવટમાં ઉતરીએ તો માર્ગાભિમુખ થવું, ચોથે જવું એ વિજય જ છે ને ?

જૈન દર્શન વિજયવંતુ છે. તે મળ્યું, વિજયવંત બનો:

જૈન દર્શન વિજયવંતુ છે. એ મળ્યું, વિજયવંતા બનો તો ફળ્યું ગણાય. પાપ કમી કરો. ક્રોધ ગાળો દે ત્યાં સમતા રાખો, મીઠાશ ધારણ કરો. તોપથી રોપને ઓછો કરો. માયાનો મોહ ઓછો કરો. માયામાં મજા નથી, સજા છે, મજા માયા (દ્રવ્ય) છોડવામાં છે. કોઈ પર રોષ થઈ ગયો, તે દૂર કરો, સામો ગુણી હોય તો ચરણમાં જઈ, પગે લાગી માફી માગો. રોષને જીતી વિજય મેળવો. દુષ્ટ વાસના એ દૂષણ છે, સુવાસના એ ભૂષણ છે. કુપ્રવૃત્તિ દૂષણ છે, સત્પ્રવૃત્તિ ભૂષણ છે. દૂષણને દૂર કરો, ભૂષણ ધારણ કરી અલંકૃત બનો, વિજયને વરો, ત્યાગ વૈરાગ્યમાં આગળ વધો અને સંપૂર્ણ વિજય વરો. ફરી યાદ કરો જૈન શાસન વિજયવંતુ છે, વિજયવંત બનાવનારૂં છે, તે મળ્યું, વિજયવંત બનો. યાદ રાખો, આ દર્શન વિના બીજે કયાંઈ વિજય મળે તેવા માર્ગો નથી, તેવી ચાવીઓ નથી. આ દર્શનમાં ધ્યેય, બંધારણ, પરિણામ, તમામ વિજયમય છે, માટે જ આ શાસન વિજયવંતુ છે.

જૈન દર્શન રાગ દ્વેષનું ઉત્તેજક નથી:
ખોટા ઉત્તેજનમાં ધર્મ માનનાર આ દર્શન નથી:

રાજાએ તો મંત્રીને પોતાનો નિર્ણય જણાવી ગામમાં લડનાર સ્ત્રીના ઘર દીઠ વારા બાંધવાની યોજના કરવાનો, અમલમાં મૂકવાનો હુકમ કર્યો. મંત્રીએ તેનો અમલ કર્યો, અને ઢંઢેરો પીટાવી દીધો. એક પછી એક ઘર દીઠ વારા મુજબ એક સ્ત્રી લડવા આવે. આવી યોજના રાજાએ અમલમાં મેલી. રાજા પાસે સત્તા છે. જેની લાઠી એની ભેંસ. સત્તામાં સૌ મત્તાં મારે, ન મારે તો ખત્તા ખાવાનું પત્તું મળે. રાજાએ આ રીતે લડવાની આદતવાળી રાણીની ઈચ્છા પૂરી કરી. રાજાએ વિચાર્યું, 'આનું

(આ રાણીનું) પણ મારે તો ભલું કરવું જોઇએ,' અને આ વિચારથી તેને સજા ન કરતાં તેને લડવાનો ખોરાક પૂરો પાડ્યો. અંતઃપુરની આફત ગામને ગળે ઓળવી. અહીં 'ભલું કર્યું' એમ રાજાએ માન્યું પણ એ મંતવ્યમાં ભૂલ છે. રાજા ન્યાયી હતો એ ખરૂં છતાં મિથ્યાદૃષ્ટિ હતો એટલે એની દૃષ્ટિએ એને એ ભલું લાગ્યું, બાકી લડવાનો ખોરાક પૂરો પાડી, એવી વાસનાને મજબૂત બનાવવામાં તથા પ્રજા પર આફત માટે વારા બાંધવામાં ભલું હોય ? રાજા સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોત તો રાણીને સારાં સાધનસામગ્રીમાં સંયોજીત કરત, સારા સાધુ પાસે લઇ જઇ ધર્મ સંભળાવત, સારા ગુરુણીજી(સાધ્વીજી)નો સંસર્ગ કરાવત, એવો માર્ગ લેત, અને એ રીતિએ આદત ભૂલાવત, પણ આવું ઉત્તેજન ન આપત. અન્ય દર્શનમાં અને જૈન દર્શનમાં ફરક જ એ છે. આ દર્શનમાં ખોટું ઉત્તેજન નથી, તેના પર વિજય મેળવવાનું છે, તેવા ઉત્તેજનને છોડવાનું છે. બીજે તો દ્રવ્ય જોઇએ તો દ્રવ્ય, સ્ત્રી જોઇએ તો સ્ત્રી, જે સાધન જોઇએ તે આપવામાં, તેવું ઉત્તેજન આપવામાં ધર્મ મનાયો, જૈન દર્શનમાં પાપનાં ઉત્તેજનથી વેગળા કરવામાં ધર્મ મનાયો, રાગ દૂર કરાવી ત્યાગ કેળવવામાં ધર્મ મનાયો.

ઘરનો બોજો ઉપાડે એ વહુઃ

રાજાએ કરેલી યોજના અનુસાર એક સ્ત્રી વારા ફરતી રોજ લડવા આવતી અને બિચારી સાંજે લોથપોથ બનીને ઘરે જતી. જેનો વારો આવવાનો હોય તેના અગાઉથી જ મોતીઆ મરી જતા. એક મહોલ્લામાં એક ઘરડી ડોશી રહેતી હતી. ઘરમાં સ્ત્રીવર્ગમાં સાસુ વહુ બે જ હતાં. છોકરો તાજો પરણાવેલો એટલે વહુ નવી હમણાં જ આવેલી હતી. વહુ વિચક્ષણ હતી, ભણેલી ગણેલી હતી, સંસ્કારી હતી. કુળવાન

હોય, કુળવાનનું ફરજન્દ હોય ત્યાં સંસ્કાર હોય જ. દશમે દિવસે પોતાનો વારો આવવાનો છે એમ જાણ્યું ત્યારથી ડોશી તો આકુળ વ્યાકુળ થઈ ગઈ, વ્યગ્ર બની ગઈ. એ મહોલ્લાનો વારો શરૂ થયો અને તેણીએ જોયું કે હવે ત્યાંથી ગણતાં દશમે દિવસે લડવા જવું પડશે, એટલે ન ખાય, ન પીયે કે ન શાંતિ ભોગવે. વહુ પડી વિમાસણમાં કે સાસુજી કયા કારણે દુઃખી દેખાય છે? કેમકે તેને હજી પૂરતી માહિતી નથી. કુળવાન વહુ(કુળવધૂ) આનું નામ કે સાસુને મા સમજે અને માતાની સાથે વર્તે તેમ ત્યાં પણ વર્તે. સાસુને વ્યગ્ર જોતાં જ વહુ અકળાણી અને તેણીએ સાસુને પૂછ્યું, વિનયથી પૂછ્યું. 'માજી! તમે દુઃખી શાથી દેખાઓ છો? મોં ઉદાસ કેમ છે? કઈ ચિંતા તમને આમ અકળાવી રહી છે?' 'માજી, માજી' કહીને સાસુને રાજી રાખી સાજી રાખે તેનું નામ વહુ. સારી વહુ, ગુણિયલ વહુ સાસુ સામે લડવામાં પાજી કે રાજી ન બને! સાસુએ કહ્યું, 'વહુ દીકરા! તું નવી છે, બાળક છે, તારે શી ફિકર! અમે અમારાં લાગ્યાં ભોગવશું.' આમ કહીને સાસુએ રાજાના હુકમની, દશમા દિવસે રાણી સાથે લડવા જવાનો વારો આવવાની વાત કહી. સાસુએ કહ્યું, 'બેટા! એ રાંડ સાથે લડવાનું તો દશમા દિવસે છે પણ આજથી જ હું તો મરી રહી છું. એ જ કારણ છે મારી અશાંતિનું.' ઘરનો બોજો ઉપાડે એ વહુ. વહુએ લડવાનો બોજો વહોરી લીધો. તેણીએ કહ્યું, 'માજી! અકળાશો નહિ, આપ નિરાંતે ઘરે બેસજો, વારાને દિવસે રાણીજી સાથે હું લડવા જઈશ.' સાસુઃ–'દીકરી! તારૂં કામ નહિ, એ રાંડ નપાવટ છે, જબરી છે, તું તો બાળક છે, તારૂં ગજું નથી.' વહુઃ–'માજી! એમ ન બોલો, બાળક પણ બાળક મટે ક્યારે! આગળ થાય ત્યારે ને! એ તો હું જ જઈશ, નહિ માજી! મારા સમ, બોલો તો, હું જ જવાની, રાણીજીને જોવાની હોંશ

હું જ પૂરી કરવાની.' વાત પણ ખરી છે, બાળકમાં સામર્થ્ય ન જ હોય એમ નથી બાળકમાં બુદ્ધિ કે જ્ઞાન, ત્યાગ, વૈરાગ્ય ન હોય એમ પણ નથી. જ્ઞાનનો, બુદ્ધિનો ઠેકો ઘરડાએ જ લીધો છે એમ નથી. બાળ તો કેઈ અબાલ જ્ઞાનવાળા છે.

માથાનું માનવી મળે ત્યારે કારમી કુટેવ પણ ટળે :

વહુ હતી તો બાળક એટલે તાજી, નવી, નાની વયની પણ વિદૂષી હતી, સંસ્કારી હતી. ઠરેલ હતી અને કેવા પ્રસંગે કેમ કામ લેવું તે સહેજે સમજનારી હતી. બુદ્ધિમાન એવો અખતરો કરે કે અખતરો કરનાર ન મરે, સામો ઠરે કે મરે, જેવું ભાગ્ય! વાત કરતાં નવ દિવસ ચાલ્યા ગયા. દશમા દિવસનું વહાણું વાયું. સાસુને સંતાપ થવા લાગ્યો. આવી વહુને એ પોતાની દીકરી જ માને એમાં શી નવાઇ! પોતાને વહુ જવા નથી દેવાની એ જાણ્યું પણ વહુનું શું થશે એ વિચારે સાસુ રડ્યા કરે છે. નવ વાગ્યાથી લડવા જવાનો કાનૂન હતો પણ વહુ તો નિરાંતે બેઠી હતી. સાસુ સળવળવા લાગી કેમકે રાણીનો રોષ ઓર વધેને! વહુ વિચક્ષણ હતી એટલે રોષ વધારવા માગતી હતી કેમકે ઉગ્ર આવેશનો જલદી અંત આવે સાસુનો સળવળાટ જોઇ વહુએ સાન્ત્વન આપ્યું. 'તમે તમારે જોયા કરો, હું મારે ફોડી લઈશ. વહુએ ત્યાં જવાને પોતાનાં સાધનો તૈયાર કર્યા, સાથે લીધાં. જ્યાં લડવા જવું છે, ત્યાં ય પોતાનું કામ ચાલુ જ રાખવાનું નક્કી કર્યું. ડોશીમાનો (સાસુજીનો) રેંટીઓ લીધો, કાંતવાની પુણિયો લીધી, ફાકવા માટે ખોળામાં ધાણી ચણા લીધા, પીવા માટે નાનકડો કુંજો લીધો અને બરાબર અગિયાર વાગે રાણીના મહેલે ગઇ. રાણી તો બે કલાકથી ખૂબ આવેશમાં આવી હતી, તાડુકી ઊઠી, 'રાંડ ચૂડેલ! અત્યાર સુધી ક્યાં મરી ગઈ હતી?' આ રીતે ફાવે તેમ ભસવા લાગી. ભસવાની ટેવ એટલે એને કોઇ 'બસ! બસ!' કહે તો ય તે ભસ્યા જ

કરે. રાણી તો ઉંચી થાય, નીચી પણ વહુ એક અક્ષર બોલતી નથી. એક તરફ અડ્ડો જમાવી બેઠી, રેંટીઓ કાંતવા લાગી, ધાણી ચણા ફાકે અને તરસ લાગે તો પાણી પીએ. રાણી સામે ગીટ માંડે પણ બોલે નહિ. સામે બોલનાર હોય તો લડનારને વિસામો મળે પણ સામેથી જવાબ ન મળે ત્યાં વિસામો ન મળે, થાક જ લાગે. પા અરધો કલાક થાય એટલે રાણી જરા થાકે એટલે વહુ અંગુઠો (ઠેંગો) બતાવે, મતલબ એવું સૂચવે, 'બસ! થાકયા ને!' તેય અંગુઠેથી સૂચવે, જીભથી તો ન જ બોલે. વળી રાણી વધારે ગુસ્સે થાય, વધારે બોલે, વહુને પકડે, ધોલ ધપ્પા કરે તે કરવા દે, એટલું તો સહેવું જ પડે ને! વળી છુટીને પછી સ્થાને બેસી જાય, રેંટિઓ કાંતે, ધાણી ચણા ફાકે અને જરા ગીત પણ ગાય. 'રાણીજી ઓ રાણીજી! શાણાં મારાં રાણીજી! બોલો રે બોલો, બોલાય તેટલું બોલી લ્યો' વગેરે. રાણી થાકે ત્યારે વહુ અંગુઠો જ (ઠેંગો જ) બતાવે. રાણી આજે બરોબર થાકી, એને લાગ્યું. આ સળી માથાની! ત્રણ વાગ્યા, રાણી કાયર કાયર થઈ ગઈ, તરત દાસીને મોકલી રાજાને બોલાવ્યા, કહી દીધું, 'આવી કેવી અમૂઝ લડનારી આવી છે, હું તો થાકી, મારે આની સાથે નથી લડવું, રાંડ, બોલતી જ નથી ને ઉપરથી આસ (અંગુઠો) બતાવે છે, આવી છે લડવા ને રેંટીઓ ફેરવે છે, ગાણાં ગાય છે, ધાણી ચણા ફાકે છે, આનાથી થાકી, કરો એને વિદાય!' રાજાએ તેણીને જવાનું કહ્યું પણ પેલીએ ના કહી, સાફ કહ્યું, 'ન જાઉં, નિયમ તે નિયમ, તમારો કાનૂન છ વાગ્યા સુધીનો છે. મારે એ નિયમનો ભંગ નથી કરવો. રાજાને આની આ વૃત્તિ માટે અને આ શક્તિ માટે સારો અભિપ્રાય બંધાયો. રાણી તો કહે, 'બસ! કાઢો એને! કોઇ રીતે એ ટળે!' રાજાએ તેણીને જવા વિનવી. રાજા ન્યાયપ્રિય હતો, કાનૂનને માનનારો હતો. પેલી કાનૂન

પાળવા તૈયાર ન હોય તો પોતે ભંગ કેમ કરાવે ? રાજા કહે છે. પણ " બૂઢ રાણી કહે છે, હું કહું છું. તું ખુશીથી જા. કાનૂનના બંધનથી મુક્ત કરીએ છીએ !' પેલી વહુ બોલી, પણ 'હું તમને ક્યાં કાનૂનના બંધનથી મુક્ત કરૂં છું ' રાજા રાણીને કહે છે, 'પણ કોઈ રીતે છાલ છોડે !' પેલી બોલી, 'રાજાજી ! રાણીમાતા જો ગામનો છાલ છોડે, લડવાનું બંધ કરે તો હું આ ક્ષણે જાઉં.' રાણીએ કબૂલ્યું. 'તેમ તો તેમ, પણ તું જા !' આ ગુણિયલ વહુ માથાની મળી તો રાણીજીની લડવાની ટેવ ટળી. અને રાજાજી તરફથી સારી ભેટ મળી.

આનું નામ રાજા !

રાજા આથી ઘણો ખુશી થયો કેમકે પ્રજાની આફત ટળી, પ્રજાની હંમેશની આફત તથા રાણીની આફત ટળી પછી એને આનંદ કેમ ન થાય ! રાજા સાચો તેજ કે જેના હૃદયમાં પ્રજાનું હિત હોય. પ્રજાને પ્રજા (સંતતિ) સમાન માને તેજ રાજા રાજા, તે જ રાજા પંડિત, બાકીના રાજા તો મૂર્ખ છે, પંડિત નથી. એક રાજા કાયમ પ્રજાની ફરિયાદ સાંભળતો. ફરિયાદ સાંભળવામાં કંટાળતો નહિ. કર્મસંયોગે તે બહેરો થયો. બહેરાપણું એને ન સાલ્યું પણ હવે પ્રજાની ફરિયાદ ન સાંભળી શકાય એ એને ખુબ સાલ્યું તેથી તે ઉદાસ રહેવા લાગ્યો. મંત્રીએ રાજાને ઉદાસ જાણી, પૂછી ગાછી કારણ જાણી તેના રસ્તો કાઢ્યો. મંત્રીઓએ કહ્યું, 'રાજવી ! લેશ પણ કલેશ મનમાં કરશો નહિ, આપની મુંઝવણ ટાળવાનો રસ્તો યોજવામાં આવ્યો કે જેને ફરિયાદ કરવી હશે તે કાળો વાવટો લઈ આપની સમક્ષ હાજર થશે, એ સંજ્ઞાથી આપ એને ફરિયાદી અરજદાર જાણી શકશો, પછી તે પોતાની ફરિયાદ લખી આપશે " આથી રાજા સંતોષ પામ્યો. તાત્પર્ય કે પ્રજાનું દુઃખ જાણવાની કેટલી ઉત્કંઠા તથા દુઃખ દૂર કરવાની કેવી તમન્ના ! રસ્તો કાઢ્યા વિના રહેજ નહિ, રસ્તો ન નીકળે ત્યાં સુધી હૃદયથી વ્યથિત રહે. આનું નામ રાજા.

જૈનદર્શન મહાસાગર છે:

બીજાનાં દુઃખ દૂર કરવા અને એ રીતે પુણ્ય કેળવવા તૈયાર રહેવું, તૈયાર થવું એ સજ્જનોનું, પંડિતોનું કર્તવ્ય છે. 'તું તો આવો ને તેવો' કરે તેનાથી કાંઈ ન થાય. દુનિયા અનાદિથી દુઃખમાં સબડે છે ત્યાં વળી ટીકા ટીપ્પણ શા? દુનિયાભરના દુઃખની જડ ઉખેડવા તથા અનાથ દુનિયાને સનાથ બનાવવા ત્રણ લોકના નાથ શ્રી જિનેશ્વર દેવે શાસન સ્થાપ્યું છે. દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવાની ભાવના ઉદારતા હોય તો થાય, તેવું પુણ્ય હોય તો થાય. રાણીના દૃષ્ટાન્તથી ઘણો બોધ લેવાનો છે. પેલી વહુ એવી મળી કે એને લડવાની આદત ભૂલાવી. આ રીતે જે કામ કરે તે પોતાનું સાચવે અને બીજાને ઠેકાણે લાવે. આણે તો ઠેંગો ય (અંગુઠો ય) બતાવ્યો, ભગવાન તો કહે છે, તે ય ન દેખાડો, સહેતાં શીખો. કેવળ સહેતાં શીખવું વિકટ છે. આ વહુએ આટલું કર્યું ત્યાં આશય ચકવવાનો તથા ગામનું દુઃખ દૂર કરવાનો હતો એ વિશિષ્ટતા નોંધવા જેવી છે.

સભામાંથી–આશય ફરે ત્યાં તત્ત્વ ફરે ને!

હા! ફરે જ. આશય ફરે એટલે તત્ત્વ ફરે. શ્રીમલ્લવાદી મહર્ષિએ દ્વાદશાર નયચક્રમાં સાત નયના સાતસો ભેદ માટે જ કહ્યા છે ને! અપેક્ષા અપેક્ષાએ ભેદ પલટાય. જૈનદર્શનની એ ખૂબી છે ત્યાં એવકાર ન નડે, આશયનું નિર્ધારણ થાય. જૈનદર્શન મહાસાગર છે એમાં તમામ દર્શનની વિધવિધ માનીનતાઓ સરિતારૂપે આવી મળે છે.

દ્વેષની વાસનાના વિજય કરતાં રાગની વાસનાનો વિજય વધારે વિકટ છે.

દ્વેષ વાસનાના વિજયનો વિષય છે એ યાદ રાખો. દ્વેષને અંગે કહેવાઈ ગયું. રાણીને માથાની મળી તો ભૂલી. એ રીતે

માથાનું મળે ત્યાં તો ભૂલવું પડે પણ પોતાની મેળે દ્વેષથી દૂર રહેતાં શીખવામાં ડહાપણ છે, સલામતી છે. રાગ તથા દ્વેષ બન્નેની વાસના અનાદિની છે. દ્વેષની વાસના પર વિજય મેળવવો એનાં કરતાં ય રાગ વાસના પર વિજય મેળવવો અતિ કઠીન છે. વાસનાનો સર્વથા વિલય કરનારા શ્રી જિનેશ્વર ભગવાનને વીતરાગ કહેવામાં આવે છે. વીત દ્વેષ પણ કહી શકાય પણ વીતરાગ કહેવાથી વીતદ્વેષ સિદ્ધ થઈ જ જાય છે. દ્વેષને જીતનારા ઘણા મળશે પણ રાગને જીતનારા વીરલા. દ્વેષને જીતવા છતાં રાગમાં લપટાઇ જવાય તે પર નેમચંદ શેઠનું દૃષ્ટાન્ત જાણવા જેવું છે.

નેમચંદ શેઠનું દૃષ્ટાન્ત:

નેમચંદ નામે એક શેઠ હતા. તેમની પાસે એક બે લાખ નહિ પણ પચીશ લાખ રૂપૈયાની મીલ્કત હતી. આ શ્રીમંત શેઠ, આટલી મીલકતના માલીક હોઈ તેવા વ્યવસાયી હોય એ ખરૂં છતાં ય એ શેઠ પર્વ તિથિનો પૌષધ છોડે, પ્રભુની સેવા પૂજા છોડે, સામાયિક પ્રતિક્રમણ છોડે, ભગવાનનાં વાણી (વ્યાખ્યાન) સાંભળવાનું જતું કરે એવા નહોતા, ગુરુ વન્દન, ગુરુ વૈયાવચ્ચથી વંચિત રહેનારા તેઓ નહોતા. એ શેઠ સમજતા હતા કે વ્યાખ્યાન તો જીવનને ગુણપ્રધાન બનાવનાર છે. શેઠ વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવ્યા છે ત્યાં એક આદમી આવ્યો અને મંડ્યો એમની સામે લડવા, યદ્વાતદ્વા બોલવા લાગ્યો. આ હતા નેમચંદ, પોતાની શાંત રહેવાની નેમમાં અડગ રહ્યા. પેલો હતો ડુંગચંદ તે તો હાકોટા પાડીને બરાડવા લાગ્યો. સભા તથા ગુરુ આ દૃશ્ય જોઈ રહ્યા છે. નેમચંદ શેઠ શાંતિથી ચૂપ બેસી રહ્યા છે, એક અક્ષર સામે જવાબ વાળતા નથી કેમકે જાણે છે કે ગુરુ કૃપાએ મેં આટ આટલું સાંભળ્યું છે, કષાયના પરિણામ જાણું છું, આ બિચારો કષાય વિવશ થઇ બોલે છે તે તો પામર

છે, તે બોલે છે તેમ હું બોલું તો એનામાં ને મારામાં ફેર શો ? નેમચંદ શેઠ શાંતિ જ ધરી રહ્યા પછી હેમચંદ કરે શું ! થાકયો ને ગયો. ગુરુએ જાણ્યું કે, નેમચંદ શેઠનું ચરિત્ર ચીતરવા જેવું છે.

રાગ આખા જગતને નમાવે છે:

બે ચાર દિવસ પછી પર્વ તિથિએ શેઠે પૌષધ લીધો છે. વ્યાખ્યાન ચાલુ થયું. પર્વ તિથિએ સભા મોટી હોય. નેમચંદ શેઠનું ચરિત્ર ચીતરવા જેવું છે એમ જેમના હૃદયમાં થયું હતું તે ગુરુએ નેમચંદ શેઠ તરફ આંગળી કરી વ્યાખ્યાનમાં સભાને કહ્યું, ' મહાનુભાવો ! કષાયના પ્રસંગે શાંત રહેવા તથા પુણ્યનો ઘડો ભરવા આ નેમચંદ શેઠનો ધડો લેવા જેવો છે. શ્રાવક સાધુનો ધડો લે, પ્રસંગે સાધુ પણ તેવા શ્રાવકનો ઘડો લે. સાક્ષાત્ પરમાત્મા મહાવીરદેવે આનન્દ કામદેવ શ્રાવકનો ધડો લેવાનું સાધુઓને ભર સભામાં કહ્યું છે ને ! ઉપસર્ગો સહન કરવાના પ્રસંગમાં ધડો લેવા માટે પ્રભુએ આનન્દ કામદેવ તરફ નજર કરવાનું સાધુઓને કહ્યું છે. નેમચંદ શેઠ પેલા લડનાર સાથે તો અડગ સમભાવમાં રહ્યા હતા પણ ભરસભામાં ગુરૂમહારાજાએ કરેલી પ્રશંસાથી જરા મલકાયા, સ્મિત કર્યું. મુદ્દો એ છે કે રાગ જીતવો કઠીન છે. માટે વીતરાગ કહેવામાં આવે છે. દરેક મહોલ્લામાં કોઇને કોઈ જબરૂં લડનાર હોય છે પણ કાંઈ બધા તેની સાથે લડતા નથી, લડવાની પંચાતમાં પડતા નથી પણ ઘરમાં, મહોલ્લામાં જેની સાથે, જે પદાર્થ સાથે રાગ છે ત્યાંથી જરાએ ખસવાનું કોઇ કરે છે ? ત્યાં તો ઉલટું જમાવે છે. કહો કે, રાગ આખા જગતને નમાવે છે.

સભામાંથી–બધા લડતા નથી એનું કારણ તાકાત નથી માટે નથી લડતા એ છે.

તાકાત ન હોય તો કાયાથી ન લડે પણ આંખથી, વાણીથી, મનથી લડ્યા વિના ન રહે. તાકાત નથી એટલે શાંતિ રાખે એમ જ નથી, કહેવત તો છે, કમજોર ઔર ગુસ્સા બોત !

અહીં આજે વીતરાગ થવાનું ભાગ્ય નથી પણ તેવું ભાગ્ય ઘડવાનું ભાગ્ય જરૂર છે:

તમારા ઘરમાં જ નજર કરો, દ્વેષ કરતાં રાગ વધારે વ્યાપક જણાશે. ઘરનો બચાવ દુનિયામાં રાગથી છે, દ્વેષથી તો ભવાડો થાય. દ્વેષના વિજય માટે ઉત્તમ પુરૂષોનો રાગ જરૂરી છે. રાગ વાસનાનો વિજય કરવા શ્રી વીતરાગનું, શ્રી વીતરાગના શાસનનું શરણ અમોઘ બખ્તર છે. વીતરાગના શરણથી વીતરાગતા આવે છે. ઉપાસના વીતરાગની જ કરવી. વીતરાગ થવા માટે વીતરાગ પર રાગ ધરવો, આશ્ચર્ય એ છે કે વીતરાગનો રાગી વીતરાગ બને છે. ભૂતકાળમાં અનંતા એ રીતે વીતરાગ થયા છે, ભાવિમાં અનંત થશે અને વર્તમાનમાં મહાવિદેહાદિ ક્ષેત્રોમાં સંખ્યાતા થઇ રહ્યા છે. અહીં વીતરાગ થવાનું ભાગ્ય નથી પણ તેવું ભાગ્ય ઘડવાનું ભાગ્ય, તેવી આરાધનાનું ભાગ્ય મોજુદ છે. એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી આ શાસન વિજયવંત રહેવાનું છે. ભાગ્યવાન હશે તે આરાધશે, છઠ્ઠા આરામાં એ ભાગ્ય નથી. એ આરામાં ધર્મ નથી, મુનિઓ નથી, તેવાં સાધનો નથી. આ આરામાં ધર્મને પોષનારા ગુરૂઓ છે. વીતરાગનું વિજયવંતુ શાસન પામ્યા છો, ગુરૂઓ સામે આવીને ધર્મ આપી રહ્યા છે, ભાગ્યવાનો ! આરાધી લ્યો. વાસના પર વિજય મેળવો તો વાસના પરાજિત, વાસના તમારા પર વિજયવંતી છે ત્યાં સુધી તમે પરાજિત જ છો, માટે તો વિષય રખાયો છે વાસનાનો વિજય. વાસનાને જીતો તો તમારૂં જીવજીવન ગણાય, અન્યથા જડ જીવન ગણાશે.

વિજેતાની આજ્ઞા જાણો, માનો, તદ્‌નુસાર વર્તો અને વાસનાનો વિજય કરો:

હવે ઉપસંહાર કરવામાં આવે છે. ' વાસનાનો વિજય ' એ વિષયને અંગે કહેવાયું તે તમે શાંતિથી શ્રવણ કર્યું, હવે મનન કરજો. વાસનાના બે પ્રકાર, સુવાસના તથા કુવાસના. દુષ્ટ વાસના પર વિજય મેળવવાનો છે. પ્રથમ જ કહ્યું કે દંડ દુષ્ટોને હોય. દુષ્ટ વાસનાઓને હઠાવવા સદ્‌વાસનાઓની આવશ્યકતા છે. અયોગીપણું તો ચૌદમે, ત્યાં સુધી સતપ્રવૃત્તિ ચાલુ રહે, અને રાખવાની. આવી સુંદર પ્રવૃત્તિરૂપી અમૃતથી ભરેલો મન રૂપી ઘટ. ખટપટમાં પડે તો ફુટે, તત્ત્વમાં રહે તો ચૌદમે પહોંચે. દુષ્ટ પ્રવૃત્તિ રોકો, દુષ્ટ વાણી ન વદો, દુષ્ટ વિચારો ન કરો એટલા માટે સારી પ્રવૃત્તિમાં જોડાઓ, સારી વાણી બોલો, સારા વિચારોમાં મન પરોવો, કોઈનું બુરૂં ન ચિંતવો, પ્રાણી માત્રનું ભલું ઈચ્છો, મૈત્રી ભાવના કેળવો. મેલા કાપડને સાફ કરવા સાબુ તથા પાણી જોઈએ. એકલું પાણી તો ઉપર ચોટીયું કામ કરી ચાલ્યું જાય, પ્રથમ સાબુ જોઈએ. મેલ દૂર સાબુ કરે, પછી પાણીનું કામ. તે રીતે આત્મામાંથી કરમનો મેલ દૂર કરવા શ્રી વીતરાગની આજ્ઞારૂપ સાબુ અને વિહિતાનુસાર પ્રવૃત્તિરૂપ પાણીનો સતત ઉપયોગ કરો. કપડું તો પાંચ સાત દિવસનું મેલું હોય જ્યારે આ આત્મામાં તો અનાદિથી મેલ બાઝયો છે. આ રીતે સતત વર્તાય તો આત્મા સાફ થાય અને પૂરો નક્કો થાય: આજ્ઞા જાણો, વિચારો અને તે મુજબ વર્તો.

આજનો વિષય સમજી, મનન કરી તે મુજબ વર્તી વાસનાનો વિજય કરી કલ્યાણમાળાને વરો એટલું કહી આજના વિષય અંગેનું વક્તવ્ય સમાપ્ત કરૂં છું.

છે, એકમાં પ્ર ઉપસર્ગ છે. ઉપસર્ગ માત્રનો જ ફરક છે, પણ અર્થના પરિણામમાં મહાન્ અંતર છે. નિવૃત્તિ અમૃત છે જ્યારે પ્રવૃત્તિ એ વિષ છે, અરે મહાવિષ છે. દુનિયા જેને ઝેર કહે છે તે તો એકવાર મારે પણ પ્રવૃત્તિના ઝેરથી તો અનંતીવાર મરી ચૂકયા છીએ. આજ સુધીનાં મરણનું કારણ પ્રવૃત્તિનું શરણ જ છે. આજના વિષયને ફરી યાદ કરો કે, 'પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ' જો નિવૃત્તિની જરૂર ન હોય તો એ શબ્દ યોજવાની જરૂર ન હતી, માત્ર પ્રવૃત્તિ ઊચી રાખવાનું કહી દેવાનું હતું. પ્રવૃત્તિના સારા નરસા એવા બે ભેદ પાડી વિવેચન થઈ શકત, પણ જરૂર નિવૃત્તિની છે. પુણ્ય અને પાપ, રાત અને દિવસ, અંધકાર અને પ્રકાશ એ જોડલાઓ જેમ પરસ્પર વિરોધી છે તેમ અહીં પણ પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ પરસ્પર વિરોધી છે. તેમાં જેમ એક ઇષ્ટ તથા એક અનિષ્ટ છે તેમ અહિં પણ સમજી લેવું કે નિવૃત્તિ ઈષ્ટ છે તથા પ્રવૃત્તિ અનિષ્ટ છે. દુનિયાને પણ નિવૃત્તિ જ પ્રિય છે. આખો દિવસ થાકેલો રાત્રે શય્યામાં સુઇ જઇ નિવૃત્તિ સ્વીકારે છે ને! બહારથી ઘેર આવે ત્યારે શાંતિનો દમ ખેંચી 'હા-આશ-,' એમ બોલાય છે, તે પણ નિવૃત્તિપ્રિય છે માટે.

પ્રશ્ન—નિવૃત્તિ એટલે નિષ્ક્રિયપણું?

નહિ નહિ, એમ પણ નથી; પણ ડુબાડનારી, સંસારમાં, રૂલાવનારી, વિષય કષાયવાળી, મોજશોખવાળી પાપક્રિયાઓ કે જેના યોગે નરકાદિ દુર્ગતિમાં ગમનાગમન ચાલુ રહે "पुनरपि जननं पुनरपि मरणम् पुनरपि जननी जठरे शयनम्" ફરી ફરી મરવું જન્મવું અને માના જઠરમાં જઈ ઠરવું આ પણ ચાલુ રહે, તેવી પાપક્રિયાઓથી વિરમવું તેનું નામ નિવૃત્તિ છે. જેના યોગે ભવોના ભવો વધે, આત્મા કર્મોના પાશના પાશથી આવૃત થાય, તાડના તર્જના છેદન ભેદનાદિ અનંત દુ:ખો જેના યોગે સાંપડે તેવી ક્રિયાઓથી અટકવું તે નિવૃત્તિ છે. નિવૃત્તિ

એટલે 'અકર્મણ્ય' એમ નહિ–પ્રવૃત્તિનો બિલકુલ અભાવ, એમ નહિ, પણ અહિતકર પ્રવૃત્તિ નહિ. નિવૃત્તિ અમૃત છે, ત્યારે અહિતકર પ્રવૃત્તિ આંતરઝેર છે માટે કહ્યું કે પ્રવૃત્તિ પરમ શત્રુ છે.

પ્રવૃત્તિ જેવું કોઇ મારણ નથી, નિવૃત્તિ જેવું કોઈ તારણ નથી.

આવી પ્રવૃત્તિમાં તન્મય રહી, એ શસ્ત્રયોગે અનંત કર્તન થયાં. છેદાયા, ભેદાયા, કપાયા, ભોંકાયા, વીંધાયા, જન્મ્યા મૂઆ છતાં ય હજી તત્સબંધી ભય નથી, ચેતન તે માટે જાગૃત પણ નથી, પ્રભુના શાસનનો રાગ નથી, અથાગ ત્યાગ માટે હૃદયમાં ઉમળકો નથી, એ પરમ શોચનીય છે. ઉમળકા છે કમાવાના, શ્રીમન્ત થવાના, પાંચ હોય તો પચીશ પેઢીઓ જમાવવાના, દુન્યવી કીર્તિ, યશ મેળવવાના, પૂજાવાના, માનપાન પામવાના, આ તમામ માટે ઉછળતા ઉમળકા છે પણ ત્યાગનો ઉમળકો નથી. આનું નામ પ્રવૃત્તિ. એ વિષ કરતાં વધે કારણ કે અનંતીવાર પ્રાણ લે માટે પ્રવૃત્તિ પરમશત્રુ છે, પરમ વિષ છે. દુનિયાના કોઇ વિષમાં એવું મારણ નથી જેવું પ્રવૃત્તિમાં છે તેમ જ દુનિયાના કોઇ પદાર્થમાં એવું તારણ નથી કે જે આત્મગુણ વૃદ્ધિ કરનારી નિવૃત્તિમાં છે. ધન કમાયે જવાનું અને મરણો પણ કમાયે જવાનાં સાથે જ છે ને! મરણથી છૂટાય કયારે અને મુક્તિના અનંતા સુખનો શાશ્વત્ આહ્લાદ મળે કયારે એમ કદી થયું? ફરી ગોખી લ્યો પ્રવૃત્તિ જેવું કોઈ મારણ નથી, અને નિવૃત્તિ જેવું કોઇ તારણ નથી, માટે જ આજનો વિષય 'પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ' છે. પ્રવૃત્તિથી પાછા હઠાય, નિવૃત્તિમાં આગળ ધસાય એવું કયારે બને? અમુક અમુક અંશે મોહથી ખસાય ત્યારે પ્રવૃત્તિથી પલટાઈ નિવૃત્તિ તરફ ધસાય તો જ મુક્તિમાં જઈ વસાય. જેને નિવૃત્તિ કહેવામાં આવે છે તેની આ વ્યાખ્યાથઇ.

મહાન ડાકુ !

મોહની જેમ જેમ મન્દતા તેમ તેમ નિવૃત્તિનો ચંદ્ર ચોસઠ કળાઓ ખીલે. આમ તો સોળ કળાઓ દુનિયામાં બોલાય છે પણ અહિં ચાર ગુણો સમજવો. પ્રવૃત્તિ મુક્તિપુરના પ્રવાસી માટે, માર્ગમાં પેધે પડેલો લૂંટારો છે, ચોર છે, ડાકુ છે, ધાડપાડુ છે. પ્રવૃત્તિ મુક્તિપૂર્દસ્યુઃ ॥ અગિયારમા ગુણઠાણે પહોંચેલા, પરમ નિવૃત્તિને પામેલા પણ પડે છે, શાથી ? કહો કે લૂંટારી પ્રવૃત્તિથી અગિયારમા ગુણઠાણે તે સ્થિતિ હોય કે જ્યાં વીતરાગ પ્રભુના જેવી જ વીતરાગતા હોય, સુંદરમાં સુંદર યથાખ્યાત ચારિત્ર હોય, ત્યાં વિષય પ્રવૃત્તિમાં મંડાણ થાય, કષાય પ્રવૃત્તિમાં પગલાં થાય કે ગબડે, પડે, વખતે ઠેઠ નીચે પહોંચે. અગિયારમું ગુણસ્થાનક એટલે માત્ર મોક્ષ પહોંચવામાં ત્રણ કદમ બાકી રહ્યાં છે, પહેલા કદમે બારમું ગુણસ્થાનક, બીજા કદમે તેરમું ગુણસ્થાનક, અને ત્રીજા કદમે ચૌદમું ગુણસ્થાનક, બસ ! પછી મુક્તિ. કેમકે પછી પન્નરમું ગુણસ્થાનક નથી, મુક્તિ અનંત ગુણનું સ્થાન છતાં ય અગુણસ્થાનક. મુક્તિ માટે જ્યાંથી માત્ર ત્રણ જ કદમ ભરવાના બાકી છે, જો કે અગ્યારમેથી પડવાનું જ છે. દશમેથી જ બારમે જવાય છે અને તે પણ ક્ષપકશ્રેણી હોય તો. આ તો માત્ર બતાવાય છે કે ત્યાં પહોંચવાની આટલી તૈયારી થઇ ચૂકી છે છતાં ય ત્યાંથી પ્રવૃત્તિ પટકે છે ! ત્યાં પહોંચેલો જ્યાં પ્રવૃત્તિમાં ઝુકી ગયો કે વીતરાગ સામ્રાજ્ય ચૂકી ગયો. યથાખ્યાત ચારિત્ર ચૂકી ગયો શાથી ? એક જ કારણ કે મોહ એકદમ ધસી આવીને એના પર પ્રવૃત્તિનો પડદો મૂકી ગયો. એ પડદો સત્તામાં હતો તે માટે કહો કે બહાર કાઢીને આડો ધરી દીધો. સત્તામાં વિષય કષાયની વાસના હતી, તે અમલી બની અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ થઇ એટલે અગીયારમે ગુણસ્થાનકથી પણ પતન થયું, નિવૃત્તિથી મુક્તિના નજીક ગયેલા, માત્ર ત્રણ કદમ દૂર રહેલાને પણ પ્રવૃત્તિએ પછાડ્યા, પટક્યા. એવા પટક્યા કે પત્તો નથી. પ્રવૃત્તિ આવો મહાન ડાકુ છે.

સભામાંથી-ઘણા વૃદ્ધો છોકરાઓને વહિવટ સોંપી દે છે તેઓ નિવૃત્ત કહેવાય ?

નિવત્તિની વ્યાખ્યા કહી ગયા તે મુજબ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી હોય તો નિવૃત્ત કહેવાય, અન્યથા નહિ.

સામાયિકમાં સ્થિત સાસુજીએ વહુને કેવી દયા પાળવાનું કહ્યું ?

ફરીને વ્યાખ્યા સમજી લ્યો જે ચારે ય ગતિમાં રખડાવે, ભવજંગલમાં ભટકાવે, જન્મ મરણો કરાવે ને વધારે, એનું નામ પ્રવૃત્તિ અને એનાથી અટકવું એનું નામ નિવૃત્તિ. તાત્પર્ય કે ઘરનો વહિવટ છોડ્યો હોય પણ વળગાડ ન છોડ્યો હોય તો તેવાઓ નિવૃત્ત ન કહેવાય. જો એવી રીતે વહિવટ છોડનારાઓને નિવૃત્ત ગણીએ તો પેલી સાસુની સામાયિકની દયાવાળી વાત જેવું ગણાય. સાસુજીએ સામાયિક લીધું. સામાયિક લીધું એટલે સાવદ્ય વ્યવહાર છોડી દીધો. બન્યું એવું કે એક બાજુ દહિંનું ઠામ ખુલ્લું પડેલું હતું, ત્યાં એક કુતરૂં આવ્યું, તે તેમાં મોં ઘાલીને ખાવા લાગ્યું. સાસુજી આમ તો સામાયિકમાં હતા, તેનણે કાયા પર તો કાબૂ રાખ્યો પણ મન અને વચનને મોકળું મૂક્યું, વળગાડને દૂર નહોતો કર્યો એટલે બોલી ઉઠ્યાં.

ઉઠ્ય વહુ તું વહેલેરી આવ્ય, સાથે લાકડી લેતેરી આવ્ય;
આ કુતરૂં જે દહીં ખાય, તેહને તું દયા પળાય.

સામાયિક સ્થિત સાસુ વહુને બોલાવે છે, લાકડી લઈને આવવાનુ કહે છે અને કુતરાની દયા પાળવાનું કહે છે. 'માર' કહે તો તો સામાયિકમાં વાંધો આવેને ! કુતરાની દયા આ રીતે પળાવે અર્થાત્ દયાના નામે કૂતરાની કેડ ભંગાવે એ સાસુની સામાયિક કેવી ગણાય ! તે જ રીતે છોકરાઓના ઉપર વેપાર છોડે પણ વળગાડ ન છોડે તો તેવાઓની નિવૃત્તિ આ સાસુની સામાયિક જેવી ગણાય.

આ કેવી દયા! આ દયાળુ કેવા! આ તે માનવી-દયા કે દાનવી દયા? દયાનો દંભ! દયાનો દાટ જ વાળે!

સાસુએ જે દયા પળાવી હતી તે દયા નહોતી પણ કૂતરાંની ખબર લેવડાવનારી અને દહિંની ખબર રખાવનારી દયા હતી, એ સ્વાર્થી દયા હતી, દયા જ નહોતી, દયાનો દંભ હતો. આવી દયાની વાતો જ્યાં થતી હોય ત્યાં દંભ સમજી લેવો. માનવી બુદ્ધિમાન્ માનવી, તત્ત્વજ્ઞાતા માનવી જે દયાની વાત કરે તેમાં કોઈનો ય સંહાર ન હોય, એકના બચાવમાં બીજાનો ભોગ ન હોય. અને એવું હોય ત્યાં દયા નથી. એવો મનુષ્ય દયાળુ નથી, ત્યાં કેવળ દંભ છે, એમ કહેવાય. લોકોની દયા પળાય છે પણ ઘાણ કઢાવાય માછલાંઓનો. ત્યાં દયા છે કે દયાનો દાટ વાળવાનું દાનવી કૃત્ય છે? માંસ પણ ખવાય, માછલાં પણ ખવાય એમ કહેનાર, એવો ઉપદેશ આપનાર જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ અધમાત્મા છે. એને મહાન્ આત્મા કહેવામાં પાગલપણું છે. જૈન ધર્મ જ એમ કહે છે એમ નથી, દયામાં માનનાર આસ્તિક દર્શનો તેમ જ કહે છે. વૈદિક ધર્મના મનુજી ઋષિ પણ પોતાની રચેલી સ્મૃતિ (મનુસ્મૃતિ, જે ગ્રંથ ઇતરોમાં મહાન્ ગણાય છે) માં સ્પષ્ટતયા કહે છે.

अनुमन्ता विशसिता निहन्ता क्रयविक्रयी।
संस्कर्ता चोपहर्ता च, खादकश्चेति घातकाः॥

મનુસ્મૃતિ, પંચમ અધ્યાય, ત્રીજો ભાગ.

શબ્દાર્થ—કોઈ પ્રાણીને માંસ ખાતો જોઈ અનુમોદન કરનાર, પ્રાણીના મર્યા પછી માંસના જુદા કટકા કરનાર, તેને મારી નાખનાર, પ્રાણીના માંસને માટે તેને વેચનાર તથા ખરીદનાર, માંસને રાંધનાર, માંસને ઉપાડી લાવનાર તથા માંસને ખાનાર, આ તમામ ઘાતકો છે.

આ પ્રમાણે મનુઋષિ પણ આ તમામને ઘાતક, કસાઈ કહે છે. પવિત્ર જણાનથી, ખોરાક ન મળે તો માંસ પણ ખવાય, માછલાં પણ ખવાય એમ કેમ બોલાય! પત્થરા ખવાય એમ બોલાય છે? પવિત્ર પુરુષ, મહાત્મા પુરુષ, તત્ત્વજ્ઞાના પુરુષ તો કહી દે, 'જહન્નમમાં જાય આ દેહ! પણ માંસમત્સ્યાદિ ભક્ષણ ન જ થાય.' જ્યારે ભક્ષણ ન જ થાય તો ભક્ષણનો પ્રચાર. તેવો ઉપદેશ તો કેમ જ થાય? ન જ થાય. નારકીએ લઈ જનાર ખોરાક ન જ લેવાય. આવો ખોરાક લેવાનું કહેનાર દયા પાળે છે કે દયાનો દાટ વાળે છે? દયાનો દાટ જ વાળે છે.

હૃદયથી છૂટે ત્યારે નિવૃત્તિ કહેવાય.

ચરવળો લીધો, કટાસણું લીધું પણ આત્માની સ્થિરતા ન હોય તો એ નિવૃત્તિ કેવી ગણાય! ઘરબાર, વેપાર રોજગાર છોકરાંઓને સોંપ્યો પણ જરા સારા ખોટા ખબર મળે તો હૃદયમાં અસર થાય કે નહિ? જો થાય તો નિવૃત્તિ ક્યાં રહી? પ્રવૃત્તિ વિષ સમાન લાગવી જોઈએ, નિવૃત્તિ પરત્વે પ્રીતિ જાગવી જોઈએ, અંતરની વીણાનો નિવૃત્તિ માટે મધુર ધ્વનિ વાગવો જોઈએ, મુનિપદને તથા મુનિવરોને હજારો હજારો નમસ્કાર કરાતા હોય ત્યાં નિવૃત્તિ મનાય પણ આમાંનું કાંઈ ન હોય, ભાવના ય ન હોય અને 'મેં છોડયું' કહે તેટલા માત્રથી છોડનારને નિવૃત્ત કહેવાય નહિ. એ છોડયું પણ ત્યારે હોય છે કે હવે પોતાથી થઈ શકતું નથી.

સભામાંથી–ચાવી તો કબજે રાખી હોય.

ત્યારે કહો કે હૃદયથી છૂટયું નથી. હૃદયથી છૂટે ત્યારે તેને નિવૃત્તિ કહેવાય. અમુક સુખ મેળવવા, શારીરિક થાક ઉતારવા વિરામ લે તે નિવૃત્તિ નથી, પછી કાયાકલ્પ કરે અને પાંચની પચ્ચીસ પેઢી કરે આમાં નિવૃત્તિ ક્યાં છે?

બુદ્ધિનો છેદ હોય ત્યાં ભેદ ક્યાંથી જણાય ?

હવે દયા તત્ત્વના મુદ્દા પર આવીએ મનુસ્મૃતિ માંસ પકાવનાર, ખાનાર, કકડા કરનાર, લાવનાર, અનુમત થનાર, ક્રયવિક્રય કરનાર, રાંધનાર આમ સાતે ય પ્રકારના મનુષ્યોને કસાઈ કહે છે ખોરાક ન મળે તો અનશન કરે પણ માંસમત્સ્યભક્ષણ કરી જીવાય ? છતાં ય તેવું કહેવામાં દયાપાલન મનાય છે, તેવું કહેનાર 'દયા પાળે છે' એમ કહેવાય છે. એ કેવી વિલક્ષણતા! અને કહેનાર કહે છે, લખનાર લખે છે, ભગવાન 'મહાવીરમાં અને આમાં કાંઈ ફેર નથી' જે ભગવાન મહાવીરનો ઇંદ્રો તથા દેવોએ જન્મ મહોત્સવ કર્યો, જેમની સેવામાં કરોડો દેવો હાજર હતા, જેમણે કેવલજ્ઞાન મેળવ્યું, જેઓ સિદ્ધિને વર્યા, ક્યાં તે પરમાત્મા અને ક્યાં આ કહેવાતા મહાત્મા! લખનાર લખે છે (કહે છે), 'મહાત્મા અને ભગવાનમાં ફરક નથી.' આવું બકનારા દુનિયામાં પડ્યા છે. પુણ્યવાનોને શ્રદ્ધારહિત કરવાના આવા પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે. પહેલા આત્મા કહેવાય, સંયોગ પામી ધીરે ધીરે મહાપુરુષોના સત્સંગથી ક્રમસર આગળ વધી સંયમ સ્વીકારે-પ્રભુ આજ્ઞાનુસાર સંયમને ધારણ કરે તે મહાત્મા કહેવાય અને 'સવી જીવ કરું શાસનરસી'ની જન્માંતરની તીવ્ર ભાવનાથી નિકાચિત કરેલ તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય થાય, ઘાતિ કર્મનો ક્ષય થાય, કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તે પરમાત્મા કહેવાય. લખનારને ભેદ નથી જણાતો, પોતાની યુક્તિ અનુસાર અમુક બાબતો ગોઠવી કહેવાતા મહાત્મા તથા ભગવાન મહાવીર વચ્ચે ભેદ ન હોવાનું જણાવે છે, જ્યાં બુદ્ધિનો છેદ થયો હોય ત્યાં ભેદ ક્યાંથી જણાય ? જ્યાં મિથ્યાત્વ ઘુસી ગયું હોય, સમ્યક્ત્વ નામ શેષતાને પામ્યું હોય, શ્રદ્ધાનું તિલક ભુંસી નાખ્યું હોય, બટાટાદિ કંદમૂળ ખવાતાં હોય, રાત્રિભોજનાદિ થતાં હોય ત્ય

ભેદ ક્યાંથી માલુમ પડે? એક તો કહે છે, 'પ્રાર્થના સભામાં અને ભગવાનના સમવસરણમાં કાંઇ ભેદ નથી. ક્યાં પ્રાર્થના સભા ને ક્યાં અશોક વૃક્ષાદિ પ્રાતિહાર્યવાળું દેવકૃત સમવસરણ જેમાં ભગવાન વિરાજમાન થઇ, યોજનગામિની, સર્વ સંશય-નિવારિણી અતિશય યુક્ત અમોઘ, ગંભીર વાણીથી દેશના દે, જેના યોગે ઉદાયિ જેવા કેઇ રાજવીઓ સંયમ લે, દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચની પર્ષદા ધર્મ સાંભળે, પાખંડીઓ પણ જ્યાં મસ્તક ડોલાવે. આ કહે છે ફરક નથી. કહો કે એની બુદ્ધિમાં ફરક પડી ગયો છે. તે સમયમાં રોજ કેટલા ત્યાગી થતા! અહિં જેને સરખા કહેવાય છે તે કાચું પાણી પીએ, ગમે તે પદાર્થ ખાય જ્યારે ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવે પોતાના તૃષિત પાંચસેં શિષ્યોને, પેલા તળાવમાં સૂર્ય-કિરણ યોગે અચિત્ત થયેલું પાણી પોતે કેવળજ્ઞાનથી જાણવા છતાં, પીવાનું ન કહ્યું કેમકે વ્યવહારથી-શ્રુતથી તે અચિત્ત નહોતું, મર્યાદામાં વ્યવહાર મહાન્ છે, જ્યારે અહિં તો સ્ત્રીના ટેકે ચલાય છે, એ બે સમાન? કેવી તુલના? ક્યાં રાજા ભોજ અને ક્યાં ગાંગો તેલી! શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન તો ત્રણ લોકના નાથ છે, ત્રાતા છે, નવ કોટિનું જેમનું સંયમ આવા પરમાત્મામાં અને કહેવાતા મહાત્મામાં, તુલના કરનાર પામરને ભેદ જણાતો નથી, ફરી ગોખી લ્યો કે બુદ્ધિમાં છેદ હોય ત્યાં ભેદ ક્યાંથી જણાય?

સામાન્ય કેવલી તથા તીર્થંકર વચ્ચે કયો ફરક?

પ્રશ્ન-ધર્માત્માના ભેદ ખરા?

ધર્માત્માના બે ભેદ (૧) પરમધર્મમૂર્તિ (૨) મહાધર્મ-મૂર્તિ, પણ મહાત્માના ભેદ નથી.

પ્રશ્ન-સામાન્ય કેવળી અને તીર્થંકરમાં ફરક છે?

જ્ઞાનાદિ ગુણ સમાન છે, તેમાં ફરક નથી પણ પુણ્યાઇમાં

ઘણો ફરક છે. શ્રી તીર્થંકરની વાણી અતિશયવાળી છે, યોજનગામિની છે, જ્યારે સામાન્ય કેવળીમાં તે નથી શ્રી જિનેશ્વર તો છ છ કલાક દેશના દે, સામાન્ય કેવળીનું શારીરિક સામર્થ્ય તેવું ન પણ હોય, વખતે વાણી બંધ પણ હોય. શ્રી જિનેશ્વરદેવની વાણીમાં ચમત્કાર એ છે કે શંકા થતાં જ સમાધાન થઇ જ જાય, એ અતિશય સામાન્ય કેવળીમાં ન હોય શ્રી જિનેશ્વરદેવના ચરણકમળની સેવામાં કરોડો દેવતાઓ હોય, સામાન્ય કેવળીને તે ન હોય. જમીન પર સુવર્ણ કમળો પગલે પગલે ગોઠવાઈ જાય, સામાન્ય કેવળીને તે ન હોય. જ્ઞાનમાં ફરક નથી, પુણ્યાઈમાં મહાન્ ફરક છે, દુનિયાનું ભલું શ્રી જિનેશ્વરદેવ કરી શકે, તેમનું વચન આદેય જ હોય. ક્રોડોનું તેમનાથી કલ્યાણ જ થાય, એમનું નામ પરમાત્મા. સામાન્ય કેવળી પોતાનું જ કલ્યાણ કરી શકે. નામકર્મમાં ફેર છે. કેવલજ્ઞાન તો થાય પણ જીભ ટુંકી થઈ ગઈ હોય તો સુધરે ? આ ભેદ સમજવા જ્ઞાન મેળવવું જોઇએ, કાચું જ્ઞાન ન ચાલે. કેવળજ્ઞાન (સામાન્ય કેવળીને) થયું એટલે ઘાતીકર્મ ગયાં પણ ચાર અઘાતી કર્મ તો છે ને ! નામકર્મ, ગોત્રકર્મ, આયુષ્યકર્મ તથા વેદનીયકર્મ; તીર્થંકરનુ નામ કર્મ અજબ છે, તેવું નામ કર્મ સામાન્ય કેવળી ક્યાંથી લાવે ? તીર્થંકર મહા ઉપકારી છે. માટે તેઓ પ્રથમપદે છે. સામાન્ય કેવળીમાં તથા તીર્થંકરમાં ઘાતીકર્મના ક્ષયમાં ફરક નથી. ઘાતી કર્મ પાપ પ્રકૃતિમાં ગણાય છે, અઘાતિકર્મ પુણ્ય પાપ ઉભય પ્રકૃતિમાં ગણાય છે, કેટલાંક પુણ્યરૂપ છે અને કેટલાંક પાપરૂપે છે. તીર્થંકર નામકર્મ, શાતાવેદનીય, ઉચ્ચ ગોત્ર, મનુષ્યાયુ આ તમામ પુણ્ય પ્રકૃતિ છે. આ પુણ્ય પ્રકૃતિ બધી તીર્થંકરનામ સિવાય સામાન્ય કેવળીને હોય. તીર્થંકરને સમવસરણ હોય, તેમને અષ્ટ મહા પ્રાતિહાર્ય હોય. આ તમામ સામાન્ય કેવળીને ન હોય. તાત્પર્ય કે આત્મગુણથી સામાન્ય કેવળી તથા તીર્થંકર સમાન છે, ફરક પુણ્ય વૈશિષ્ટ્યમાં છે.

સદંતર વિલક્ષણ તુલના કરનાર બિચારો પાગલ છે

ચાર ઘાતી કર્મને ક્ષીણ કરી કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન મેળવે તે તીર્થંકર કહેવાય તેની સાથે ઘડી ઘડીમાં ગુલાંટ મારનારની તુલના! આજે એક બોલે, કાલે બીજું બોલે તેની તુલના કેવળજ્ઞાનીની સાથે! ઘડીકમાં હિમાલય જવાનું કહે, ઘડીકમાં ફેરવી તોળી બીજાના પર આરોપ ઢોળે તેની તુલના પરમાત્મા શ્રી મહાવીર સાથે! આવી તુલના કરનારા બિચારા કેવળ અજ્ઞાની છે. આવી તુલના જૈન છાપામાં થાય છે! ભોળા જનોની શ્રદ્ધાનો ઘાણ કાઢનારા લેખો જૈન છાપામાં પ્રગટ થાય છે. જુલમ થાય છે, ત્રાસ થાય છે પણ આજે જૈન સમાજમાં અરાજકતા છે એ શોચનીય છે. લખનારમાં સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મ તત્ત્વનું પણ જ્ઞાન હોય તો આવું લખે? ભગવાન મહાવીરમાં અને મહાત્મામાં ફરક નથી એમ કહેવામાં કાંઇ શરમે ય નથી આવતી!

અધ્યાત્મ કે અધ્યાત્મ?

સભામાંથી આધ્યાત્મિક તુલના છે ને!

પ્રથમ તો તીર્થંકરની તુલના તીર્થંકર વિના, મહાન્ આરાધક સાથે પણ ન થાય. અધ્યાત્મ પણ અહિં ક્યાં છે? અધ્યાત્મ રીઢું પડ્યું છે? અધ્યાત્મ એટલે શું તે સમજવું જોઇએ. બોલવા માત્રથી અધ્યાત્મ ન આવે, જેના નામે બેંકમાં નાણાં જમા થતા હોય, સહીઓ કરી જે પૈસા લે, જે ખુદ પૈસા લે, થેલીઓ લે એની તુલના, કોડો રૂપૈયા દેવો સેવામાં હાજર કરે તેને લાત મારનારની સાથે? જે પરમાત્માનું અકૃત અકારિત અનુદ્દેશિત આહાર પર જીવન, તેમની સાથે, ફળોને પીલી છૂંદી રસ કાઢી ખોરાક લેનારની તુલના? એક તરફ તાળીયાં ઉંચકાય, હિંસાના કામ કરનારને ધર્મી નવાજાય, વિરોધીના રાજીયા ગવરાવાય એવાની તુલના મિથ્યાત્વનું છડેચોક ખંડન

જલોદર તમામ વ્યાધિઓના થરનો ડર દેહને છે, આત્માને નથી. સિદ્ધને તો વિશુદ્ધ આનંદ જ આનંદ સતત છે, એ આનંદની ઝાંખી થાય તો ય અનુપમ લહેર આવે. અનંતકાળમાં નવીનતા જોવાની નથી એમ કહેનાર મૂર્ખ છે. અનંતા પર્યાયો ફર્યા જ કરે છે. ભૂતના પર્યાય વર્તમાનરૂપે થાય, વર્તમાનના પર્યાય ભૂત બને, ભાવિના વર્તમાનરૂપ બને, આમ અનંતકાલમાં પર્યાયો ફર્યા જ કરે છે. સૂક્ષ્મ વિષય છે. કેવલજ્ઞાનના અનુભવ વિના ન સમજાય.

દૃષ્ટાન્ત દેશથી હોય છે.

વળી એ સમજી લેવું કે દૃષ્ટાન્ત દેશથી હોય. सिंहो माणवकः માણવક એટલે છોકરો સિંહ છે, એનો અર્થ એ સિંહ જેવો આકરો ક્રૂર છે એમ સમજાય, પણ તેથી એ છોકરાને સિંહની પાસે-સિંહના બાળકો સાથે ન રખાય. કોઈએ ઊભા ઊભા મેક-વોટર કર્યું (લઘુશંકા કરી) આથી એને કોઈએ બળદીઓ કહ્યો તે બળદીઆનો ઉપચાર પણ તેને બળદની સાથે બંધાય ખરો? ના કહો સિંહ, બળદ વગેરે ઉપચારથી કહ્યું. જ્યાં આ બાળક અગ્નિ જેવો છે એમ કહેવાય ત્યાં તેને અંગારામાં, ચૂલામાં નખાય નહિ. દૃષ્ટાન્ત દેશથી હોય, ઉપચારથી હોય સિદ્ધના જીવને અનંત આનંદ છે તે પહેલે સમયે આવે તો બીજે સમયે કેમ ન આવે?

પ્રશ્ન:—પરિગ્રહથી પર થઈને સાધવા કરતાં તેમાં રહીને સેવા કરવી, રાજકારણમાં ભાગ લઈ સેવા કરવી, સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવા કરતાં સાથે રહી, બા કહી નિર્લેપ રહેવું, આ અધિક નથી?

નિર્લેપ હોય તે વળી ચેપનો લેપ કરે શા માટે?

પરિગ્રહથી લપટાયે જ જાય તે નિર્લેપ શી રીતે? એમ નિર્લેપ રહેવાતું હોય તો જ્ઞાનીઓ લાત મારીને નીકળત શા

માટે ? કોઈ બોલે તેમ ડોલો નહિ, 'હા એ હા' ન કરો. રાજકારણી સેવાનો અર્થ તો પરલોકના કાર્યનો ત્યાગ કરી કેવલ આ લોકના કાર્યમાં ઝુકાવવું એ જ. જેઓ પરિગ્રહથી પર થયા, જેઓએ આ લોકના સુખોને મહત્તા નથી આપી તેઓ વાસ્તવિક સુખને પામ્યા છે. સ્રીને આ કહેનારને ચાલવામાં, પગલાં ભરવામાં બીજી સ્ત્રીઓના ટેકાની જરૂર શા માટે પડતી હશે ? આ નિર્લેપતા ? આ તો સરાગતાનાં પૂતળાં છે ! મૂર્ખા હોય તેઓ ત્યાં નિર્લેપતા માને. દુનિયામાં કોઈ પ્રવૃત્તિ આ રીતે ચાલે છે ? સ્ત્રીને ટેકા દઈને ચલાય ? અને છતાંય નિર્લેપતા ? વ્યવહાર કયો ? મનુ ઋષિ પણ આવા વ્યવહારનો વિરોધ જ કરે છે, આટલું છતાં અહીં નિર્લેપતા માનનાર મૂર્ખશિરોમણિ છે. જેનો ત્યાગ કર્યો ત્યાં દૃષ્ટિ પણ ન કરવાની હોય. બુદ્ધ પણ સ્ત્રીને છોડીને જ ચાલી નીકળેલ છે, તેની સ્ત્રી રડે છે, છતાં તે તેને ન ગણકારતાં ચાલી નીકળે છે. લશ્કરમાં પણ જતાં સ્ત્રીને નથી નિહાળતો. લક્ષ્મીનો ત્યાગ એ ત્યાગ છે, સ્ત્રીનો ત્યાગ મહાત્યાગ છે. લૌકિક લોકોત્તર બન્ને પ્રકારે સ્ત્રીથી દૂર રહેવાનો જ વ્યવહાર શ્રેષ્ઠ ગણાયો છે. સહવાસમાં રહીને જીતાય, નિર્લેપ રહેવાય એમ કહેનાર મૂર્ખતા વધારે છે, સિદ્ધાંતનું સુંદર જ્ઞાન ઘટાડે છે. નિર્લેપ હોય તે વળી ચેપનો લેપ કરે શા માટે ?

આવા ભણેલા મૂર્ખા પણ હોય છે !

આટલું છતાં પણ દુનિયામાં આવા ય ભણેલા પડ્યા છે કે જે સદંતર વિપરીત માને, મનાવવા પ્રયત્ન કરે. ભણેલા મૂર્ખા પણ હોય છે. એક પંડિત એક ઠેકાણે જમવા ગયો. ભાણામાં જલેબી આવી એટલે ભણેલા પંડિતે સંસ્કૃત યાદ કર્યું.

यत्रैकं च्छिद्रं वर्तते तत्र न स्थातव्यं ।
अत्रत्वनेकानि च्छिद्राणि वर्तन्तेऽतो न स्थातव्यम् ॥

જલોદર તમામ વ્યાધિઓના થરનો ડર દેહને છે, આત્માને નથી. સિદ્ધને તો વિશુદ્ધ આનંદ જ આનંદ સતત છે, એ આનંદની ઝાંખી થાય તો ય અનુપમ લહેર આવે. અનંતકાળમાં નવીનતા જોવાની નથી એમ કહેનાર મૂર્ખ છે. અનંતા પર્યાયો ફર્યા જ કરે છે. ભૂતના પર્યાય વર્તમાનરૂપે થાય, વર્તમાનના પર્યાય ભૂત બને, ભાવિના વર્તમાનરૂપ બને, આમ અનંતકાલમાં પર્યાયો ફર્યા જ કરે છે. સૂક્ષ્મ વિષય છે. કેવલજ્ઞાનના અનુભવ વિના ન સમજાય.

દૃષ્ટાન્ત દેશથી હોય છે.

વળી એ સમજી લેવું કે દૃષ્ટાન્ત દેશથી હોય. सिंहो माणवकः માણવક એટલે છોકરો સિંહ છે, એનો અર્થ એ સિંહ જેવો આકરો ક્રૂર છે એમ સમજાય, પણ તેથી એ છોકરાને સિંહની પાસે-સિંહના બાળકો સાથે ન રખાય. કોઇએ ઊભા ઊભા મેક-ચોટર કર્યું (લઘુશંકા કરી) આથી એને કોઇએ બળદીઓ કહ્યો તે બળદીઆનો ઉપચાર પણ તેને બળદની સાથે બંધાય ખરો? ના કહો સિંહ, બળદ વગેરે ઉપચારથી કહ્યું. જ્યાં આ બાળક અગ્નિ જેવો છે એમ કહેવાય ત્યાં તેને અંગારામાં, ચૂલામાં નખાય નહિ. દૃષ્ટાન્ત દેશથી હોય, ઉપચારથી હોય સિદ્ધના જીવને અનંત આનંદ છે તે પહેલે સમયે આવે તો બીજે સમયે કેમ ન આવે?

પ્રશ્ન:—પરિગ્રહથી પર થઇને સાધવા કરતાં તેમાં રહીને સેવા કરવી, રાજકારણમાં ભાગ લઇ સેવા કરવી, સ્ત્રીનો ત્યાગ કરવા કરતાં સાથે રહી, બા કહી નિર્લેપ રહેવું, આ અધિક નથી?

નિર્લેપ હોય તે વળી ચેપના લેપ કરે શા માટે?

પરિગ્રહથી લપટાયે જ જાય તે નિર્લેપ શી રીતે? એમ નિર્લેપ રહેવાતું હોય તો જ્ઞાનીઓ લાત મારીને નીકળત શા

માટે? કોઈ બોલે તેમ ડોલો નહિ, 'હા એ હા' ન કરો. રાજકારણી સેવાનો અર્થ તો પરલોકના કાર્યનો ત્યાગ કરી કેવલ આ લોકના કાર્યમાં ઝુકાવવું એ જ. જેઓ પરિગ્રહથી પર થયા, જેઓએ આ લોકના સુખોને મહત્તા નથી આપી તેઓ વાસ્તવિક સુખને પામ્યા છે. સ્ત્રીને આ કહેનારને ચાલવામાં, પગલાં ભરવામાં બીજી સ્ત્રીઓના ટેકાની જરૂર શા માટે પડતી હશે? આ નિર્લેપતા? આ તો સરાગતાનાં પૂતળાં છે! મૂર્ખા હોય તેઓ ત્યાં નિર્લેપતા માને. દુનિયામાં કોઈ પ્રવૃત્તિ આ રીતે ચાલે છે? સ્ત્રીને ટેકા દઈને ચલાય? અને છતાંય નિર્લેપતા? વ્યવહાર કયો? મનુ ઋષિ પણ આવા વ્યવહારનો વિરોધ જ કરે છે, આટલું છતાં અહીં નિર્લેપતા માનનાર મૂર્ખશિરોમણિ છે. જેનો ત્યાગ કર્યો ત્યાં દૃષ્ટિ પણ ન કરવાની હોય. બુદ્ધ પણ સ્ત્રીને છોડીને જ ચાલી નીકળેલ છે, તેની સ્ત્રી રડે છે, છતાં તે તેને ન ગણકારતાં ચાલી નીકળે છે. લશ્કરમાં પણ જતાં સ્ત્રીને નથી નિહાળતો. લક્ષ્મીનો ત્યાગ એ ત્યાગ છે, સ્ત્રીનો ત્યાગ મહાત્યાગ છે. લૌકિક લોકોત્તર બન્ને પ્રકારે સ્ત્રીથી દૂર રહેવાનો જ વ્યવહાર શ્રેષ્ઠ ગણાયો છે. સહવાસમાં રહીને જીતાય, નિર્લેપ રહેવાય એમ કહેનાર મૂર્ખતા વધારે છે, સિદ્ધાંતનું સુંદર જ્ઞાન ઘટાડે છે. નિર્લેપ હોય તે વળી ચેપનો લેપ કરે શા માટે?

આવા ભણેલા મૂર્ખા પણ હોય છે!

આટલું છતાં પણ દુનિયામાં આવા ય ભણેલા પડ્યા છે કે જે સદંતર વિપરીત માને, મનાવવા પ્રયત્ન કરે. ભણેલા મૂર્ખા પણ હોય છે. એક પંડિત એક ઠેકાણે જમવા ગયો. ભાણામાં જલેબી આવી એટલે ભણેલા પંડિતે સંસ્કૃત યાદ કર્યું.

यत्रैकं च्छिद्रं वर्तते तत्र न स्थातव्यं ।
अत्रत्वनेकानि च्छिद्राणि वर्तन्तेऽतो न स्थातव्यम् ॥

જ્યાં એક છિદ્ર હોય ત્યાં ન રહેવાય તો આટલાં બધાં છિદ્ર જ્યાં ભાણામાં હાજર થાય ત્યાં કેમ રહેવાય? તે તો તરત ત્યાંથી ભાગ્યો: સ્મશાને પહોંચ્યો. ત્યાં એક ગધેડું ઊભું હતું. પંડિતને શ્લોક યાદ આવ્યો, स्मशाने यस्तिष्ठति स बान्धवः કહેવાનું તાત્પર્ય કે સ્મશાનાદિ પ્રસંગે જેઓ હાજર રહે તે બંધુજનો છે, પણ આ પંડિતે તો સ્મશાનમાં ઊભેલા (હાજર રહેલા) ગધેડાને મિત્ર માનીને સાથે લીધો, અને આગળ ચાલ્યો. આગળ ઊંટ મળ્યું, તેની ગતિ શીઘ્ર હતી તે જોઇને પંડિતને સાંભર્યું, धर्मस्य त्वरिता गतिः ધર્મની ગતિ ત્વરિત (ઉતાવળી) હોય, તાત્પર્ય ધર્મ જલદી કરવો જોઇએ, પણ પંડિતે તો ઉતાવળી ગતિએ ચાલનાર ઊંટને ધર્મ માની લીધો. આની ગતિ ઉતાવળી છે માટે આ જ ધર્મ, એમ પંડિતે માન્યું. ત્યાં વળી યાદ આવ્યું.

मित्रं धर्मेण योजयेत् મિત્રને ધર્મમાં જોડવો જોઇએ, એટલે ગધેડાને તથા ઊંટને સાથે બાંધ્યાં–આવા ભણેલાં પણ હોય છે તેઓ આમ કહ્યા કરે. ક્યાં લોકોત્તર મહાવીર અને ક્યાં લૌકિક મહાત્મા! મુક્તિમાં ગયેલા સાથે સંસારમાં રહેલાની સરખામણીની યુક્તિ મૂર્ખપણારૂપ છે. પંડિતના દૃષ્ટાન્તથી સમજી લેવું કે આવા પણ પંડિતો પડ્યા હોય છે. તાત્પર્ય કે પંડિત માલવણીયા એવા નામ આદિથી ખુશી થવાનું નથી.

ધર્મ માટે અનુકૂળતા વધી કે પ્રતિકૂળતા?

મહાવીરના સદૃશ લખનારના ગુરુએ મહિના પહેલાં લેખ લખ્યો છે. આ લેખ પૂર્વ સંકેતાનુસાર કાં ન લખાયો હોય? મહાવીર અને મહાત્માની સરખામણીમાં કોઈ કહે કે 'અહીં જન્મ મહોત્સવ ક્યાં? દિગ્કુમારીઓ ક્યાં? દેવો ઇંદ્રો ક્યાં? અતિશય ક્યાં? સમવસરણ ક્યાં?' તો એ વાતને ગુરુએ

મહિના પહેલાના લેખમાં વહેમરૂપ જણાવી દીધી અને એ રીતે પોતાની ઈચ્છા મુજબ ભૂમિકા સરલ કરી આ લેખ શિષ્ય પાસે (તેના નામે) લખાવરાવ્યો હોય તો ના નહિ. આ તમામ પૂર્વ સંકેતાનુસાર વ્યવસ્થિત કાં ન હોય? દુનિયાને ત્યાગીના–સાધુના પૂજારી મીટાવી પંડિતના પૂજારી બનાવવાના ધ્યેયવાળા આ છે, દુનિયા સિદ્ધાંતવાદી ન રહે પણ જમાનાવાદી બને એમ ઈચ્છનારાઓ આ છે. કેટલાકો કહે છે આ યુગમાં ધર્મ માટે અનુકૂળતા વધી છે પણ વસ્તુતઃ પ્રતિકૂળતા વધી છે. રાજ્યની ડખલગીરી ન હોવી એ અનુકૂળતા ખરી પણ નાસ્તિકતાના આવા લેખો કાયમ લખાય, બકવાદો ચાલુ રહે એ પ્રતિકૂળતા વધી છે. આ સ્થિતિમાં શ્રદ્ધા ટકાવવી મુશ્કેલ છે. એવા પ્રચારથી સાવચેત રાખવા, ઉત્પન્ન થતા ભ્રમો દૂર કરવા, શ્રદ્ધા સ્થિર કરવા, વિપરીત અસરથી બચાવવા ભાષણો ક્રમસર દર રવિવારે રાખવામાં આવેલ છે.

પ્રવૃત્તિ કાળી નાગણ છે:

આજનો વિષય છે, 'પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ'નો, તેમાં પ્રવૃત્તિ પરમ શત્રુ છે, પરમ ઝેર છે. મોહની, વિષય કષાયની પ્રવૃત્તિ તેવી છે એમ સમજવું. નહી તો સાધુ પણ આખોય દિવસ પ્રવૃત્તિ રક્તજ છે એમ કોઇ કહે (કહી દે) માટે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે મોહ પ્રવૃત્તિ માટે આ કથન છે. સાધુની પ્રવૃત્તિ તો સંયમ ક્રિયાની છે, એનો રંગ નિવૃત્તિમાં છે. જે મોહની પ્રવૃત્તિ પરમ શત્રુ છે, પરમ ઝેર છે તેને માટે કહ્યું કે તે પરમ ડાકૂ છે, મોટો નામચીન લૂંટારૂ છે. ત્રણ કદમ મુક્તિ દૂર રહી હોય તેમને પટકનાર તેવી પ્રવૃત્તિ છે. પ્રવૃત્તિ મહાન્ કાળી નાગણ છે, મોહ તથા વિષયનું ઝેર ડંખથી રેડે છે આવી પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થતાં શીખવું જોઇએ. પાપ ગળે અને પુણ્ય મળે એવી પ્રવૃત્તિમાં રક્ત રહો કે જે નિવૃત્તિ લાવનારી હોય, કોઇ કહેશે, 'અમારે

પેઢીઓ ચલાવવી, વ્યાપારો ખેલવા, સંસાર ઘર-વ્યવહાર ચલાવવો, વિસ્તારવો ત્યાં મહારાજ આવી નિવૃત્તિની વાત કરે એ, 'ભેંસ આગળ ભાગવત' છે. યાદ રાખો, એમ હું નથી માનતો, કલ્પો કે કોઈને એમ લાગે અને કહે તો જણાવી દઉં કે તેમ નથી. આ 'ભેંસ આગળ ભાગવત' નથી, કેમ કે ભલે તમે વ્યાપારો ખેલતા હો, ખૂબ કમાતા હો, જે કરી રહ્યા છો તે તમામ કરતા હો, દાવ પર દાવ ખેલે જતા હો છતાંય આ નિવૃત્તિ શ્રવણ કરી હશે, સમજ્યા હશો, પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિનું સ્વરૂપ અને પરિણામ ખ્યાલમાં રહ્યું હશે, તો ત્યાં ઘણો ફરક પડી જશે. ભગવાન મહાવીરદેવે કેવળ પ્રવૃત્તિવાળા માટે ધર્મ કહ્યો છે ને! નિવૃત્તિ તે ધર્મ, પ્રવૃત્તિમાં અર્થ કામ. પ્રભુના સંયમ ધર્મની ઝીણી વ્યાખ્યા એ કદાચ 'ભેંસ આગળ ભાગવત' થાય તેમાંય અપવાદ હોય, બધીય અહીં ભેંસો જ હાજર હોય એમ ન મનાય. તત્ત્વજ્ઞ પણ હોય. એટલે શૂરવીર પણ હોય કે જે સંયમ માટે ઉજમાળ બની જાય. આટલું છતાં સંયમની ઝીણી વાત માટે કોઈને એમ લાગે તો હજી ઠીક, પણ આ તો ગૃહસ્થથી બને તેવી કરણી બતાવાય છે. ભગવાને ધર્મના ચાર ભેદ કહ્યા છે, એમાં નિવૃત્તિ જ યોજાઈ છે ને! દાન, શીલ, તપ તથા ભાવ, પ્રવૃત્તિરૂપ કાળી નાગણના ડંશને ઉતારનારા આ ધર્મો છે, કેમ કે એમાં નિવૃત્તિ અમૃત છે.

જૈન ધર્મ જરૂર નિવૃત્તિ પ્રધાન છે; કઈ રીતે તે સમજો:

ખૂબ પેઢીઓ ચલાવો છો ખૂબ કમાયા, અઢળક ભેળું કર્યું, પછી લાખોનાં દાન ઘો, દીન દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવા, સાધર્મીવાત્સલ્યમાં, શુભ કાર્યોમાં લાખો ખરચો એ નિવૃત્તિ જ છે ને! લાખો દેવાય ત્યારે કે જ્યારે હૈયાથી છૂટે. હૈયાથી ન છૂટેલ હોય ત્યાં તો આવનારને હડધૂત કરાય છે. જ્યાં હૈયે ચોંટેલ હોય છે ત્યાં માંગવા જનારને તો પેલાનો હાથ ચોંટે છે-લપડાક પડે છે

પ્રવૃત્તિમાં રાચીમાચી રહેલાઓ માટે ભગવાને આ ચાર પ્રકારે ધર્મ કહેલ છે, બતાવેલ છે. દાનમાં છોડવાનું છે. છોડવું તે નિવૃત્તિ, જોડાવું તે પ્રવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિમાં રહેલાઓએ પણ સાથે સાથે નિવૃત્તિના પાઠોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આથી પ્રવૃત્તિ દબાશે, પાતળી પડશે. ભેળું જ કર્યો કરાય ને નિકાશ ન હોય તો પરિણામ શું આવે ? ખા ખા કર્યું, બે ચાર દિવસ નીકળે નહીં, ઝાડો ન થાય તો કેવી અકળામણ થાય છે! પેટ વધ્યે જાય અને દશા એ થાય કે દોડાદોડ થાય, સારામાં સારા ડોકટરો બોલાવાય અને કહેવાય કે ગમે તે રીતે પેટમાંથી મળ કાઢો. નેપાળાથી કે એનીમાથી પણ કઢાય ત્યારે જ શાંતિ થાય. વ્યવહારમાં પણ આવક સાથે નિકાસ (જાવક) યોજાઈ છે. અર્થની પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ મૂકવા પ્રથમ દાન ધર્મ છે. પછી કામ (વિષય)ની પ્રવૃત્તિને રોકવા શીલ ધર્મ છે. અંકુશ એટલે નિવૃત્તિ. સર્વથા શીલ પાળો, અબ્રહ્મના પચ્ચખ્ખાણ કરો, સર્વથા ન બને તો સ્વદારાસંતોષ પરદારાવિરમણ વ્રત તો લેવાય ને! આ કમ નિવૃત્તિ છે ? સ્વદારાના વિષયમાં પણ મહિનાના ત્રીશ દિવસમાં પચીશ દિવસ માટે નિવૃત્ત બનો, બંધ કરો, નિયમ કરો. તપ ધર્મમાં આહારની નિવૃત્તિ છે. ઉપવાસાદિ તપ એ આહારની નિવૃત્તિ છે. આહારની પ્રવૃત્તિની રૂકાવટ છે. ભગવાને શ્રાવક ધર્મમાં, તે ધર્મના અનુષ્ઠાનમાં નિવૃત્તિ જ યોજી છે. સામાયિક એ શું છે ? કહો, બે ઘડીની નિવૃત્તિ છે. પૌષધમાં દિવસની, રાત્રિની કે અહોરાત્રિની નિવૃત્તિ છે. આ તમામ બને તેવું છે માટે 'ભેંસ આગળ ભાગવત' ન સમજવું તથા કોઇ શૂરવીર અને સમજુ પણ હોય તો સંયમ પણ લઇ લે, તે પણ ક્યારે બને સાંભળે ત્યારે ને! એમ ન હોય તો સ્વયં ભગવાન શા માટે તેવો ઉપદેશ દે ? પ્રભુના દરેક આગમની દરેક પંક્તિ વૈરાગ્યથી ભરેલી છે. ધન કમાવું એ પ્રવૃત્તિ, ત્યાં દાન દેવું એ નિવૃત્તિ,

એવા આનંદમાં આવી ગયા કે દીવાલ પર એક શ્લોકનું પાદ લખ્યું.

श्वसुरगृहनिवासो स्वर्गतुल्यो नराणाम् ।

સાસરામાં રહેવું એ મનુષ્યો માટે સ્વર્ગ સમાન છે.

પુરોહિતની નજર આ શ્લોકના પાદ પર ગઈ. તે સમજી ગયો, પામી ગયો કે હવે આ પેંધા પડેલાં ભૂતડાં એમ ને એમ નીકળે એમ નથી. પુરોહિતે તે જ શ્લોકના પાદ નીચે બીજા ત્રણ પાદ લખી શ્લોક પૂરો કર્યો.

यदि वसति विवेकी पञ्च वा ष दिनानि ।

જો વિવેકી થઈ પાંચ છ દિવસ રહેવાય તો. તાત્પર્ય કે સાસરે નિવાસ સ્વર્ગસમાન એ વાત ખરી પણ ક્યારે? વિવેકપૂર્વક પાંચ છ દિવસ, મર્યાદિતપણે રહે તો.

બીજી પણ એક કહેવત છે—સાસરા સુખ વાસરા, દો દિનકા આશરા, તીસરે દિન રહેવે તો ખાવે ખાસરા.

दधिमधुघृतलुब्धो मासमेकं वसेत् चेत ।
स भवति खरतुल्यो मानवो मानहीनः ॥

દહીં, મધુ અને ઘીમાં લુબ્ધ થઈ જો એક માસ રહે તો તે મનુષ્ય ખર (ગધેડા) જેવો છે, માનહીન થાય છે.

બાજરીના રોટલાએ વિજયરામને વળાવ્યો:

પેલા ચારેયે વાંચ્યું. તેમાં એક ઢીલો થયો. તે બોલ્યો, 'અલ્યા હવે હદ થઈ! આપણે હવે તો જવું જોઈએ. ખુદ સસરાએ આપણને (જમાઈ જેવા જમાઈને) ગધેડા કહ્યા, હવે રહેવામાં શોભા નથી.' પેલા ત્રણ બોલ્યા, 'ભાઈ આકળા ઉતાવળા ન થઈએ. ગધેડા કહે ગધેડા થઈ ગયા? આ તો ઉપચારથી

ગધેડા કહ્યા છે અને તે ય પ્રત્યક્ષ કહ્યું છે? દીવાલે લખ્યું તેમાં આપણને શું લાગેવળગે?' આ રીતે પેલા ત્રણે ઢીલા સ્ક્રૂને ટાઈટ કરી દીધા, ચારેયને હતા એવા જ રંગઢંગમાં જોઈને પુરોહિતે ઘરમાં સ્ત્રીને કહી દીધું, કાલથી કાયમ બાજરીના રોટલા જ બનાવવા અને તે પીરસવા. બીજા દિવસથી તેનો અમલ થયો. ભાણામાં બાજરીના રોટલા આવ્યા. આથી જે વિજયરામ નામનો મોટો જમાઈ હતો ને પહેલાં 'ખર' શબ્દ વાંચી ઢીલો થયો હતો તેણે જવાનો વિચાર નક્કી કર્યો અને બીજા ત્રણને જણાવ્યો. કહ્યું, 'ભાઈઓ! હવે હદ થઈ, ગાજરની પિપુડી ક્યાં સુધી? હવે તો બાજરીના રોટલા ભાણામાં આવ્યા. જમાઈના ભાણામાં રોજ બાજરીના રોટલા, આ ઓછું અપમાન?' પેલા ત્રણ કહે છે, 'તું તો ગાંડો છે! બાજરીમાં તો ઘી વધારે ખવાય અને શિયાળામાં બાજરીનો ખોરાક સારો. ગરમ'. યાદ રાખજો, સ્વેચ્છાચારીઓ, સ્વચ્છંદીઓ ફાવતી યુક્તિઓનો સહારો લે છે. પ્રવૃત્તિ એ વાસનાના અંકુરા છે, નિવૃત્તિ એ વાસનાને સળગાવનારી છે. વિજયરામે જવાની તૈયારી કરી. સાનમાં સમજનાર જમાઈ, ભલે આટલું રહ્યો છતાં એને માટે પુરોહિતને આદર થયો, માનથી વળાવ્યો અને બસેં રૂપીયા ઇનામમાં (જમાઈદક્ષિણામાં) આપ્યા.

તેલ આવ્યું એટલે માધવ માર્ગે પડ્યો :

હવે પેલા ત્રણ ખસતા નથી. હવે ઘીને બદલે તેલ પીરસવાનો હુકમ કર્યો. જ્યાં ભાણામાં તેલ આવ્યું કે માધવ અકળાયો. એણે બીજા બેને કહ્યું, "ભાઈઓ! હવે ભાણામાંથી ઘી ગયું, તેલ આવ્યું, આપણે કાંઈ કોળી, ઠાકરડા, ભીલડા છીએ કે તેલ ખાઈએ!" પેલા બેને હજી જવું ગમતું નહોતું, તેઓ બોલ્યા. 'તું પણ વિજયરામ જેવો ચેદીઓ લાગે છે અલ્યા!

ખભા ચઢાવ્યા, સામસામે લડવા ખોંખારો કરી ઊભા થયા, એકે લીધો ધોકો અને એકે લીધું ખાસડું, આ દૃશ્ય જોઈ કેશવને થયું કે 'મારા બેઠા મારો સસરો તથા સાળો આમ લડે એ ઠીક નહિં' એટલે બેને છોડાવવા એ વચ્ચે ગયો. પુરોહિત પિતા પુત્રને તો એ જ જોઈતું હતું. એમનો જંગ તો જાદુગિરી જેવો હતો. બાકી જમાઈની જોગવાઇ કરવાની હતી. બેય જણાએ કેશવને ધોકેથી તથા ખાસડેથી સારી રીતે કૂટ્યો, મેથીપાક ખૂબ જમાડ્યો. મારને મેથીપાક સકારણ કહેવામાં આવે છે. ખૂબ માર વાગવાથી હાડકાં સાલે ત્યારે મેથી ખાવી પડે. પાછા ભાઇ હોય સુંવાળા એટલે કડવી મેથી ગળે ન ઉતરે તેથી ઘી ગોળ નાખી કાંઇક ગળ્યો મેથીપાક કરીને ખાય. મારવામાં આવે તેને મેથીપાક ખવરાવ્યો આ રીતે કહેવામાં આવે છે.

ધક્કા ધૂમેન કેશવ :

હવે કેશવે જવાની તૈયારી કરી, કેમકે હાડકાં ખોખરાં થયાં ! બીજે દિવસે તે જવા નીકળ્યો. પુરોહિત વ્યવહાર સાચવવા પુરતો વળાવવા ગયો, કાંઈ આદર ન આપ્યો, ન ઇનામ આપ્યું, ન દક્ષિણા આપી. કેશવ હવે ખાસડાં ખાઇને નીકળ્યો, ન માનનો રહ્યો, ન મનનો રહ્યો, ન ઇનામનો રહ્યો ! તે દિવસે પુરોહિત રાજા પાસે બે કલાક મોડો થયો, રાજા રાણીએ મોડું થવાનું કારણ પૂછ્યું. પુરોહિત એટલો નિયમિત હતો અને આટલું મોડું થયું એટલે સહજ ફિકર થાય, જ્યાં સ્નેહ હોય ત્યાં ફિકર તરત થાય, રાજા રાણીએ મોડું થવાનું કારણ પૂછ્યું. પુરોહિતે આસ્તેથી બધો વૃત્તાંત કહ્યો. જણાવ્યું કે 'આ રીતે ચાર જમાઈરાજ અડ્ડો જમાવી બેઠા હતા તે ભિન્ન ભિન્ન ઉપાયે ગયા. આજે જનાર જમાઈરાજ

છેલ્લા હતા, એ જરા બહાદુર હતા એટલે છેલ્લા ગયા. આજે જરા આવા બહાદુર જમાઈને અંગે મોડું થયું! રાજા રાણીએ જમાઈને કેવી રીતે કાઢ્યા તે જ્યારે પૂછ્યું ત્યારે પુરોહિતે કહ્યું.

वज्रकुट्टैर्विजयरामस्तलतैलेन माधवः ।
भूमिशय्या मणिरामो धक्का धूमेन केशवः ॥

બાજરીના રોટલાથી વિજયરામ ગયો, તલના તેલથી માધવ ગયો, ભૂમિ શયનથી મણીરામ ગયો અને ધક્કાધૂમ (ધનાધમ)થી કેશવ (આજે) ગયો. આ સાંભળી રાજા રાણીને સહજ હાસ્ય આવ્યું.

ધક્કાથી નીકળવું પડે તેના કરતાં માન તથા ઈનામ ભેર નીકળોને!

તમે પણ પ્રવૃત્તિ માટે એમ જ વિચારી લ્યો. કાયમ કમાવું, વિષયો ભોગવવા વગેરે પ્રવૃત્તિમાં જ ન રાચી રહેતા, બીજી પ્રવૃત્તિ કે જે નિવૃત્તિ આપનારી છે તેમાં વળજો, પરોવાજો. પ્રભુ-સેવા ભક્તિ કરો, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષધ કરો, દાન દ્યો, શીલ પાળો, તપ કરો, સુંદર ભાવનાથી ચિત્તને, આત્માને વિશુદ્ધ કરો, નિવૃત્તિરૂપ આ પ્રવૃત્તિમાં આત્માને જોડો. વીર્ય સ્ફુરાયમાન થાય તો સંયમ લ્યો, સારી રીતે પાળો અને શાશ્વત નિવૃત્તિ (મુક્તિ) પ્રાપ્ત કરો, પુરોહિતના જમાઈઓનું દૃષ્ટાંત વિચારો. વિજયરામ જેમ પહેલાં ચેત્યો તો તેને માન પણ મળ્યું અને ઈનામ પણ પૂરું મળ્યું. તેમ જેઓ ઉંમરના પ્રથમ ભાગમાં ચેતે, એંસી કે સો વર્ષની અપેક્ષાએ, વીશ પચીશની વયે ચેતે, નીકળે તો તે માનભેર નીકળ્યો ગણાય અને સંપૂર્ણ ઈનામ તેને મળે, પાછળ વય વધારે હોવાથી જ્ઞાન વધારે પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ, માધવ પછી ચેત્યો, માનમાં સહજ ફેર પડ્યો, ઈનામ

એ વિશેષણ સંકલિત કરવામાં આવ્યું છે અર્થાત્ આજનો વિષય 'સ્વતંત્રતા' નથી રખાયો પણ 'સાચી સ્વતંત્રતા' રખાયો છે.

સાચી સ્વતંત્રતા ઈચ્છનારાઓ તે પ્રાપ્ત કરનાર દેવાધિદેવે બતાવેલ ઉપાયો અમલમાં મૂકવા જોઇએ.

સાચી સ્વતંત્રતા મેળવવા, પ્રાપ્ત કરવા કઇ સ્થિતિ હોવી જોઇએ, કયા વિચારો કરવા જોઇએ, તે વિચારોને આચરણમાં કેમ મૂકવા જોઇએ, તેનો પ્રચાર શી રીતે કરવો જોઇએ તે સમજાવવાને આજના સંયોગોમાં કોશીશ નહિ કરવી પડે. કેમકે થોડા દિવસની, ક્ષણિક સ્વતંત્રતા, પરતંત્રતામાં પલટાઈ જનારી સ્વતંત્રતા, બીજી દુનિયામાં કામ નહિ આવનારી સ્વતંત્રતા, આ દુનિયાની અનિશ્ચિત સ્વતંત્રતા માટે આજની દુનિયા કેટકેટલું સહન કરે છે તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. જેલમાં જાય છે, લાઠીઓ ખાય છે વગેરે સુવિદિત છે. કોઇ પણ વસ્તુ મેળવવા માટે પ્રથમ સહન કરતાં શીખવું પડશે. સહન કર્યા વિના કોઈ વસ્તુ મળે નહિ. લૌકિક સ્વતંત્રતાને ઇચ્છનારાઓ જેમ તેને અંગે તમામ પ્રકારની વિચારણા કરે, દુનિયામાં જેઓએ તે સ્વતંત્રતા મેળવી છે તેઓએ શી રીતે મેળવી, કયા સાધનોથી મેળવી, તે મેળવવામાં કેવો ભોગ આપ્યો, કેવાં દુઃખો અનુભવ્યાં તે તમામ લક્ષમાં લે છે અને પછી તે મુજબ અમલ કરે છે. તે મુજબ સાચી સ્વતંત્રતા જેઓએ પ્રાપ્ત કરી છે તેવા અનંતજ્ઞાની ત્રિકાલદર્શી દેવાધિદેવે તેવી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાના આપણને ઉપાયો બતાવ્યા છે, તે ન વિચારીએ, તે મુજબ અમલ ન કરીએ, તે અમલમાં તદાકાર ન થઇએ ત્યાં સુધી સાચી સ્વતંત્રતા ન મળે. સાચી સ્વતંત્રતા જોઇતી હોય તો શ્રી તીર્થંકર દેવે જે સાધનો કહ્યા છે તે મેળવવા જોઇએ, જે ઉપાયો કહ્યા હોય તે આદરવા જોઇએ.

મોહને મારવાનું મન ન થાય તો માનો કે તમે સ્વતંત્રતાને સમજ્યા જ નથી.

સાચી સ્વતંત્રતા એટલે આત્માનું સામ્રાજ્ય, મોહના સામ્રાજ્યથી દૂર રહેવું એ છે. દુનિયામાં જેમ પોતાના પર બહારની સરકારની

સત્તાને પરતંત્રતા માનવામાં આવે છે તેમ અહિં પણ આપણા પર મોહરાજાના સામ્રાજ્યની સત્તા સ્થાપિત થઈ છે. એ જ પારતંત્ર્ય સમજી લેવું. મોહને મારવાની, તેને પ્રાણવિહોણો કરવાની, પછી જરાય ન ફાવે તેવો કરવાની તમામ પ્રવૃત્તિ આદરવામાં આવે તો સાચી સ્વતંત્રતા મળે, કાયમને માટે સ્વતંત્ર થવાય. આજ સુધી અનંતા દુઃખો સહ્યાં, જન્મ મરણ, આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ, રોગ શોક સહન કરવાનું ચાલુ છે તે શાથી? કહો કે આપણા પર મોહનું સામ્રાજ્ય છે, ખરાબમાં ખરાબ સામ્રાજ્ય મોહનું છે. જગત્‌વર્તી જીવ જેમ કાળથી બચી શક્યો નથી તેમ મોહથી બચી શક્યો નથી. શાસ્ત્રે દરેક પ્રકારના પ્રાણીને ચાર પ્રકારની સંજ્ઞા બતાવી છે. ચારેય ગતિના પ્રાણીઓ પર સામ્રાજ્ય ભોગવનાર મોહ છે. મોહે આત્માને એટલો બધો દબાવ્યો છે કે જેથી તેના ગુણો અવરાય છે, ઢંકાય છે, લૂંટાય છે. બહારની સરકારને અંગે જેમ કહેવામાં આવે છે કે તે હિંદને લૂંટે છે, તેમ મોહ આત્મધનને લૂંટે છે. આત્માના સતત જાગૃત પ્રદેશો પર મોહનું કદી ચાલતું નથી. આ છે જીવ અજીવનો, જડ ચેતનનો ભેદ. આ જીવ તેવી સ્થિતિથી વિકાસ પામી આટલી હદે આવ્યા પછી પણ મોહને પરાસ્ત કરવાનું ન સુઝે તો પરતંત્રતા ક્યાંથી ટળે? આવા ક્રૂર મોહ પર અપ્રીતિ ન જાગે, દૂર રહેવાનું મન ન થાય તો માનો કે તમે સ્વતંત્રતાને (તેના અર્થને) સમજ્યા જ નથી. એ સમજાવવા જ આજે 'સાચી સ્વતંત્રતા' એ વિષય રાખવામાં આવ્યો છે.

લૌકિક સ્વાતંત્ર્ય મેળવવામાં દાવપેચ વગેરે તમામ છે કેમકે સામ્રાજ્ય મોહનું જ વર્તે છે ને?

બીજાઓ સ્વાતંત્ર્ય ઇચ્છે છે તે મોહ સામ્રાજ્યને પુષ્ટ કરવા માટે જૈન જે સ્વાતંત્ર્ય ઇચ્છે છે તે તે કોટિનું નથી. જૈન એટલે શ્રી જિનેશ્વરદેવના શાસનને માનનારો, સમ્યગ્દષ્ટિ, સમ્યગ્દષ્ટિની નજર વિશાલ હોય ત્યારે મિથ્યાદષ્ટિની નજર ટૂંકી હોય. લૌકિક

સ્વાતંત્ર્યની દૃષ્ટિમાં મોહને પોષણ છે જ્યારે લોકોત્તર સ્વાતંત્ર્યની દૃષ્ટિમાં તેનું શોષણ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિની ઇચ્છા લૌકિક સ્વાતંત્ર્યની ન જ હોય. આત્મિક સ્વાતંત્ર્ય પાસે લૌકિક સ્વાતંત્ર્યની કિંમત કશી જ નથી. આત્મિક સ્વાતંત્ર્ય ઇચ્છનારને લૌકિક સ્વાતંત્ર્ય ન ગમે. વસ્તુની પીછાણ હોવી જોઇએ. અન્યથા લેવા જાય સોની ચીજ અને લાવે પગીશની. આત્મિક સ્વતંત્રતા ઇચ્છનારને લૌકિક સ્વતંત્રતાનો વિચાર પણ ન હોય, તેની પ્રવૃત્તિ એવી હોય કે જેથી મોહ મૂંઝે. લૌકિક સ્વતંત્રતાની ઇચ્છા કરાવનાર પણ મોહ છે, જેઓમાં મોહ નથી તેઓ લૌકિક સ્વતંત્રતાને ન જ ઇચ્છે. મોહ સમૂળગો નાશ થાય ત્યારે તે ભાગ્યવાન આત્માઓ તો સંસાર તથા મુક્તિને પણ સમાન ગણે છે અર્થાત્ 'સંસારથી છુટું, મુક્તિ મળે' એવી પણ ઇચ્છા તે આત્માઓને હોતી નથી. લોકોત્તર સ્વાતંત્ર્ય ભૂમિકા પર પહોંચેલા પુણ્યવાન આત્માઓની જ્યારે આ સ્થિતિ છે ત્યારે લૌકિક સ્વાતંત્ર્ય માટે પ્રયત્ન કરનારાઓને કેવા દાવપેચ ખેલવા પડે છે, કેવી ચાલાકી કરવી પડે છે તે જાણીતી બીના છે.

'સંસારી' ટાઈટલ છોડવું પડશેઃ

લૌકિક સ્વાતંત્ર્ય શા માટે ? સમ્રાટ્ બનવા, રાજ્ય કરવા ! દુનિયાને, દુનિયાના બીજા રાજ્યોને, દુનિયાની બીજી પ્રજાને હરોળમાં પોતાથી ઉતરતી કરવા, રાખવા, એ જ ને ! જર્મન એટલે કારખાનાની દુનિયા. હિંદને આવું બનાવવું, આવું બનાવવાની ઇચ્છા, કારખાના એટલે મહાન્ પાપોનો સમારંભ શ્રાવક એવો વેપાર ન કરે, એવા વેપારની ઇચ્છાય ન કરે. આમાં જો ઊંડાણમાં ઉતરીએ તો ઘણું ઉપજે તેવું છે, તે ન જોઇએ, તેવું ઇચ્છીએ તો પણ અધોગતિ છે, મહાન્ પાપ છે. આજનો વિષય સાચી સ્વતંત્રતાનો છે. આવી સ્વતંત્રતા મેળવવા આત્માને સ્વાતંત્ર્ય અપાવવા, મોહને મારવાની, તેનો પરાજય કરવાની જરૂર છે. મોહનો પરાજય એટલે આત્માનો વિજય, આત્મિક વિજયના જિજ્ઞાસુએ તેવો વિજય મેળવનારના કથન મુજબ ચાલવાની ટેક રાખવી જોઇએ, ત્રિકાલદર્શી અનંતજ્ઞાનીના વચન પર વિશ્વાસ

રાખવો જોઇએ વચનોને બરાબર વિચારી આચારમાં મૂકવા જોઇએ, તેનો પ્રચાર કરવો જોઇએ. આમ થાય તો સ્વતંત્રતા મળે. આમ ન થાય તો પારતંત્ર્ય છે અને રહેવાનું. તમે પરતંત્ર કેમ ? સિદ્ધો સ્વતંત્ર શાથી ? એ વિચારો. જ્યાં સુધી અનંત જ્ઞાનીની આજ્ઞા માનવાનું પારતંત્ર્ય સ્વીકારાય નહિ ત્યાં સુધી સાચી સ્વતંત્રતા સાંપડે જ નહિ. શ્રી તીર્થંકરદેવ યોજનગામિની, દરેક પ્રાણી પોતપોતાની ભાષામાં સમજે તેવી, સંશય થતાં જ નિવારણ સહેજે કરે તેવી વાણીથી સતત ઉપદેશ દે છે, તેઓએ વિજય તો કર્યો છે છતાંય સિદ્ધની દૃષ્ટિએ તેઓ સંસારમાં છે, કેમકે આયુષ્ય બાકી છે ત્યાં સુધી અહિં રહેવાનું છે, એટલે તેટલા પુરતી પરતંત્રતા છે. સિદ્ધ દશા એટલે શાશ્વત સ્વતંત્રતા, સાચી સ્વતંત્રતા. સંસારી પ્રત્યેક પરતંત્ર છે, સ્વતંત્ર નથી. સંસારીપણાનો નાશ એટલે જ સાચી સ્વતંત્રતા, સાચું સ્વાતંત્ર્ય જોઇતું હશે તો 'સંસારી' એવો ઇલકાબ છોડવો પડશે, મોહ સામ્રાજ્યને પાછું હઠાવવાના ઉપાયો યોજવા પડશે. એ ઉપાયો ક્યા, સાચી સ્વતંત્રતા એટલે શું વગેરે પરત્વે વિશેષ વિવેચન પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ કરવાના છે તે તમે તથા અમે શ્રવણ કરીશું.

પૂ. આચાર્યદેવનું પ્રવચન

સ્વતંત્રતા એટલે કનડગતનો અભાવ :
પરતંત્રતા એટલે કાયમી કનડગતો :

સજ્જનો તમને વિષય પરિચિત થઇ ગયો. ભૂમિકાકારે ભૂમિકા ખૂબ ફક્કડ રીતિએ સુંદરમાં સુંદર કરી છે. તેના ઉપર મહેલ ચણવાનું કામ બાકી છે જે ઘણું કઠીન છે. ભૂમિકા સાફ કરવામાં તો સાવરણી ફેરવવાની છે. સાવરણી જેમ તેમ ફેરવી જવી એ આમ સહેલું કહેવાય પણ અત્ર એમ નથી, કેમકે અહીં તો જ્ઞાનની સાવરણીનો ઉપયોગ કરવાનો છે, તેમાં

ધન્ય મહાત્મા, ધન્ય અમુક, ધન્ય તમુક કહે છે ને ! ઈમીટેશન તથા કલ્ચરે એટલી મૂંઝવણ કરે છે કે દુનિયાનો મોટો ભાગ એમાં ડૂબે છે, સાચાની કિંમત આંકનારા કેટલા ? થોડા. આજનો જમાનો આ રીતે ધર્મને ડૂબાડનારો તે છે, તેવો રૂલ(નિયમ) બાંધનારો તથા ઉપરથી રૂલ (આંકણી) મારનારો છે. કેટલાકો કહે છે, ધર્મને માટે.

ઇચ્છા કરતાંય પાપ લાગે એવી સ્વતંત્રતાને કોણ ઇચ્છે ?

આ જમાનો અનુકૂલ છે પણ અતિશય પ્રતિકૂલ છે. ક્ષણમાં શ્રદ્ધાને વિપરીત થતાં વિલંબ ન થાય એવો જાલીમ જમાનો છે. લૌકિક સ્વાતંત્ર્ય પ્રવૃત્તિ અંગેનો અગર અન્ય પ્રકારનો લૌકિક વરઘોડો હોય ત્યાં કેટલાક ભેગા થાય અને અહિં દીક્ષાનો વરઘોડો હોય, જિનેશ્વરનો વરઘોડો હોય ત્યાં કેટલા ભેગા થાય ? વિચારો મતિની કેટલી વિપરીતતા ! ઈમીટેશન તથા કલ્ચર તત્ત્વો ઘરમાં ઘૂસ્યાં તેમની તેવી બનાવટે, સાચી અને સારી સજાવટને ફેંકી દીધી ! આટલું છતાં ત્યાં સ્વતંત્રતા મનાય એ શું કહેવાય ? એવી સ્વતંત્રતા નાશ માટે છે. જે સ્વતંત્રતા ધર્મને બંધ કરાવનારી હોય, જે સ્વતંત્રતા જૈનીય ભાવના માટે બાધક હોય, જે સ્વતંત્રતા કેવળ મોહની સાધક હોય, જે સ્વતંત્રતાને ઇચ્છવા માત્રથી આરાધકતાનો નાશ થાય તે સ્વતંત્રતાથી ભિન્ન સાચી સ્વતંત્રતા છે, તે ઇષ્ટ છે તે જણાવવા, તેનું સ્વરૂપ કહેવા તથા તે મેળવવા ઉપાયો જણાવવા આજનો વિષય છે.

સાથીઆ માત્રથી હાથીઆ ન બનાય :

સાચી સ્વતંત્રતા મેળવવામાં ચાર કનડગતો રહી છે તે હટાવવા માટે પૂરજોશથી પરિશ્રમ ઉઠાવવાની પૂરી જરૂરત છે. એ હટાવે તે જ જૈન અને એવી સાચી સ્વતંત્રતા જૈન બચ્ચો જ મેળવી શકે તેમ છે.

સભામાંથી—દેરાસરમાં સાથીઓ એટલા જ માટે કરીએ છીએ. રાધનપુરથી આવેલા, અત્રે ઉપસ્થિત શ્રાવક ગૃહસ્થ વકીલ પ્રભુલાલભાઈ કહે છે કે, દેરાસરમાં સાથીઓ એટલા માટે કરીએ છીએ. સમજવાનું કે દેરાસરમાં સાથીઓ કરવા માત્રથી હાથીઓ ન બનાય. ગર્દભપણું દૂર ન થાય. એક તરફ સાથીઓ કરે અને જો કાંક થયું ને લાઠીઓ લે તો! એક તરફ સાથીઓ કરે અને નજર ચુકાવી દાદાનો હીરો લઈને ચાલતો થાય તો! બહાર નીકળી વિષયોનો ભીખારી રહે તો! એ સાથીઓ કરનારો પણ અનાથીઓ છે

એવી સ્વતંત્રતા માગનારો મૂર્ખ છે!

ચાર કનડગતો સંસારમાં ટકાવનારી છે. એ ચારેય કનડગતો મોહ સામ્રાજ્યની છે. ચાર કનડગતો કરનારા ચાર અધિકારીઓ છે, જ્ઞાનાવરણીય આત્માના અનંતજ્ઞાનને અટકાવે છે. એનો નાનો ભાઈ દર્શનાવરણી તે એનાથી જબરો છે જે સામાન્ય ઝાંખી પણ ન થવા દે. મોહનીય કર્મ આત્માને મુંઝવે એટલે આત્મા અનંત આનંદનો અનુભવ ન કરી શકે એ સ્વાભાવિક છે. અંતરાય-કર્મ અનંત જ્ઞાન, અનંત દાન, અનંત લાભ, અનંત ભોગમાં અટકાયત કરે છે. આ ચાર કનડગતો છે. સંસારમાં રહેનારા ભવ્ય પ્રજાજનોને આ કનડગતો ખૂબ ખટકે એવી છે. સંસારમાં પ્રજા બે પ્રકારની છે. ભવ્ય તથા અભવ્ય. ખટકે છે ભવ્યને, અભવ્યને તો લેવાદેવા નથી. અહિં ક્યો આર્ય તથા અનાર્ય એવી બે પ્રજા. આર્યને જે ખટકે તે અનાર્યને ખટકે નહિં. જ્યાં આર્યનો જરા વિજય હોય ત્યાં તરત અનાર્ય આડો પડે. અહિંનો વિજય તે કહેવાતો વિજય છે. વાસ્તવિક વિજયમાં અને નામના કહેવાતા વિજયમાં ફરક છે. અહિંનો ગમે તેવો વિજય પાછો પરાજયમાં પલટનારો છે. એક પર વિજય મેળવ્યો અને ફાલ્યો, બીજો બાપો આવ્યો, ચઢી બેઠો એટલે એ પરાજય! આ એક

શકવાના નથી. સાચી સ્વતંત્રતા મેળવનાર તથા અપાવનાર (મેળવવાને માર્ગ દર્શાવનાર) ત્રણ લોકના નાથ શ્રી મહાવીર ભગવાન કહે છે, આ વસ્તુ સમજવાની મહેનત કરો, તે મેળવવા શક્તિ કેળવો. તે ન સમજ્યા માટે તો મરી રહ્યા છીએ, લેવું કંઈ લેવા જાય કંઈ, તાકાત ન હોય, શું થાય? કવીશ્વર દલપતરામ ડાહ્યાભાઈની પેલી કવિતા યાદ કરો.

વાડામાંથી પાડું એક, છુટું થઈને નાઠું છેક,
મન માન્યું ચરવાને ઘાસ, વગેરે.

એ પાડાનું શું થયું? સ્વતંત્ર થવા નીકળ્યું હતું ને આખરે વિનાશ થયો. સ્વતંત્ર થવા માટે બીજાઓની, તેવા વડીલોની, તારકની, પૂજ્ય પરતંત્રતા-(તેમની આજ્ઞાની આધીનતા)ની જરૂર છે, અન્યથા વિનાશ છે. આ જ વાતનું સમર્થન કરતાં પ્રસંગે સાક્ષર ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી કહે છે.

નિત્યે મોટાના બોલો માથે ધરી લઈએ,
નહિ તો વાડામાંના પાડા પેઠે પીડાઈએ.

પાવન પુરુષોની પરતંત્રતા સ્વીકાર્યા વિના સ્વતંત્રતા છે ક્યાં?

સાચી સ્વતંત્રતાના અર્થીઓ, ચાર કનડગતોરૂપ પરતંત્રતાની બેડીને તોડવી જોઈએ. વધારામાં પહેલી બેડી મિથ્યાત્વની તોડો, કુદેવ, કુગુરુ, કુધર્મથી દૂર થાઓ, સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મને શરણે જાઓ, એકથી સ્વતંત્ર થાઓ પણ બીજે પરતંત્ર બનો. એ ભાગ્યશાળીઓના શરણની પરતંત્રતા મનાય-સ્વીકારાય, ત્યારે કલ્યાણ થાય, કહો કે અહિ સ્વતંત્રતાનો આંશિક લાભ મળે છે. જ્યાં સુધી સર્વાંશ સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી એકથી પારતંત્ર્ય તોડવા સાથે બીજે તો પારતંત્ર્યથી જોડાવાનું-સંકળાવાનું છે જ. મિથ્યાત્વની બેડી તૂટી એ થયું સમ્યગ્દર્શન.

એ બહુ સાચવવાનું છે. ચારિત્રથી વધારે સંભાળ એની રાખવાની છે. જીવનમાં ચારિત્ર બસેંથી નવસેંવાર આવે અને જાય જ્યારે સમકિત એ હજારથી નવ હજાર વાર આવે અને જાય, કહો ચાંચલ્ય કોનું અધિક ? અહિં મતિકલ્પના, અંતર અવાજ જરાય ન ચાલે. મતિકલ્પનાની કે સ્વતંત્રતાના ચાળે ચઢ્યા તો પરતંત્રતા લમણે લખેલી જ છે, હા, એક વાત વિચારવા જેવી છે. તમારા કરતાં આજના તેઓમાં જે હીર વધારે છે તે તમારામાં બીલકુલ નથી. તમને જોઇએ છે સાચી સ્વતંત્રતા પણ તેને માટે તમે કાંઇયે ન કરો ને પેલાઓ પોતે માનેલી સ્વતંત્રતા માટે કેટલું બધું કરી રહ્યા છે, ભૂખે મરે છે, લાઠીઓ ખાય છે, જેલમાં જાય છે, ધૂળ નાખેલા રોટલા ખાય છે, જેલના સળીઆ પાછળ જીવન વીતાવે છે, મરે છે, કહો સામી છાતીએ આવે છે ! એ લોકો જેમ કરે છે તેમ આ સાચી સ્વતંત્રતા ઇચ્છનારાઓ કરે તો બેડો પાર ! ત્યાં તે હીર છે. અહિં નથી, તે પ્રગટાવવાની જરૂર છે. તેમ તેવા તૈયાર થાઓ એટલે કઇ દશા થાય, પછી ન સૂઝે ઘર, ન સૂઝે બાયડી, પુણ્યોદયે લાખો ક્રોડો મળ્યા હોય તે છોડીને સંયમ પાળે. આવા થોડા પણ એવાય નીકળે છે ભાગ્યવાનો અને મૂલ્ય તેમનાં છે, ત્યાં ક્રોડો ભેગા થાય તોય તેમની કિંમત આ ત્યાગી પાસે કશી જ નથી. એવા વીર, એવા હીરા નીકળે થોડા, બાકી તો ગમે તે કહો. હૃદયમાં ચીરો જ ન પડે ત્યાં શીરો ક્યાંથી મળે ? પેલાઓ જે કરી રહ્યા છે તે નૂર અહિં નથી એટલી કસર તમારામાં છે, એ દૂર થાય તો બેડો પાર થઇ જાય. મિથ્યાત્વરૂપ પરતંત્રતાની બેડી તોડાય નહિ ત્યાં સુધી સમકિત ન મળે, સ્વતંત્રતા ન સૂઝે. ત્રણ લોકના નાથ શ્રી જિનેશ્વરદેવ, તેમના શાસનના શૃંગારસમા પરમ ત્યાગી તપસ્વી મહર્ષિઓ, તથા પરમપાવન ધર્મ, અહિંસા, અમૃષા, અસ્તેય, અમૈથુન, અપરિગ્રહ એ ધર્મના સંદેશા, તથા સંદેશ આપનારના શરણને ન સ્વીકારાય ત્યાં સુધી સ્વતંત્રતા

ન મળે. એક સ્વતંત્રતા માટે તેવી બીજી એક પરતંત્રતાની આવશ્યકતા છે.

મુંબઈમાં મૂઆ છીએ !

આગળ વધો, અવિરતિ નામની બેડી તોડો. કાંઇ પણ વ્રત નહિ, નિયમ નહિ એનું નામ છે અવિરતિ, એના ધોખે અનંતકાલથી ૮૪ ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાં રખડ્યા. અવિરતિ મહાપાપ છે, આત્માને માટે એ મોટી પરતંત્રતા છે. રાત્રી ભોજન, કંદમૂલાદિ ભક્ષણ વગેરે, અવિરતિથી ચાલુ જ રહે છે એ બંધ કરો. આ દેશવિરતિ ક્યારે આવે ? સમકિત પામ્યા પછી બે પલ્યોપમથી નવ પલ્યોપમની સ્થિતિ તૂટે ત્યારે, સ્વતંત્રતા ઇચ્છનારે સામાના બળને તોડવું જોઇશે ને !

સભામાંથી કેટલાકો કહે છે પચ્ચખ્ખાણ તથા નિયમો ભાંગવા કરતાં ન લેવાય એ સારૂં ને !

એ કહેનારાઓ ભીંત ભૂલે છે, બેવકૂફ છે. તેઓ વિચારી લે. ખૂબ કમાયા, લાખો થયા, દશ વીશ વર્ષ ધમધોકાર ચાલ્યું પછી પલટો આવ્યો, ગરીબાઇ આવી, ત્યાં એમ વિચારાય છે કે ત્યારે પહેલાંથી જ ગરીબ રહેવું શું ખોટું ? હાં, નિયમ લેતી વખતે ભાંગવાની ભાવના ન જોઇએ. લેનાર પાળવાની બુદ્ધિએ લે છે. કમાનાર પૈસાદાર રહેવાની બુદ્ધિએ કમાય છે, કર્મવશાત્ ગરીબ થાય તેથી કમાવાનો પ્રયત્ન જ ખોટો કોઇએ કહ્યો નથી. અહિ પણ નિયમ પાળવાની બુદ્ધિથી લેવાય છે, કર્મવશે ભંગ થાય (ભંગ કરવો નહિ પણ થાય) તેથી, 'ભાંગવા કરતાં ન લેવાં સારાં' કહેનાર મૂર્ખ છે. અવિરતિરૂપ પરાધીનતાને વશ પડેલાઓને કહીએ છીએ, 'રાત્રે ન ખાઓ, કંદમુલાદિ ન ખાઓ,' ત્યારે તેઓ કહે છે શું ? એ નહિ છૂટે. છોડવું જોઇએ પણ શું કરીએ, મુંબઈમાં મૂઆ છીએ !' ખરેખર ! મૂઆ જ

છે. વીસીમાં ખાઓ કે જ્યાં ખાઓ ત્યાં પાંચને બદલે બે ચીજ ખાઓ, તેવી દાળ, તેવાં શાક વિના ચલાવી લેતાં શીખો, જરાક લૂખું ખાઈ લ્યો. વીર કોણ? ભોગી કે ત્યાગી? મુંબઈમાં મૂઆ છીએ, એમ કહેનારનો બચાવ કણબીના બચાવ જેવો છે. નડીઆદમાં એક ગરીબ કણબી જાતે અમીન હતો. કપડાં સુંદર પહેરીને નીકળે, ધોતીઉં લાંબુ પગમાં લટકે તેવું પહેરે, ખેશ પણ લાંબો ઓઢે, આવી રીતે બજારમાં નીકળે છે. એક વખત ધોતીયું પગમાં ભીડાયું, ફાટયું, કોઈ કે કહ્યું, આમ ન પહેરો તો ન ચાલે?' કણબી કહે છે કે ન ચાલે ભાઈ ન ચાલે! શું કરીએ અમીન મૂઆ છીએ!

નોકરી શાથી?

રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, અનંતા જીવોનો વધ થાય, હણાય તેવું ભોજન ન કરવું જોઈએ, કંદમૂલાદિ કાંદા, લસણ, બટાટા સદંતર છોડી દેવા જોઈએ, વીસીમાં જમો તો તેવી ચીજ વિના ચલાવી લ્યો, જીવનને પાવન બનાવો. જે ખાનારનું જીવન પાવન નથી, ગંદુ છે, આ ભવમાં નોકરી કેમ કરવી પડે છે તે વિચારી લ્યો. એ શબ્દ શું કહે છે? નો-કરી! ન કરી. ન કરવા જેવી પણ હા-કરી નથી કહેતો. ભવાંતરમાં ન કરવાનાં કામો કર્યાં તો ન કરવા યોગ્ય નો-કરી મળી. તાત્પર્ય અવિરતિરૂપ પરતંત્રતાની બેડીને તોડો, કર્મના બળને કમજોર કરવું પડશે. બેથી નવ પલ્યોપમની સ્થિતિ તૂટે-ઓછી થાય ત્યારે દેશવિરતિ આવે.

તારકની સાથે શૂટ કરનારની તુલના કરવી નાલાયકાતની પરાકાષ્ઠા છે

હવે એથી આગળ વધો. કષાયો, વિષયો, ઈર્ષ્યા આ તમામ દુર્ગુણોને જીતો એ વાસ્તવિક સ્વતંત્રતા મેળવો, મળશે તો ખૂબ ખાઈશું, આ જ વૃત્તિ છે આજની સ્વતંત્રતામાંને! વાડીનો એવો પ્રબંધ કરો કે રક્ષણ થાય, પછી ચીભડા ખૂબ ખવાય, ઉદ્દેશ તો આ છે ને! યાદ રાખજો, જેમ જેમ દુર્ગુણો ટળે તેમ તેમ

સ્વતંત્રતા મળે. ઈર્ષ્યા મોટો દુર્ગુણ છે. માયા, લુચ્ચાઈનો ત્યાગ કરો, ઈર્ષ્યા છોડી દ્યો, સરલતા કેળવો. હરેકથી પ્રેમ રાખો. શ્રમણ સૂત્રને છેડે અમે, અને વંદિત્તા સૂત્રને છેડે તમે, બેય શું બોલીએ છીએ ? मित्ति मे सव्वभूएसु, वेरं मज्झं न केणइ। બધાયથી મૈત્રી છે વૈર કોઈથી ન રખાય. આ તે કઈ દશા ! યવનો નુકશાન કરે ત્યાં કહે, 'એના વિચારોને બાધા ન કરાય, ગાયનો વધ કરવાનું એના ધર્મમાં છે માટે એની આડે ન અવાય' અને બિચારા વાંદરાને મારી નાખવાનું કહેવાય, અનાથનો નાશ કરવામાં ધર્મ ? ત્યાં મહાત્મા ? કષાયની આ કઈ હદની ભાવના ! જાલીમ ! બલવત્તર હોય ત્યાં સુફિયાણી વાતો, ત્યાં તો ખત્તા ખાવી પડે ને ! અને નિર્બલને ઠાર મારવાનાં ફરમાન ! કઈ દશા !

પ્રશ્ન—એવા પ્રાણીને જીવવાનો હક્ક છે ?

દરેક પ્રાણી આયુષ્ય લઈને આવેલ છે. આયુષ્ય એ જ હક્ક છે, છતાં ત્યાં કોઈ નાહકનો છૂરો ફેરવે તો તે પાપનો ભાગી બને છે. યાદ રાખજો દુનિયામાંના કોઈ જીવ, મચ્છર, માંકડાદિ મારવા લાયક નથી. પ્રભુ મહાવીરદેવ કહે છે, सव्वे जीवा न हंतव्वा

અર્થ—સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરવું, કોઈને મારવો નહિ. મારવાની બુદ્ધિએ મારનાર પોતે મરે છે. અહિં આ દર્શનમાં–મતમાં કોઈને તકલીફ આપવાની મના છે. પરમાત્મા મહાવીરદેવ સાફ ના કહે છે, જ્યારે પેલા કહે છે, વાંદરાને શુટ કરો ! આવાઓને ત્રણ લોકના નાથ સાથે સરખાવનાર નાલાયકો તમારા કુળમાં જન્મ્યા છે ? એમનો આદર થાય છે !

ઈર્ષ્યા પર દૃષ્ટાન્ત

નેકીકા બદલા નેક હૈ :

બુરૂં ન કરો, ભલું કરો. કોઈનું પણ ભલું કરો, બુરૂં ન કરો. એક ધણી ધણીયાણી ખાવા બેઠાં. ગરીબ હતાં, ઘી જરા

કમી હતું. બંને જણાએ પહેલાં ભાણામાં જે રોટલી લીધી તેમાં ઘી ન લીધું, વિચાર્યું પછીની રોટલીમાં લઇશું. એવામાં એક કૂતરું આવ્યું. તેણે બાજુમાં મૂકેલી રોટલી મોંમાં લીધી. પેલાએ ખાવાનું છોડીને તરત કૂતરાનું મોં પકડયું, શા માટે? રોટલી પાછી લેવા? ના, પણ તેમાં ઘી ચોપડીને ખવરાવવા. એમને એમ થયું કે 'એમને તો લૂખું ખાવાથી પેટમાં નહિ દુ:ખે, દુ:ખશે તોય થઈ રહેશે પણ આ બિચારાને પેટમાં દુ:ખશે તો એનું કોણ?' એણે ઘી ચોપડી રોટલી ખવરાવી. કૂતરાએ આજ સુધી જ્યાં ત્યાં લાકડી લેનાર જોયા હતા. પણ મોંમાંથી રોટલી પડાવી ઘી ચોપડી ખવરાવનાર આ જ જોયો! વિચારો, કેવું હૃદય એ ગરીબ દંપતીનું? પોતે લૂખું ખાઇને ઘી ચોપડી ખવરાવે છે. કૂતરું પણ ત્યાં જ રહ્યું અને એ ઘરની સેવા કરવા લાગ્યું. પેલો પણ આશ્રિત શ્વાનને પાળે છે. તમને કોઇ ગરીબ આશ્રિત થવા આશ્રય લેવા મળે તો શું કરો? કહોને ખોડ ખાંપણ કાઢી હાંકી મૂકીએ. થોડા દિવસ બાદ કૂતરાએ થોડે દૂર જઈ એક ઝાડ નીચે ખોદવા માંડયું. ઘર માલીક સમજયો કે શ્વાન કાંઇક સંકેત કરે છે. તેણે ખોધું તો તરત સોનામહોરો મળી, કહ્યું છે:—

કર ભલા હોગા ભલા, નેકીકા બદલા નેક હૈ.

ઇર્ષ્યાળુ કૃતઘ્ની બને છે, કઠોર બને છે,
કાતીલ બને છે, કારમો બને છે!

બંને સોનામહોરો મળી હતી તે ભલા હતા, તેણે સોનામહોરોમાંથી અરધી આડોશીપાડોશીને વહેંચી આપી. તેમાં એક ઇર્ષ્યાળુ હતો. એને મળેલી સોનામહોરોથી ભીડ ગઇ છતાં સંતોષ ન થયો. એને એમ થયું. આ કૂતરું બે દિવસ ઘેર લવાય તો દારા થાય. એને એ ખબર નથી કે, કૂતરું તો નિમિત્ત છે

બાકી એ પરિણામ તો પુણ્યના પુતળાનું છે. પેલો ઇર્ષ્યાળુ પેલા ભલા માણસ પાસે ગયો અને સુફિયાણી વાતો કરી બે દિવસ આવા શ્વાનને પાળવા આપવા કહ્યું. પેલો હતો ભલો માણસ. એને પેલાના હૃદયની કાળાશની કલ્પનાય ક્યાંથી આવે? તેણે કહ્યું, 'ભલે લઇ જા, તું એનું બે દિવસ પાલન કર.' માલીકની આજ્ઞા જાણી કૂતરૂં ત્યાં ગયું. પેલો હવે કૂતરૂં ક્યારે અને ક્યાં ખોદે છે તે જોવા લાગ્યો. કૂતરાએ તો સહેજ ખોદવા માંડ્યું ત્યાં પેલો સમજ્યો 'હું, અહીં માલ મળશે!' તેણે ખોદવાનાં સાધન તૈયાર રાખ્યાં હતાં. ખોદ્યું તો નીકળ્યાં ધૂળ અને પાણા-પથરા! પેલો ઇર્ષ્યાળુ ગુસ્સે થયો, કૂતરાને બિચારાને પત્થરના પ્રહારથી મારી નાંખ્યો.

ઇર્ષ્યાળુએ ખાંડણી બાળી કે ભાગ્ય?

માલીકને જ્યારે ખબર પડી કે પેલાએ તો કૂતરાને મારી નાખીને દાટી દીધો ત્યારે તેને ઘણો ખેદ થયો. એ ભલા આદમીને રાત્રે સ્વપ્નમાં પેલા કૂતરાએ કહ્યું, 'અમુક ઝાડના કાષ્ઠની ખાંડણી બનાવજે અને તેમાં ખાંડતાં મારૂં સ્મરણ કરવું'. પેલાએ તેમ કર્યું. ખાંડણી બનાવી, જ્યાં ચોખા ખાંડવા માંડ્યા અને સ્વપ્નમાં દેખનારને સ્મર્યો કે તરત ચાવલ સોનાના થઇ ગયા. રોજ ચાવલ સોનાના થવા લાગ્યા. વળી હતો તે ઉદાર, બીજાને પણ આપવા લાગ્યો. વાત પ્રસિદ્ધ થઇ. પેલા ઇર્ષ્યાળુને ખબર પડી. આવાને લાજ શરમ પણ હોતી નથી. એ તો વળી બે દિવસ માટે ખાંડણી માગવા આવ્યો. પેલાએ આપી પણ ખરી. સજ્જનોનો સ્વભાવ જ એવો છે. શ્રીપાલમહારાજા અને ધવલ શેઠનું દ્રષ્ટાન્ત વિચારો. ધવલ શેઠ શ્રીપાળને સમુદ્રમાં ડુબાડે છતાં, એનેય શ્રીપાલ મહારાજા મહેલમાં સ્થાન આપે, કેવું હૃદય! ડુમનું ટોળું લાવી મરણશરણ જેવી દશા ધવલ શેઠે

શ્રીપાળ મહારાજાની કરી, જો ક્ષાત્રતેજ અને સ્ત્રીનો ખુલાસો ન હોત તો મરણમાં વાર ન હોતી છતાં તેમણે તો ધવલ શેઠને મહેલમાં જ મહેમાન બનાવ્યા છે, માન્યા છે, તેમનો આદર કર્યો છે. ઉચ્ચ પુરૂષોના આત્મામાં એવી નિર્મલતા છે કે જેમાં પાપી હૃદયની છાયા પડતી નથી, દેખાતી નથી. પેલો ખાંડણી લઈ ગયો. ખાંડવા માંડ્યું, બાવડાં રહી ગયાં પણ સોનું કાંઇ સૂનું છે કે સાંપડે ? વિનાપુણ્યે તે સાંપડતું નથી. ઉલટા ચાવલ ભૂકો થઇ માટીમાં મળ્યા, તે રોષે ભરાયો. ખાંડણીને નાખી અગ્નિમાં. તેની કરી રાખ, અને પેલા ભલા માણસના ઘેર જઇને તે રાખ નાંખી આવ્યો. ઇર્ષ્યાનું પરિણામ ભયંકર છે. મનની વિપત્તિ મારે છે. પુંડરિક કંડરિકનું દૃષ્ટાન્ત વિચારો. શીલ, સંયમ અને ગતિ વિચારો. કંડરીક ક્યાં ગયો અને પુંડરીક ક્યાં ગયો ? સાધનથી પણ વધારે વિચારોની મહત્તા વિચારવા યોગ્ય છે. ઉચ્ચ વિચારોમાં સિદ્ધસાધ્યતા છે, એને માટે પાવંદ બનો, પવિત્રતા જાળવો, એ ન હોય તો ક્રિયાકાંડ કામ ન આવે. ઈર્ષ્યાળુએ ખાંડણી બાળી, એ બિચારાને ક્યાં ખબર છે કે, **પોતે પોતાના ભાગ્યને બાળી રહ્યો છે !**

ઇર્ષ્યા ભયંકર બલા છે :

પેલા ભલા માણસને ફરીથી રાત્રે સ્વપ્નમાં કોઇએ કહ્યું, 'તારા ઘરની પાછળ પડેલી રાખ જ્યાં જ્યાં તું નાખીશ ત્યાં ત્યાં કરમાયેલાં ઝાડ વગેરે ફળદ્રુપ થશે, તેણે તો તેમ કરવા માંડ્યું. થઇ પ્રસિદ્ધિ. રાજા વગેરેએ પણ તેનો લાભ લીધો. પેલા ઇર્ષ્યાળુને વળી કીડો હાલ્યો. પેલાને ઘેર જઈ પડેલી રાખ ધૂળ સાથે ઢગલો લઈ આવ્યો. પછી તે રાજા પાસે જઇ પોતે પણ આવું કરી શકે છે તેમ જાહેર કર્યું. રાજાએ જાહેર સભા ભરી તેને તેવું કામ સોંપવાનું નક્કી કર્યું. સભા ગોઠવાઇ. કરમાઈ ગયેલાં વૃક્ષો તેને બતાવવામાં આવ્યાં પેલો રાખ તથા

ધૂળના ઢગલામાંથી રાજા ધૂળ લઈ છાંટ્યા કરે છે પણ કાંઈ વળતું નથી. એટલામાં આંધી આવે છે, રાજાની આંખમાં ધૂળ ભરાય છે. 'રાજા રોષે ભરાય છે, આ કોઈ ઠગ છે' એમ માની રાજા તેને કેદમાં મોકલાવે છે, ઘણા કાલાવાલા પછી તેનો છુટકારો થાય છે. ઇર્ષ્યા આવી બૂરી બલા છે હજીય ઇર્ષ્યા છોડો, કષાયની નજીક ન જાઓ. એવા સુંદર વિચારો કરો કે ઇર્ષ્યા ઊભી જ ન થાય જરા ઇર્ષ્યા થાય, કષાય થાય કે પાંચ પચીસ નવકાર ગણો, આવી ટેવ પાડો, અભ્યાસ કરો તો પરિણામ સુંદર જ આવશે.

છાપાં વાંચો છો છતાંય લાભની વાત તરફ લક્ષ કેમ નથી જતું?

છાપાં તો રોજ વાંચો છો, તેમાંથીયે લાભની વાત યાદ રાખો. અમેરિકામાં એક ગામ છે એમાં ત્રીશ વર્ષથી કોઈ ગુનો થયો નથી. માત્ર દસ વર્ષ પહેલાં એક આદમીએ ગુનો કરેલો તે ગુનો પણ ચોરીનો નહિ, જારીનો નહિ, લૂટનો નહિ, માત્ર ઉગ્ર પ્રકૃતિ કરેલી એટલો જ! તેના બદલામાં તેને ચાર કલાકની અટકની સજા કરવામાં આવી હતી. ત્યાર પછી તેણે આવો ગુનો પણ કર્યો નથી. આ વાત છાપામાં પ્રગટ થયેલી છે ત્રીશ ત્રીશ વર્ષે થયાં ત્યાં જજ, વકીલ; કોર્ટ કાંઈ જોઈતું જ નથી.

ક્યાં છે મતિની ચક્રી!

તમે ધારો તો એ ન કરી શકો? કરી શકો પણ અહિં તો તમે કહો છો, 'પાંચમો આરો છે, આ ક્યાં ચોથો આરો છે?' પાંચમામાં ચોથો ઉતારવો કે ચોથામાં છઠ્ઠો ઉતારવો એ પોતાના હાથમાં છે. મન પાવન બને તો પાંચમામાં પણ ચોથો ઉતરે. તમે ચોથાના અધિકારી છો, સમ્યગ્દૃષ્ટિ મરીને ચોથે દેવલોક સુધી જાય માટે તમે ચોથાના તો અધિકારી છો. પાંચમાને પણ ચોથો બનાવી શકાય. જે કાળ ફળે તે કામનો. કલિકાલસર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજા પાંચમા આરાની શ્લાઘા

કરે છે, કેમકે શાસન મળે. ફળે તે આરો પોતાને કામનો. જેમાં કલ્યાણ સાધી શકાય તે સુઆરો (કુઆરો છતાં) અને જેમાં કલ્યાણ ન સધાય તે સુઆરો છતાંય કુઆરો. તળાવમાં પણ સુઆરા (બચી શકાય તેવા) તથા કુઆરા (ડુબાડનારા) છે ને! આરાને 'સુ' કે 'કુ' બનાવવો તે પોતાના હાથની બાજી છે. અનાદિની ઈર્ષ્યાની ટેવ છોડી દ્યો. પેલાએ કેદથી કાલાવાલાથી છૂટી સદાને માટે ઈર્ષ્યા કરવાનો પરિત્યાગ કર્યો. લૌકિક સ્વાતંત્ર્યની વાતોથી મનાતા, ફાવે ત્યાં ફાવે તેવા ફરમાનો છોડનારને કોઈએ પૂછ્યું. શાસ્ત્રોમાં તો કહે છે. 'सा विद्या या विमुक्तये' વિદ્યા તે કે જે મુક્તિ માટે થાય. ત્યાં તે સરિઆમ ઈન્કાર કરે છે. એ તો કહે છે, 'પેલી મુક્તિ મળી હોય પણ આ મુક્તિ ન મળે તો તે શા કામની? આ મુક્તિ મેળવી આપે તો તે મુક્તિ કામની' વગેરે. ક્યાં છે મતિની ચક્રી!

તેરમે ગુણસ્થાનકે આત્મા આવે એટલે ફાવ્યો, સ્વતંત્રતા મળી:

હવે આગળ વધો. અવિરતિની બેડી તોડ્યા પછી પ્રમત્તાવસ્થાની બેડી તોડવાની. આજ સુધી પાયમાલી પ્રમાદથી જ થઈ છે. ભણતરમાં પ્રમાદ હોય તો જ્ઞાન ન મળે બજારમાં પ્રમાદી લાભ ન ઉઠાવે. ચડી આત્મકલ્યાણમાં પણ પ્રમાદ નડે છે. આ ધમાલ રગડા ઝઘડા આ પરિગ્રહાદિ પ્રમાદ જ છે. દેશને અંગે પણ કહેવાય છે ને કે પ્રમાદ ન હોય તો હિંદની આ દશા ન હોય. આત્મકલ્યાણ સાધનમાં પણ પ્રમાદની બેડીનું નડતર છે તે તોડવી જોઈએ. પ્રમાદ, ક્લેશ, કુસંપની હોળી કરવી જોઈએ. હિંદ ગુમાવવાનું કારણ કયું? કુસંપ, પરસ્પર લડાઈ એ જ ને! એક વખત એક અંગ્રેજે હાથમાં એક ફળ લઈને કોઈને પૂછ્યું 'તુમ ઈસકો ક્યા કહતે હો?' પેલાએ કહ્યુ 'ફૂટ' લાંબા પાકા ચીભડાને ઉત્તર ગુજરાતમાં ફૂટ કહે છે. અંગ્રેજે ત્રણ વાર પૂછ્યું, પેલાએ કહ્યું, 'ફૂટ' પણ પૂછ્યું વારંવાર. પેલાએ કહ્યું

'આમ કેમ પૂછો છો' અંગ્રેજે કહ્યું 'ઇધર ફ્રુટ હમકો પ્યારી હૈ ક્યોં કિ ઇસસે હમારી લુટ બની રહતી હૈ.' આ વાત લૌકિક પરતંત્રતાને અંગે થઇ. આત્માને અંગે એમ જ સમજી લ્યો. આત્મા અનંતબળનો સ્વામી છે, અને પ્રમત્તાવસ્થાની બેડીમાં પડ્યો છે. અપ્રમત્તતા આવે તો પ્રમત્તતા ટળે. યોગસહચર પૂરી અપ્રત્તતાના કાળે આ થયું તેરમું ગુણસ્થાનક. ત્યાં આત્મા આવે એટલે એ મેળમાં આવ્યો, ફાવ્યો. ચારેય કનડગતો દૂર થઇ એટલે સાચી સ્વતંત્રતા મળી !

સાચી અને શાશ્વત સ્વતંત્રતા આ છે :

આ વસ્તુ સમજી સાચી સ્વતંત્રતા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરો. જ્ઞાનાવરણીની બેડી તોડવા શ્રુતનો અભ્યાસ કરો, દર્શન મોહનીયની બેડી તોડી સમકિતને સુદ્દઢ કરો, અવિરતિની બેડી તોડી વિરતિ વરો, ચોથેથી પાંચમે આવો, દેશવિરત બનો, આગળ વધો, સર્વવિરતિ સ્વીકારો, છઠ્ઠે આવો, આગળ વધો, પ્રમત્તાવસ્થાની બેડી તોડો, અપ્રમત્ત બનો. આવી ઉચ્ચદશા, શક્તિ કેળવીને મેળવો, તેરમે ગુણસ્થાનકે પહોંચો, કહો કે સાચી સ્વતંત્રતા, આનું નામ, તે મેળવો. મૂર્ખ દુનિયાને સાચી સ્વતંત્રતાનો ખ્યાલ નથી એટલે જ્યાં ત્યાં ફૂટાય. સાચી સ્વતંત્રતાનો જેને ખ્યાલ હોય તે ફાવે, તેરમે ગુણસ્થાનકે પણ યોગ જેટલું પારતંત્ર્ય ખરૂં, એટલે ચૌદમે ગુણસ્થાનકે, પંચાસી પ્રકૃતિ જે સત્તામાં હોય તેનો અહિં સદંતર સંહાર થાય એટલે સાચી સ્વતંત્રતા સંપ્રાપ્ત થાય. ૮૫ પ્રકૃતિ ગઇ એટલે સંસારથી રાજીનામા પર મત્તું મરાયું એમ માનો. આત્મસત્તા પ્રગટે, તેરમે પણ આત્મા શરીરમાં રહે છે. ચૌદમે જાય એટલે શાશ્વત મુક્તિ મળે. સાચી અને શાશ્વત સ્વતંત્રતા આ છે. આ સ્વતંત્રતા સાચી છે, કદી ન જાય તેવી છે, જન્મ જરા મરણ પછી નથી, એ સમજી, પરતંત્રતાને જડથી ઉખેડી, શાશ્વત સાચી સ્વતંત્રતા મેળવો એમ કહી વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરૂં છું.

શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સંસ્કારી જીવન શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માનું છે. બીજા બધા આત્માઓના સંસ્કારો પરમાત્માના જીવનમાંના સંસ્કારોથી ઉતરતા છે શ્રી તીર્થંકરનામકર્મની નિકાચના ત્રીજે ભવે થાય છે એટલે તેનું જીવન ઘડવાને ઓછનાચે કમમાં કમ આ દૃષ્ટિએ ત્રણ ભવ તો ખરા (આ તો કમમાં કમ જરૂરિયાતની દૃષ્ટિએ ત્રણ ભવ), પણ એ ત્રીજે ભવેય શ્રી તીર્થંકરનામકર્મ નિકાચનાને પણ પૂર્વભવોની વિશિષ્ટમાં વિશિષ્ટ આરાધના સાથે સંબંધ છે અર્થાત્ એ આત્માના જીવનમાં પ્રથમ કેઇ ભવોથી ઘણા ઘણા સારા સંસ્કારો વણાઈ ચૂકેલા હોય છે.

પોતાની જાતે જ પોતાનો ન્યાય કરો :

સંસ્કારી જીવન પ્રશંસનીય છે. તેવું જીવન બનાવવા માટે શું કરવું જોઇએ, જીવનમાં શું સિંચવું જોઇએ તે સમજવું જોઇશે. દુનિયામાં દરેકને પ્રશંસા ગમે છે; ભલેને પછી તે નીચમાં નીચ કાર્યો કરતો હોય, પોતે નાલાયકમાં નાલાયક હોય છતાં ય તે ઇચ્છે છે-પ્રશંસા. તાત્પર્ય કે દરેકને જોઇએ છે ધન્યવાદ. ધન્યવાદને લાયક છે સંસ્કારી જીવન ત્રણ અવસ્થા અધન્ય છે.

अधन्यं रागरक्तत्वं, अधन्यं द्वेषवासितम् ।
अधन्यं मोहमग्नत्वं, धन्यं संस्कारि जीवनम् ॥ १ ॥

રાગરક્તાવસ્થા, દ્વેષયુક્તાવસ્થા તથા મોહમગ્નાવસ્થા, આ ત્રણેય અવસ્થા અધન્ય છે, ધિક્કારવા લાયક છે જ્યારે તેનાથી નિરાળું સંસ્કારી જીવન જ ધન્યવાદને યોગ્ય છે.

ધન્યવાદ ગમે છે કે ધિક્કાર ? પ્રશંસા પર પ્રેમ છે કે ફિટકાર પર ? ગમે છે તો ધન્યવાદ, પ્રેમ તો છે પ્રશંસા પર. ધિક્કાર કે ફિટકાર પ્રત્યે તો નફરત છે; તો પછી જેનાથી ધિક્કાર મળે, ફિટકાર મળે તેવા જીવનનો પરિત્યાગ કરો તથા

જેનાથી ધન્યવાદ મળે તેવા જીવનનો અર્થાત સંસ્કારી જીવનનો સ્વીકાર કરો, એટલે કે જીવનને સંસ્કારી બનાવો. રાગમાં રક્ત બની, મોહના ભક્ત બની કમબખ્ત કર્મોની લાતો ખાવી એ કામ તો અજ્ઞાનીઓનું છે, અને જો એમ થતું હોય તો તમે જ્ઞાની કે અજ્ઞાની ? એ ન્યાય તમે તમારા જ મુખે આપો, બીજાને પૂછવાની જરૂર નથી, પોતાની જાતે જ પોતાનો ન્યાય કરો.

આ પ્રભાવ છે શ્રેષ્ઠ સંસ્કારી જીવનનો :

રાગરક્તપણું, દ્વેષવાસિતપણું, મોહમગ્નપણું, એ ત્રણેય કેવળ ધિક્કારવા લાયક છે જ્યારે સહસ્રશઃ ધન્યવાદને યોગ્ય તો સંસ્કારી જીવન છે. ઊંચામાં ઊંચા જીવનના સંસ્કારો તીર્થવિભૂતિધારી શ્રી તીર્થંકરદેવ સિવાય બીજે નહિ જોઈ શકાય. આપણને પણ એ સંસ્કાર ઇષ્ટ છે માટે 'नमो अरिहंताणं'ની ધૂન મચાવીએ છીએને! દુકાનની ગાદીને ત્રણ ત્રણ વાર નમસ્કાર કરાય છે તે ધિક્કારવા યોગ્ય છે, લ્યાનતને લાયક છે. એમ કરનારાઓને નવી ગાદી પણ બનાવવાની મળતી નથી, અને એ જ જૂની ગાદીના ગાભામાં એને બેસવું પડશે. શ્રી તીર્થંકરદેવને એકવાર પણ નમસ્કાર કરવામાં આવે તો કમાલ થાય છે, ધમાલ મટી જાય છે, રૂમાલ (ચાદર) ઓઢી રડવાનું બંધ થાય છે. इक्कोवि नमुक्कारो, जिणवरवसहस्स वद्धमाणस्स संसारसागराओ तारेइ नरं व नारीं वा ॥ વર્ધમાનસ્વામીને કરેલો એક પણ નમસ્કાર નર હોય કે નારી હોય સંસારસાગરથી પાર કરે છે. આનું નામ સંસ્કાર. પ્રભુને નમસ્કાર, ગુરૂવન્દન, સામાયિકાદિ ધર્માનુષ્ઠાનો, સંસ્કારી જીવનમાં હોય છે. હજારો લાખો અભિવન્દન હો સંસ્કારી જીવનને! ત્રિલોકનાથ પ્રભુ જ્યારે ઘાતિકર્મના વિધ્વંસથી કેવલજ્ઞાન પામે છે ત્યારે ઇન્દ્રો કેટલી દોડાદોડ કરે છે! પ્રભુ તો વીતરાગ, જંગલમાં ફરનારા, વસનારા, પણ ત્યાંય ઇંદ્રો એમના માટે સુંદરમાં સુંદર, શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સ્થાનાદિ રચનાનું સર્જન કરે, આ પ્રભાવ છે શ્રેષ્ઠ સંસ્કારી જીવનનો.

અજબ ઐશ્વર્યધારી દેવો, ઇન્દ્રો પણ વિરતિને વન્દન કરે છે :

જ્યાં સંસ્કાર છે ત્યાં સત્કાર છે. સંસ્કારી જીવન જેઓનું છે તેઓ પૂજાય છે, સત્કારાય છે, સન્માનાય છે, તેમની બોલબાલા બોલાય છે; જ્યારે સંસ્કારવિહીન જીવનવાળાઓ ધૂત્કારાય છે. સમવસરણમાં દેવો પ્રભુની ભક્તિ નિમિત્તે એવી સુંદર રચના રચે કે એ શોભા આગળ પોતાનાં વિમાનો પણ લાજે, ઝાંખાં દેખાય. દેવો પોતાની સ્થિતિ સારી રીતે જાણતા હોઇ માને છે કે, અમે એવા સંસ્કારવાળા નથી કે જેવા સંસ્કારવાળા માટીના ઘરમાં રહેનારાઓ (મનુષ્યો) છે. મહિનામાં માત્ર એક જ દિવસ બ્રહ્મચર્યની માગણી દેવો પાસે કરો તો તે એનાથી નહિ બને, તાકાત નથી તેવી, કેમકે અવિરતિ કાપી શકે ત્યારે બ્રહ્મચર્યના પણને આપી શકે. ઉચ્ચ સ્થાનમાં સ્થાપવાનું સામર્થ્ય બ્રહ્મચર્યમાં છે. ભક્તિની ધૂન એ દેવો કરી શકે, આપી શકે પણ વિરતિ ન આપી શકે કેમકે પોતામાં જ નથી. શ્રી તીર્થંકરદેવોના ઘરોમાં ક્રોડોની વૃષ્ટિ દેવો કરે છે. એમાં ના નહિ, એ કરે, ભક્તિ ઠાઠથી, અપૂર્વ ઠાઠથી કરે પણ મહિનામાં પાંચ દિવસ વ્રતના માગો તો ન આપી શકે, તેથી તો અજબ ઐશ્વર્યધારી દેવો, ઇન્દ્રો પણ વિરતિને વંદન કરે છે.

ભગવાનની ભક્તિ મુક્તિના માટે :

ઘણા ભવો ભોગવ્યું છતાં કાંઇ વળ્યું નહિ, તૃષ્ણા મટી નહિ. જીવનમાં સંસ્કાર સ્થાપવા હોય તો અવિરતિને કાપવી પડશે. અવિરતિને કપાય નહિ ત્યાં સુધી જીવનમાં સંસ્કાર સ્થપાય નહિ. વ્રતનિયમને કાલ આપી શકાય નહિ અને શિવપુરી તરફનો માર્ગ કાપી શકાય નહિ તેથી દેવો ભક્તિમાં શક્તિ માત્ર સમર્પી દે છે. દેવોથી એ શક્ય છે. પોતાનાં વિમાનોને પણ લજ્જિત બનાવનાર સ્થાન તેઓ પ્રભુ માટે બનાવે છે.

ત્રણ ત્રણ તો ગઢ બનાવે છે, એ ગઢ પણ સામાન્ય ગઢ નહિ પણ જાતજાતના રત્નોની મહામઠ હોય, એક ગઢ સુવર્ણનો (સોનાનો-હેમનો), એક ગઢ રૂપાનો, એક ગઢ રત્નનો આ ગઢમાં પણ ખૂબી! સોનાના ગઢમાં રત્નોના, રત્નોના ગઢમાં મણિના, રૂપાના ગઢમાં સોનાના કાંગરા કોરાયેલા હોય છે. દેવતાઓ આ તમામ શા માટે કરે છે? તેઓ જાણે છે, માને છે કે આ રીતે કરેલી ભગવાનની ભક્તિથી કર્મનો લોપ થશે અને જીવન ઓપશે, જેટલી ભક્તિ વધારે તેટલી મુક્તિ (કર્મથી મુકાવાનું) વધારે, ભગવાનની ભક્તિ કર્મથી મુક્તિને માટે છે.

મૂર્ખાઓ જ પરમાત્માની સાથે પામરાત્માની તુલના કરે!

સત્કારવા લાયક સંસ્કાર છે, ધિક્કારવા લાયક સંસ્કારવિહીનત્વ છે. ભગવાન તો સંસ્કારી છે જ, શ્રેષ્ઠ સંસ્કારી છે પણ તેઓ જ્યાં દેશના દેવાના છે ત્યાંના સ્થાનનો (ભૂમિનો) પણ સંસ્કાર થાય છે, પગથિયાંનો પણ સંસ્કાર થયેલો હોય છે. આ તમામ સંસ્કારી જીવોમાં ઉચ્ચ કોટિએ પહોંચેલા છે શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના સંસ્કારનું વર્ણન પ્રથમ કરવાનુ કારણ સ્પષ્ટ છે કે શ્રેષ્ઠ વસ્તુ જ પ્રથમ દર્શાવાય દુનિયાના વ્યવહારમાં પણ એમ જ દેખાય છે કે માલ લેવા આવનાર ગ્રાહકને વેપારી પ્રથમ તો ઊંચામાં ઊંચો જ માલ બતાવે છે. અહિં પણ એ જ મુજબ પ્રથમ શ્રેષ્ઠ સંસ્કારીનો પરિચય અપાય છે. શ્રેષ્ઠ સંસ્કારી ભગવાન પ્રત્યે ભક્તિની રઢ નહિ લાગે ત્યાં સુધી કર્મના ગઢ નહિ તૂટે. ભક્તિની રઢથી જ કર્મના ગઢ તૂટશે. ભક્તિ એ પણ સંસ્કાર છે. મૂર્ખા હોય તેઓ જ પરમાત્માની સાથે આજનાઓનો મુકાબલો કરે! આવા અજ્ઞાનીઓની વાત સાંભળવી નહિ, જો સાંભળી, દિલમાં ઉતારી તો તો સમ્યક્ત્વ ખળભળી ઊઠશે. હજારો મણનું વજનું ચક્ર પડે છતાં જેના શરીરમાં ઘોબોય ન પડે, જ્યાં મૂર્છાએ ન છૂટે, જે શરીરનું એક રૂંવાડુંયે ન ફરકે તેવા દેવાધિદેવની

સાથે, જેને વાંસનો પુલ ઉતરતાં પગે ચીંથરાં બાંધવાં પડે તેવાની તુલના! એ તુલના તો માણેકને ચણોઠી સાથેની તુલના સમાન છે. ત્રિકાલજ્ઞ, અબાધિત વચનવાળા પરમાત્માની સાથે, એક સમયનું પણ જેને પુરૂં જ્ઞાન નથી એવા અજ્ઞાનીની તથા વાત-વાતમાં બાજી પલટનારની સરખામણી થઈ શકે કેવી રીતે?

સરખામણીનો મેનિયો!

આ જમાનામાં સરખામણીની ચેષ્ટાનો મેનિયો ચાલ્યો છે. સરખાઈ છે ક્યાં? ન તનમાં, ન મનમાં, ન રૂપમાં, ન ઘાટમાં, ન વાતમાં, ન ભાતમાં, ન જાતમાં, ન જ્ઞાનમાં, ન ભાનમાં, ન સાનમાં, ન આચારમાં, ન વિચારમાં, ન પ્રચારમાં, સામ્ય છે ક્યાં?

સાતે નરકે થયાં અજવાળાં!

સંસ્કારી જીવન ઊંચામાં ઊંચું શ્રી તીર્થંકરદેવનું છે, સુરાસુરેન્દ્રસેવિત પ્રભુનું સંસ્કારી જીવન ઊંચામાં ઊંચું છે. અહો! એ તો જન્મ્યા ત્યારે પણ જાહેર થયું હતું કે એમના જન્મથી તો ત્રણ લોકમાં અજવાળું થાય છે. જાહેરમાં આવનાર સંસ્કારી જીવનના આ તો પડછાયા છે, સૂર્યના ઉદય પહેલાંની અરૂણિમા છે. પંડિત શ્રી વીરવિજયજી મહારાજ એ પ્રસંગને વર્ણવતાં રોશન કરે છે કે, સાતે નરકે થયાં અજવાળાં! કોઈ મૂર્ખશિરોમણિ હોય તેને તો અહિ પણ ખામી દેખાય અને કહી દે કે, 'અજવાળું કહેવું જોઈએ, અજવાળાં નહિ,' પણ ચતુર, પ્રાજ્ઞ હોય તે તો તત્ત્વને પામી જાય અને ખૂબીભરી કવિતા-માંથીયે તત્ત્વજ્ઞાનને મેળવી લે, કેળવી લે.

અજવાળા અજવાળામાં (પ્રકાશ પ્રકાશમાં) પણ તારતમ્ય રહેલું છે. એક જાતનું પકવાન કહેવાય પણ અનેક જાતનાં હોય તો પકવાનો કહેવાય. સાત નરકમાં જે પ્રકાશ દેખાય,

જે અજવાળું દેખાય તેમાં વૈવિધ્ય રહેલું હોવાથી 'અજવાળું' ન કહેતાં પંડિત કવિ મુનિશ્રીએ 'અજવાળાં' કહ્યું છે. પ્રથમ નારકીમાં સૂર્યના પ્રકાશ જેવું અજવાળું પ્રગટે, દ્વિતીય નારકીમાં મેઘાચ્છાદિત (વાદળાંઓથી ઢંકાયેલ) સૂર્યના પ્રકાશ જેવું અજવાળું પ્રગટે, તૃતીય નારકીમાં ચંદ્રના પ્રકાશ જેવું અજવાળું પ્રગટે, ચોથી નારકીમાં મેઘાચ્છાદિત ચંદ્રના પ્રકાશ જેવું અજવાળું પ્રગટે, પાંચમી નારકીમાં ગ્રહના પ્રકાશ જેવું, છઠ્ઠી નારકીમાં નક્ષત્રના પ્રકાશ જેવું તથા છેલ્લી સાતમી નારકીમાં તારાના પ્રકાશ જેવું અજવાળું પ્રગટે. આ રીતિએ ઉદ્યોતમાં તારતમ્ય હોવાથી તેના પ્રકારો થવાથી 'અજવાળું' નહિ કહેતાં કહ્યું કે, સાતે નરકે થયાં અજવાળાં! પરમાત્માના ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યનો પ્રભાવ તો એક સરખો પ્રકાશ ફેંકે છે પણ પાત્રની અપેક્ષાએ ફરક પડે છે, ફરક પડતો જાય છે. એક પછી એક આગળની નારકીમાં અધિક અધિક દુર્ભાગ્ય હોઈ પ્રકાશ ન્યૂન ન્યૂન થતો જાય છે, આ હેતુ છે. પંડિત મુનિએ કરેલા બહુવચનના પ્રયોગનો, ત્રણ લોકના નાથ જન્મ્યા ત્યારે નારકભૂમિમાંય પ્રકાશ. તિર્યંચમાંય પ્રકાશ, માનવમાંય પ્રકાશ, દેવલોકમાંય પ્રકાશ, સર્વત્ર પ્રકાશ. પ્રકાશ ને પ્રકાશ! અંધકારનો નાશ એવો પ્રકાશ અંતર્મુહૂર્ત સુધી રહે છે.

બકનારને (બકવું જ છે તેને) રોકી શકાય તેમ નથી:

રાગમાં રક્ત રહેવું, દ્વેષથી વાસિત રહેવું, મોહમાં મગ્ન રહેવું આ તમામ ધિક્કારવા લાયક છે. આ સ્થિતિ જ દુનિયાની, સંસાર આખાની જડ છે. આમાં દુનિયાની તમામ સ્થિતિ સમાઇ જાય છે. શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ સંસ્કારી જીવન શ્રી તીર્થંકરોનું છે. એમને બધાય સત્કારે છે. જો કોઈ એમ કહે કે, 'એ તો માત્ર ગ્રન્થમાં લખેલું છે, તો તેને અશ્રદ્ધાળુ સમજવો. તમામ વાતો ઇન્દ્રિય-ગ્રાહ્ય હોઇ શકે નહિ. આપણને ન દેખાય તેટલા માત્રથી વસ્તુનો

જ્યાં સંસ્કાર ત્યાં સત્કાર. સીતાજી જીત્યાં, રાવણ હાર્યો :

દેશવિરતિપણામાં, સદાચારમાં સંસ્કાર છે ત્યાં પણ સત્કાર છે. સંસ્કાર ગયો એટલે ફિટકાર મળે. જનકતનયા સીતાજીને રાવણ હરી ગયો–ઉપાડી ગયો, રાવણ એટલે ત્રણ ખંડનો માલીક પ્રતિવાસુદેવ. ભલભલાને પોતાની આજ્ઞા મનાવનાર રાવણ પણ જ્યાં કામનો ગુલામ થયો એટલે પરમ સતી સીતાને દીનતા-પૂર્વક યાચી રહ્યો છે. કઈ દશા! હાથ જોડીને કહે છે, 'હું તારો કિંકર, દાસ, તું મારું માન, માન! આ સેવકની આશા પૂર્ણ કર!' પ્રતિવાસુદેવ રાવણ કેવી હાલતમાં પોતાને મૂકે છે! શાથી? કામની ગુલામીથી જ ને! કેવી અદના યાચના! જાનકીજી એટલે કહો સદાચારની સાક્ષાત્ પ્રતિમા! પરિણામે સદાચારે એટલે કહો કે સંસ્કારે વિજય મેળવ્યો, દુરાચારનો દાટ વળ્યો, રાવણ હાર્યો. જયસ્તંભ રામે રોપ્યો. સીતા એ રામપત્ની હતી. બીજાની ચીજ હરી જવી, પાછી ન આપવી, પચાવવી એમાં નીતિવિહીનતા હતી, એમાં સંસ્કારનો સંહાર હતો. પછી ત્યાં હાર, ફિટકાર, ધિક્કાર વિના બીજું શું હોય? રામચંદ્રની લડાઈ પોતાની વસ્તુ મેળવવા માટે હતી. રઘુકુલવધુ સીતાજી સંસ્કારી જીવનવાળાં હતાં. સીતા તથા તેવી બીજી સતીઓનાં નામનું સ્મરણ આચાર્યાદિ પણ કરે તે શાના યોગે? શીલના પરમ સંસ્કાર યોગે. રાવણ જેવો રાજવી ગરજથી અરજ કરે છતાં સીતામાતાનું રૂંવાડું ય ન ફરકે અને તેને દીન, હીન, કંગાલ માને આ છે સંસ્કાર. આત્મામાં જડાયેલા સંસ્કારનો પ્રભાવ, દુનિયામાં દુરાચારમાં દુરાચાર પરસ્ત્રીગમનનો છે; હિંસા, અસત્ય, ચૌર્ય, વ્યભિચાર આદિ દુરાચારો છે. દુરાચાર દાટ વાળે છે. રાવણ રાંકડો થઈ અરજ કરે, રોજ ને રોજ તેમ કરે ત્યાં એક કામાધીનતા જ કારણ છે. કામાસક્તિ મરેલાને પણ મારે છે.

કામને દૂર કરાય તો કર્મ ચૂર ચૂર થાય, કામ ખસે એટલે આત્મા મુક્તિ ધામે જઈ વસે. રાવણે ઘણા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ આખરે તે હાર્યો અને સંસ્કારી સીતાજી જીત્યાં.

કામીની દશા !

कृशः काणः खञ्जः श्रवणरहितः पुच्छविकलः ।
व्रणीपुयत्क्लिन्नः कृमिकुलशतैरावृततनुः ॥
क्षुधाक्षामः जीर्णः पिठरककपालार्पितगलः ।
शुनीमन्वेति श्वा हतमपिनिहन्त्येच मदनः ॥

શબ્દાર્થ:—પતલો, કાણો, લંગડો, કાન વગરનો તેમજ પુચ્છ વગરનો, શરીરે ચાંદાનો પાર નથી અને ચાંદે ચાંદે કીડા પડ્યા છે, ભૂખથી સૂકાયેલો, વૃદ્ધ, ગળામાં કાંઠલો પડ્યો છે એવો પણ કૂતરો કૂતરીની પાછળ દોડે છે. ખરેખર કામ તું મરેલાને પણ મારે છે.

આખાય અંગે કૃશ, આંખે કાણો, પગે લંગડો (ત્રણ પગે ચાલતો), પૂચ્છ વગરનો (બાંડો), કાનથી બૂચો, રોગી, શરીરમાંથી રસી જઈ રહી છે એવો, જેના શરીરમાં સેંકડો કીડાઓ ખદબદી રહ્યાં છે એવો રોગી તથા દુ:ખી કૂતરો, વળી ભૂખથી જેનું પેટ ઊંડું ઉતરી ગયું છે, જેના ગળામાં કોઈએ કાંઠલો વળગાડ્યો છે એવો કૂતરો પણ કૂતરી પાછળ કેવો દોડે છે! કામીની દશા જાણવા માટે આ દષ્ટાંત કમ છે? ખરેખર કામ મરેલાને મારે છે.

દુનિયાદારીનું જીવન પણ સાધુઓએ સ્તવવા યોગ્ય સિદ્ધ થયું, પ્રસિદ્ધ થયું:

શ્વાન તો તિર્યંચ છે. એ બિચારામાં બુદ્ધિ નથી, વિવેક નથી પણ મનુષ્ય જ્યારે ભાન ભૂલે, સંસ્કારનું દિવાળું કાઢે ત્યારે

બિન્દુ પણ મુકાયું નહિ. ધન્ય છે! તાત્પર્ય તીર્થે કે ઉપાશ્રયે લીધેલા નિયમોનું યથાસ્થિત પાલન કરવું જોઇએ. પુરાણમાં દૃષ્ટાન્ત છે. પહેલા પર્વતોને પાંખો હતી. ઇન્દ્રે પાંખો કાપી નાખી. મૈનાક પર્વત રહી ગયેલો. તેની પાંખ કાપવા જતાં તે નાઠો અને સાગરમાં ઘુસ્યો. ઇન્દ્રે વજ્ર છોડયું સાગર ખળભળ્યો પણ શરણે આવેલા પર્વતનું તેણે રક્ષણ કર્યું. તે વખતે મૈનાક પર્વતે સમુદ્રને શું કહ્યું હતું તેની હિંદીમાં કવિતા છે. તે આ રહી, જુઓ.

चाहे सदैव सहना हरि! वज्रताप,
मेनाक दूर करना न कदापि आप।
जाना न मूल जलधे! यह वर्ण पंक्ति,
अंगीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥

આ દૃષ્ટાન્તની મતલબ. અંગીકૃતનું પાલન કરવું જોઇએ,

સંસ્કારી જીવન પાપીને પણ ધર્મી બનાવે છે.

ઇતરમાં તરવાના ત્રણ માર્ગો કહ્યા છે, ભક્તિ, વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન તથા જૈન દર્શને સમ્યક્ શબ્દ સંયોજિત કરી કહ્યું, सम्यग्दर्शनज्ञान-चारित्राणि मोक्षमार्गः પ્રથમ શ્રદ્ધા જોઇએ, કેવી શ્રદ્ધા જોઇએ. અટલ શ્રદ્ધા જોઇએ. આજે શ્રદ્ધાભ્રષ્ટો પોતાની જમાત વધારવા ફાવે તેમ બકી રહ્યા છે, લખી રહ્યા છે, આવા બકવાદ તરફ કે લખલખાટ તરફ શ્રદ્ધાળુ નજર પણ ન કરે. શ્રદ્ધાળુ ગમે તેવી કુયુક્તિથી પણ માર્ગથી ન ખસે. ન સમજાય તો વિનયપૂર્વક ગુરુમહારાજને પૂછી શકાય. શ્રદ્ધામય જીવનની ગણના પણ સંસ્કારી જીવનમાં. દર્શન પછી સમ્યગ્ જ્ઞાન તથા સમ્યક્ચારિત્ર છે, એ મોક્ષમાર્ગ એટલે સંસ્કારી જીવન. જનાવરોમાં એવા સંસ્કાર હોય છે કે ન પૂછો વાત! એક વખત એક શિકારી જ્યાં બાણ

છોડવા તૈયાર થાય છે ત્યારે એક હરણી તેને વિનતિ કરે છે, 'હે શિકારી! મારાં બચ્ચાં ખાતર જરા સબૂરી પકડ હું તે બચ્ચાંને દૂધ પીવરાવી લઉં, પછી બાણ ભલે માર.' શિકારીએ બાણ મારવું બંધ રાખ્યું. હરિણી બચ્ચાંને દૂધ પીવરાવી તરત શિકારી પાસે હાજર થઈ. તાકાત છે હવે શિકારીની કે બાણ મારે? ને હરણીના આવા વચનપાલનના સામર્થ્યથી શિકારી પણ સ્તબ્ધ થયો તો બાણ સ્તબ્ધ થાય એમાં શી નવાઈ! વચનપાલન સંસ્કાર છે. વચન પાલનારા આજે માનવોમાં શોધ્યા નથી જડતા! શિકારીએ બાણ તોડી નાખ્યું. તિર્યંચના આવા સામાન્ય સંસ્કારી જીવને પાપી શિકારીને ધર્મી બનાવ્યો.

આ તો તિર્યંચ! તમે મનુષ્ય, તેમાંય શ્રાવક, જૈન. તમારે તો ઉચ્ચ સંસ્કારો વારસામાં હોય, ગળથુથીથી હોય. સંસ્કારો કેળવો, મેળવો, રક્ષો, સંસ્કારી જીવનમાં જીવો અને તે વડે મોક્ષનું શાશ્વત જીવન સંપ્રાપ્ત કરો. આટલું કહી આજનું વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરું છું.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ધર્મશાલા વાપી.
ચૈત્ર વદ ૧ રવિવાર, વિ. સં. ૨૦૦૩

ઈષ્ટ સિદ્ધિનો રાજમાર્ગ

[વાપીમાં વિ. સં. ૨૦૦૩ ના ચૈત્ર વદી ૧ ના રવિવારે બપોરે ત્રણ વાગે, પ્રેમચંદ રાયચંદની ધર્મશાળાના સુવિશાલ ચોગાનમાં, જાહેર જનતાના વિશેષ લાભના હેતુથી પૂ. જૈનરત્ન, વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ, કવિકુલકિરીટ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજનું જાહેર પ્રવચન ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. જૈન અને જૈનેતર વર્ગની મોટી સંખ્યામાં હાજરી હતી. પ્રારંભમાં પૂ. આચાર્યદેવે મધુર અને ગંભીર ધ્વનિથી મંગળાચરણ કર્યા બાદ, તેઓશ્રીની આજ્ઞાથી પંન્યાસશ્રી વિક્રમવિજયજી અને પં. શ્રી પ્રવીણવિજયજી ગણિવરે પ્રસ્તુત વિષયનું પ્રાસંગિક વિવેચન કર્યું હતું. ત્યારબાદ પૂ. આચાર્યદેવે કરેલા પ્રવચનનું સારભૂત અવતરણ આ નીચે આપવામાં આવે છે. પ્રકાશક

એકાંત મતભેદે જ સત્યાનાશ વાળ્યું છે!

આજનો વિષય ત્રણ પદોથી વાચ્ય બનેલો છે. પ્રથમ પદે 'ઇષ્ટ' શબ્દ છે. ઇષ્ટ શું હોવું જોઇએ? 'ઇષ્ટ શું?'–એમાં ઘણા મતભેદો છે. કોઇને સ્ત્રી ઇષ્ટ હોય છે, તો કોઇને પુત્ર; કોઇને ધન ઇષ્ટ હોય છે, તો કોઇને સત્તા; કોઇને પોતાના શત્રુનો નાશ ઇષ્ટ હોય છે, તો કોઇને પોતાની તથા પોતાના

મિત્રોની આબાદી ઇષ્ટ હોય છે. આમ ભિન્ન ભિન્ન ઇષ્ટોને કલ્પીને પ્રથમ મતભેદો ઉપજાવીએ એ ઠીક નથી. એકાંત મતભેદે જ સત્યાનાશ વાળ્યું છે! બીજાનું કાપવું અને પોતાનું જ સ્થાપવું, એ શાથી? કહો ને કે—એકાંત મતભેદથી જ. સુખ તેને જ સંપ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યાં અપેક્ષાએ એકમત છે. એકમતના અભાવે જ કુસંપનાં બીજ વવાય છે, બીજાઓ કુસંપના કારણે જ ફાવી જાય છે.

એક વખત એક અંગ્રેજે એક ખેડૂતને તેનાં હાથમાં રહેલા લાંબા પાકા ચીભડાના ફળને જોઈને પૂછ્યું, 'આ શું છે?' ખેડૂત બોલ્યો કે, 'આ ફૂટ છે.' અંગ્રેજે માન્યું કે હિંદુસ્તાનમાં ફુટ છે, એ વાતને સૂચવનારું આનું ફુટ એવું ગુજરાતી નામ છે. વાત પણ સાચી કે હિંદમાં ફુટ એટલે કુસંપ અપાર છે. જ્યાં ફુટ છે ત્યાં જ માલની લૂંટાલૂંટ છે. ફુટ શાથી? કહેવું જ પડશે કે-ઘર કરી બેઠેલા કુસંપે થયેલા મતભેદોથી જ! એકમતિવાળામાં ફુટ હોતી જ નથી, ત્યાં અન્યના સુખની લૂંટા-લૂંટ પણ હોતી નથી, બલ્કે ત્યાં ફૂટાફૂટ સુખ હોય છે. કુસંપથી થયેલ મતભેદો નીકળી જાય અને એકમતમાં આવી જઈએ તો જ સુખ સંપ્રાપ્ત થાય છે. કદાગ્રહી ભિન્નભિન્ન મતવાળાઓથી સુખ દૂર દૂર જાય છે. અરે! એક ઘરમાં મતભેદ જાગે, એમાંથી મનભેદ થાય, કુસંપ ઊભો થાય એટલે ત્યાંથી સુખ રૂખસદ (વિદાયગીરી) લઇ લે છે. તો પછી જે દેશમાં કુસંપ હોય, મતભેદો હોય, પરસ્પર કાપાકાપી હોય તે દેશની પ્રજાને સ્વપ્ને પણ સુખ ક્યાંથી હોય? મારામારી મતભેદોમાંથી છે, મનભેદ મતભેદથી છે માટે જ હું કહું છું કે આપણા આજના વિષયમાં પણ પ્રથમના વક્તાઓએ મતભેદો બનાવ્યા તેવા મતભેદો ઊભા કરવા ઉચિત નથી, હિતકર નથી.

છે, પણ તે ધ્યાન આત્મીય સુખને અર્પી શકતું નથી યોગી ઓએ જે ધ્યાન કેળવ્યું છે, મેળવ્યું છે તે ધ્યાનથી જ આત્મીય સુખ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. એવું ધ્યાન કયું ? કહેવું જ પડશે કે શુદ્ધ ધ્યાન. એવું શુદ્ધ ધ્યાન ક્યારે ધ્યાઈ શકાય ? જ્યારે મન પવિત્ર હોય ત્યારે જ શુદ્ધ ધ્યાનનો અભ્યાસ થઇ શકે, પછી તેવું ધ્યાન ધ્યાઇ શકાય મનની શુદ્ધિ ધ્યાનને પેદા કરે છે. એવા ધ્યાનથી આપણું ઇષ્ટ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, માટે એવું ધ્યાન પ્રાપ્ત કરવા મનને શુદ્ધ કરો, મનશુદ્ધિ કેળવો. મન શુદ્ધ ત્યારે થાય કે જ્યારે કષાયોનો વિજય થાય. પૂરૂં સુખ મેળવવા ઇચ્છતા હો તો સમતાના સાગર બનો. 'આ મારો વૈરી છે,' એવી દુર્બુદ્ધિને હૃદયમાંથી દેશવટો દ્યો. મહાનુભાવો ! ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ એ કષાયચતુષ્ટયથી આ જીવે અનાદિ અનંતા કાલથી અનંતા જન્મ મરણોનાં દુઃખો સહન કર્યા છે, અને હજીયે જો એ કષાયોને દૂર ન કરીએ, એ કષાયોથી દૂર ન થઇએ તો જન્મ મરણનાં દુઃખો ચાલુ સહન કરવા પડશે જ. કોઈ ગાળ દે તો ગળી જતાં શીખો, સહન કરી લ્યો, કોઇ અપમાન કરે ત્યારે ગમ ખાતાં શીખો, વિચારો કે આ જીવ ભાજીમૂળામાં પૈસાના પાંચ શેરના ભાવે તો વેચાયો, તોલાયો, ત્યાં વળી માન અને અપમાન કેવાં ? મનશુદ્ધિથી વચનશુદ્ધિ થાય છે. આ તમામ માટે પ્રથમ કષાયો જીતવાની જરૂર છે. કષાયો પર મેળવેલો વિજય વિજેતા આત્માને સંપૂર્ણ સુખ સમર્પે છે. કષાયો પર વિજય મેળવવો એ સુખ મેળવવાનું પ્રથમ પગથિયું છે.

तस्मात् तथैव वक्तव्यं ।

ચાર કષાયોમાં પ્રથમ છે ક્રોધ. ક્રોધ ચઢે (આત્મા પર સવાર થાય) ત્યારે આત્મા પોતે પોતાને ભૂલી જાય છે. ક્રોધાવિષ્ટ આત્મા એવો ઘમંડી બની જાય છે અને સામાની પ્રત્યે

આક્રોશથી કહે છે, 'આ મને કહેનાર કોણ?' આગળ વધી બકે છે, 'બસ! એને શૂટ કરી નાંખુ.' ભાવના તો શૂટ કરી નાખવાની હોય પણ તેવું સાધન ન હોય એટલે છેવટે બૂટનો પણ ઉપયોગ કરે પણ બિચારાને ખબર નથી કે લૂંટ કોની થાય છે! લૂંટાય છે તો પોતે જ, લૂંટાય છે તે કે જેનું ધૈર્ય ખૂટે છે. મોક્ષમાં જવું હોય તો કહેતાં નહિ પણ સહેતાં શીખો. જેમણે લીધું સહી તેમણે લીધો મુક્તિમાં આત્મા વહી. જેણે કહ્યું (સહ્યું નહિ) તેણે તો દુર્ગતિનું દુઃખ લહ્યું છે. અહિંસા–અહિંસક ભાવ સિવાય મુક્તિ નથી. મનશુદ્ધિ, વચનશુદ્ધિ, કાયશુદ્ધિ આ ત્રણેય શુદ્ધિ આવી જાય તો અહિંસકવૃત્તિ આવી જાય. મનથી કોઈનું પણ બૂરૂં ન ઈચ્છવું, કોઈપણ મરી જાય એમ ન ઈચ્છવું, એ છે માનસિક અહિંસા. માનસિક વિચારણાઓ બૂરી ન રાખો, આજ હિન્દુસ્તાનની વિચારણા એટલી ભ્રષ્ટ બની ગઈ છે કે જેના પ્રતાપે આ દેશની આજે દુર્દશા પ્રત્યક્ષ જોવાઈ રહી છે. કષાય જય પ્રાપ્ત કર્યો હશે તો વચન ખરાબ નહિ બોલાય. અજ્ઞાની મનુષ્યને પોતે શું બોલે છે તેનું પણ ભાન હોતું નથી. જેનાથી પોતાનું પોષણ થઈ રહ્યું છે એવા બળદને અજ્ઞાન માલીક ક્રોધમાં આવી કહે છે, 'ચાલતો કેમ નથી? તારા જોડા પડેરૂં? તારો ધણી મરે!' સમજે તો વાંધો ને! દુનિયામાં આવો પણ એક અજ્ઞાનવાદ છે. છોકરી ઘડો ફોડે છે ત્યારે ક્રોધાંધ મા બોલી નાખે છે, 'રાંડ! ઘડો કેમ ફોડ્યો?' છોકરી રાંડ થાય ત્યારે કેવો કાળો કેર વર્તાય એ ભાન બોલતી વખતે હોય તો એવું બોલાય? આ વાચિક દોષ છે, તે પણ શિક્ષણના અભાવે છે. શિક્ષિત સ્ત્રીઓ સારી ભાષા બોલે છે. અણગમતું બોલવું એ પણ એક પ્રકારની હિંસા છે. કહ્યું છે કે:—

प्रियवाक्यप्रदानेन, सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः।
तस्मात् तदेव वक्तव्यं, वाक्येऽपि का दरिद्रता?॥

હિંસાદિનો ત્યાગ એ જ ઇષ્ટસિદ્ધિનો રાજમાર્ગ:

જીભ સખણી ન રહી, જીભથી તે ભીખારી જેમ તેમ બોલ્યો તેથી તેના મનમાં કશો ય માઠો વિચાર નહોતો પણ તે ખીચડી ખાવા, પ્રયત્ન કરવા છતાં ખાઈ શક્યો નહિ. જિહ્વાના દોષથી ભીખારીને આ ભવમાં, અરે તરત જ આવું નુકશાન થયું. ઇરાદો અશુભ ન હોવા છતાં વાણી બોલતાં ન આવડી તો ભૂખે રહેવું પડ્યું. કહ્યું છે કે,

સુવાકયથી સ્નેહ સદૈવ વાધે, કુવાકયથી ક્લેશ હમેશ લાધે.

મુદ્દો એ છે કે–મનમાં કંઇ પણ વિચાર ન હોવા છતાં તેવી વાણીના વ્યસનથી કેઇ વિઘ્નો ઊભાં થાય છે. પાપથી ડરો કેમકે સંતાપની જડ પાપ છે. ત્રિકરણ યોગે મનથી, વચનથી તથા તન(કાયા)થી જરાપણ પાપ ન થાય તે માટે અત્યંત કાળજી રાખો, સાવધ રહો. એવી કાળજી કોણ રાખી શકે? પાપભીરૂ અર્થાત્ ભવભીરૂ હોય તે. ભવભીરૂપણું એ મહાન ગુણ છે. પાપથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરનારને, તેવા અભ્યાસમાં આગળ વધનારને ઇષ્ટ સિદ્ધિઓ હથેલીમાં જ રહેલી હોય છે. પાપથી મુક્ત થવાનો અભ્યાસી જ પ્રાન્તે કર્મમુક્ત થઈ મુક્તિ પામે છે. પાપ અટકે શી રીતે? ઇષ્ટ સિદ્ધિ મળે શી રીતે? એનો પ્રચલિત રાજમાર્ગ કયો? જ્ઞાની ભગવંતોએ બતાવ્યો, મહાનુભાવો! હિંસાનો ત્યાગ, ચોરીનો ત્યાગ, અબ્રહ્મનો ત્યાગ, પરિગ્રહ(મમતા)નો ત્યાગ તથા રાત્રિભોજનનો ત્યાગ આદિ પાપમય વસ્તુઓનો ત્યાગ, જીવનમાંથી તેવી વસ્તુઓને તિલાંજલી દેવી એ જ ઇષ્ટ સિદ્ધિનો રાજમાર્ગ છે.

卐

સ્વર્ગસ્થ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજના ભગવતીસૂત્રના વ્યાખ્યાનમાંથી લીધેલા

સુભાષિત રત્નો

● સંપાદક : પૂ. શ્રી ગુણાકરવિજયજી ●

* દીપક ઉપરના ઢાંકણ જેવું એ છે. કર્મનું ઢાંકણ ખસે એટલે અનન્તજ્ઞાનાદિ પ્રગટે.

* અનન્ત ઉપકારી જ્ઞાની મહાપુરુષો ફરમાવે છે કે જે—એકને જાણે તે સર્વને જાણે અને જે સર્વ જાણે તે જ એકને જાણે, કારણ કે—એક દ્રવ્યના ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્યનું પારમાર્થિક રીતિનું તથા પરિપૂર્ણ રીતિનું જ્ઞાન ત્યારે જ થાય છે, કે જ્યારે સર્વદ્રવ્યોના ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્યનું પારમાર્થિક રીતિનું તથા પરિપૂર્ણ રીતિનું જ્ઞાન થાય છે.

* જ્ઞાનગુણ જેટલું શુદ્ધ અને આવરણરહિત હોય તેટલું જ શુદ્ધ દર્શન થઈ શકે.

* ખરેખર, યુવાનોને માટે સ્ત્રીજનનું સાનિધ્ય, એ આન્તર શત્રુ એવા કામને જન્માવવાને માટેનું અને કામને જોર કરવાને માટેનું સ્થાન છે. યુવાનીને દીવાની કહેવામાં આવે છે, તે આ માટે જ! આથી યુવાન માણસે જો શીલસંપન્ન બન્યા રહેવું હોય, તો સ્ત્રીજનના સંસર્ગથી અલગ રહેવું એ જ સલાહભર્યું છે. સ્ત્રીજનના સંસર્ગમાં કામ કેવી રીતે પેદા થઈને ક્રમે ક્રમે પોતાની કળાને ખીલવે છે તેની કેટલાક યુવાનોને તે વખતે ખબર પણ પડતી નથી.

* અનન્તાનન્ત કાળથી સંસારમાં ભટકવા છતાં પણ હજુ આપણે એવા અન્તર્મુહૂર્તને નથી પામી શક્યા કે જે અન્તર્મુહૂર્ત આપણને ક્ષાયિક ભાવોના સ્વામી બનાવી દે

* તમે સંસાર રૂપ દારૂણ અટવીમાં રહો છો, તે રહેવું ગમે છે માટે રહો છો કે રહેવું પડે છે માટે રહો છો ?

* સંસાર દારૂણ અટવી જેવો લાગતો નથી. એટલે દારૂણ અટવીમાં જેને રહેવું પડે તે જેવી સાવધગીરી રાખે તેવી સાવધગીરી તમે રાખતા નથી. જે ચોરો બહારના દુશ્મનથી સાવધ રહેતા હતા તે ચોરો અટવીમાંનુ કોઈ ઉપદ્રવ કરી જાય નહિ, મારી જાય નહિ, એની સાવધગીરી તો વધારે જ રાખતા હશે ને? સંસારરૂપ અટવીમાં બહારના કોઈ તરફથી ઉપદ્રવ આવવાનો સંભવ નથી, પણ સંસારરૂપ અટવીમાં જેને ઉપદ્રવ પમાડે એવાં સ્થાનોનો પાર નથી. સંસારમાં જેને ત્યાં સુધી રહેવું પડે, ત્યાં સુધી તેણે સાવધગીરીથી રહેવું જોઈએ અને સંસારરૂપ અટવીને ઉલ્લંઘી જવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરવો જોઈએ.

* જેઓનું ભવ્યત્વ વિકસેલું હોય, જેઓ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ હોય, તેઓને મોક્ષની સમીપે લઈ જનારાં મોક્ષની પ્રેરણા કરનારાં

પદો ખૂબ જ ગમે. શ્રી ભગવતીજીસૂત્ર એ મોક્ષગામી, મોક્ષમાર્ગના સાચા જ્ઞાતા મોક્ષમાર્ગના પરમ આરાધક એવા મહાપુરૂષે ગ્રથિત સૂત્ર છે.

* જે શાસ્ત્રનાં પદો મોક્ષની પ્રેરણા કરનારાં, મોક્ષની સાધનામાં મદદ કરનારાં, મોક્ષની સાધનાનાં સાધનોને મેળવી આપનારા ન હોય તે શાસ્ત્રની ગણના મોક્ષપ્રતિપાદક શાસ્ત્ર તરીકેની થઈ શકે જ નહિ.

* શાસ્ત્રોની રચના શ્રુતજ્ઞાનીઓ જ કરે, કેવલજ્ઞાનીઓ કદી પણ શાસ્ત્રોની રચના કરે નહિ. શ્રી તીર્થંકર ભગવાનો અર્થ રૂપે જ નિરૂપણ કરે, એને સૂત્રાત્મકપણે ગૂંથે તો શ્રુતકેવલિઓ જ. સૂત્રોના રચયિતા હંમેશને માટે શ્રુતજ્ઞાનીઓ જ હોય પણ કેવળજ્ઞાનીઓ હોય જ નહિ.

* ગંભીર અને કર્ણપ્રિય એવી પણ વાણી જો હિતકારી હોય છે તો જ એવી વાણીને બોલનારાઓ શિષ્ટજનોમાં આદરપાત્ર બની શકે છે. શિષ્ટજનોના હૈયાની આદરપાત્રતા—એ જ સાચી આદરપાત્રતા છે.

* સંસારમાં શિષ્ટ ક્ષયોપશમભાવ કઠિન છે. તેમાં ય પ્રશસ્ત ક્ષયોપશમભાવ અતિ કઠીન છે, અને ક્ષાયિકભાવ તો તેનાથી ય કઠિન છે. ઔદયિકભાવ તો રસ્તામાં રખડતાં રખડતાં મળનારી ચીજની માફક સસ્તો છે. ઔદયિકભાવના જોરે ક્ષાયોપશમિકભાવ પણ મલિન બનીને ઔદયિકભાવને જ પુષ્ટ કરનારો બને છે. ઔદયિકભાવનું જોર ઘટયા પછી જ પ્રશસ્ત ક્ષાયોપશમિકભાવ પ્રગટી શકે છે અને પ્રશસ્ત ક્ષાયોપશમિકભાવને જો જાળવતાં આવડે, તો એ ઔદયિકભાવ ઉપર અંકુશની ગરજ સારે છે.

* જ્ઞાન જેના હિયામાં પરિણત થઈ જાય તેની સમીપમાં મોહરાજને આવવું પણ ભયકારક લાગે છે. મોહરાજા સમજે છે કે અહીં હવે આપણાથી ટકી શકાવાનું નથી.

* જેના હૈયામાં સંસારસુખ રમી રહ્યું છે તે તો માર જ ખાય છે.

* જેના હૃદયમાં અમુક અમુક સંયોગોમાં પાપના ઉદયે સંસારસુખ રમતું પણ હોય પણ એ જો ગમતું ન હોય, તો જેને એ ગમે છે તેને જેટલો માર ખાવો પડે એટલો માર એને ખાવો પડે નહિ. સમ્યગ્દૃષ્ટિ આત્માને પાપનો બંધ ઓછો થાય છે. કારણ કે–એને સંસાર ગમતો નથી, એના દિલમાં ગમતાપણું મોક્ષસુખનું છે. ક્યારે સંસારને છોડું અને ક્યારે મારા આત્માને મુક્તિમાં જોડું–એ ભાવનામાં એ રમમાણ–તલ્લીન હોય છે.

* સંસારમાં રહેવું પડે એવું હોય માટે એ રહે, તો ય ઉદાસીન ભાવે રહે, પણ રહેવાથી રાજી ન થાય, ન છૂટકે રહે; રહે છતાં કચવાતો રહે. શ્રી ભગવતીજી સૂત્રનું જ્ઞાન સંસારમાં રહેલા જીવ ઉપર પણ આવી અજબ અસર ઉપજાવે છે.

* દયા એ સાધ્ય છે અને જ્ઞાન એ સાધન છે. કિંમત સાધ્યની વધારે ગણાય કે સાધનની વધારે ગણાય? કહો કે–સાધ્યની કિંમત વધારે ગણાય. સાધનની કિંમત તો સાધ્યને અનુલક્ષીને જ છે. સાધ્યની કિંમત નહિ તો સાધનની કાંઈ જ કિંમત નહિ.

* જે જ્ઞાન પરિણામે દયાના ભાવમાં જ અને દયાના પાલનમાં જ પરિણમે, એ જ સાચું જ્ઞાન છે; અને એવા જ્ઞાનના

મૂળભૂત દાતા ભગવાન શ્રી જિનેશ્વર દેવો છે. જીવો સ્વ-પરની દયાથી શાશ્વત અને એકાન્તે સુખમય એવા મોક્ષને પામે એ માટે જ મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ છે અને મોક્ષમાર્ગની સ્થાપના છે.

* જેને સાધ્ય કિંમતી લાગે તેને સાધનો કિંમતી લાગે જ.

* મમતાની સામગ્રીમાં જ તમે બેઠા છો. મમતાએ તમને એટલા બધા ઘેરેલા છે કે-બૈરા માટે હાર લેવાનો હોય તો સોનાનો ને હીરાનો શોધવા નીકળો અને ભગવાનને હાર ચઢાવવો હોય તો સસ્તામાં સસ્તો શોધો! મમતાને લીધે તમે દાન કરવા છતાં પણ દાન દાનરૂપે કરી શકતા નથી. મમતા તમારી માંદગીને અને મરણને બગાડે નહિ, તેમજ તમારા ભવાંતરોને બગાડે નહિ તેનો ખ્યાલ રાખો.

* સંસારથી ન છૂટાતું હોય અને સંયમનો સ્વીકાર કરવાની શક્તિ ન હોય તો પણ તમે તમારા મમતાના ભાવને તો એવો પાતળો બનાવી દો કે એને તોડતાં વાર લાગે નહિ. ગમે ત્યાં મરણ આવે તો ય મુંઝવણ થાય નહિ, અને મમતાને બહુ જ સુખપૂર્વક વોસરાવીને જવાય એ માટે રોજ મમતાને મારતાં શીખો. મમતાને તમે દેવી સમજી રહ્યા છો પણ મમતા તો ખરેખરી ડાકણ છે.

* વિવેકી માણસ તો, ખરાબ ક્રિયા વખતે ય ભાવની શુદ્ધિને સાધનારો અને જાળવનારો બની શકે છે. [illegible] હતાં પણ, ભાવને પેદા થવામાં, ભાવને શુદ્ધ બનાવવામાં દ્રવ્ય પણ કારણ બની શકે છે.

* કુશીલપણાને પેદા થવામાં નિમિત્તની [illegible] છે. [illegible] નિમિત્ત છે. જે સ્ત્રીઓએ પોતાના શીલગુણને [illegible]